

prameny & studie

62

Národní
zemědělské
muzeum

Národní
zemědělské
muzeum

**prameny
& studie** **62**

NÁRODNÍ ZEMĚDĚLSKÉ MUZEUM, s. p. o.
2018

ISSN 0862-8483

*Časopis vychází za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Časopis vychází dvakrát ročně

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

© Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2018
ISSN 0862-8483

OBSAH

SEKCE PŘÍRODOVĚDNÁ

Jakub Málek

- Mrtvé dřevo, živý tok aneb proč ho nevnímat pouze jako odpad
Dead Wood, Living Stream: Why Dear Wood Should Not Be Seen as Merely Waste **9**

Materiálová studie

Miroslav Čeněk

- Ornitologická sbírka muzea Ohrada v Hluboké nad Vltavou v katalogu z roku 1849
Ornithological Collection of the Ohrada Museum in Hluboká nad Vltavou as Listed
in the 1849 Catalogue **23**

SEKCE SPOLEČENSKOVĚDNÍ

Patrik Vedral

- Západočeské konzumní družstvo (ZKD) a jeho meziválečný vývoj
West Bohemian Consumer Cooperative (ZKD) and Its Interwar History **37**

Adam Hanus

- Solo, Československé sirkařské a lučební továrny v Praze (1921–1938)
Solo, Czechoslovak Matchmaking and Chemical Factories in Prague, 1921–1938 **77**

Jana Zášková

- Jezuitský dispensář se zahradou v Telči. Historie a obraz v dějinách města
Jesuit Dispensary with a Garden in Telč. Their History and Image in the History
of the Town **101**

- Pokyny pro autory **119**

- Redakční rada **129**

- Autoři textů **130**

SEKCE PŘÍRODOVĚDNÁ

MRTVÉ DŘEVO, ŽIVÝ TOK ANEB PROČ HO NEVNÍMAT POUZE JAKO ODPAD DEAD WOOD, LIVING STREAM: WHY DEAR WOOD SHOULD NOT BE SEEN AS MERELY WASTE

Jakub Málek

Abstrakt: Mrtvé dřevo je v posledních letech často používaným termínem v oblasti ekologie. Ačkoliv je popisováno především ve vztahu k lesním ekosystémům, řadu prospěšných funkcí plní i v ekosystémech vodních. Článek pojednává o vlivu mrtvého dřeva na vodní organismy a na živočichy vyskytující se v okolí vod. V mnoha případech představuje odumřelá dendromasa sice nebezpečný element, ale uvnitř vod má velmi pozitivní vliv na druhovou bohatost a v dobrém slova smyslu ovlivňuje i faunu vyskytující se v okolí. Cílem článku je na základě analýzy dostupných zdrojů a poznatků pozměnit tradiční vnímání mrtvého dřeva jako „nežádoucího odpadu“ a navrhnout doporučení (zejména pro management správy vodních toků), která by v praxi znamenala využití pro zdárný vývoj vodních ekosystémů. V závislosti na teoretických poznatcích a zjištěných faktech článek porovnává i ekonomické klady a zápory mrtvého dřeva, byť v důsledku chybějících údajů evidující povahu postrádá toto srovnání konkrétní číselná vyjádření.

Abstract: In ecology, dead wood has been a much-discussed subject in recent years. While treated primarily in relation to forest ecosystems, it also has many beneficial functions in aquatic ecosystems. The aim of this article is to discuss the influence of dead wood on aquatic organisms and animals that live in the vicinity of water. Although in many cases the mass of dead wood may be a dangerous element, in water, it positively influences the variety of species and has a beneficial impact on the fauna that lives in the surroundings. Based on analysis of available sources and new research, this article therefore challenges the traditional view of dead wood as ‘undesirable waste’ and defines some suggestions (intended especially for water courses’ managers) that would in practice lead to a successful development of aquatic ecosystems. Although absence of particular data makes concrete numerical comparisons impossible, the author draws on well-established theoretical assumptions and available actual data to consider the economic advantages and disadvantages of dead wood.

Klíčová slova: biodiverzita; biotop; mrtvé dřevo; vodní ekosystém; vodní hospodářství.
Keywords: biodiversity; biotope; deadwood; aquatic ecosystems; water management.

*Článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Úvodem

Stromová torza, pahýly, vývraty, rozpadající se části porostů v nepřístupných lokalitách apod. Všechny tyto elementy můžeme nazývat mrtvým dřevem. Na základě četných odborných publikací, které na toto téma v posledních letech vznikly jak v tuzemsku, tak v zahraničí, je zřejmé, že odumírající dřevní hmota je naprosto zásadní

pro lesní biodiverzitu, zatímco udržení druhové rozmanitosti v takzvané „čistém“ lese je jen těžko možné.¹ Vynecháme-li zde chráněné oblasti, ve kterých neprobíhá lesní management a kde si tlející dřevní hmota „žije svým životem“, v hospodářských lesích je tato problematika stále horkým tématem.

Ačkoliv dosavadní výzkum potvrzuje řadu ekologicky prospěšných funkcí, které mrtvé dřevo v lesním ekosystému plní (uveďme např. zdroj potravy xylofágním, tedy dřevo požírajícím druhům hmyzu, na živiny bohatý substrát semenáčků, prostor k úkrytu a přežívání mnoha lesních organismů, protierozní a retenční funkci atd.), mezi ochránci přírody a lesními hospodáři stále mnohdy nedochází ke kompromisu a negativní stanoviska vzhledem k mrtvému dřevu převládají. Na jedné straně je tu preferovaný zájem o zachování lesních (především těch vzácných) druhů, jejichž populace s odstraňováním tlejícího dřeva mizí, a na straně druhé stojí ekonomická ztráta spojená s nedotěžením veškerého dříví a usilování o „čistý“ les bez „zbytečného odpadu“, komplikujícího například těžbu či jen procházku turistů. Nutno zdůraznit, že díky intenzivní snaze o osvětu a popularizaci této problematiky postupně dochází ke změně zarytých paradigmat.

Výzkum vzhledem k ponechávání mrtvého dřeva v lese již uvádí, jaká je pro zachování všech jeho funkcí ideální kvalita, kvantita a prostorová distribuce. K dispozici je dokonce i příručka, věnovaná speciálně mrtvému dřevu v hospodářských lesích, podle níž se mohou (a měli by) lesní hospodáři řídit.²

Po krátkém uvedení do problému se dostáváme k hlavnímu předmětu tohoto článku, kterým je mrtvé dřevo v ekosystémech vodních. Ačkoliv je problematika mrtvého dřeva ve vodním prostředí velmi podobná jako v ekosystémech lesních, kdy je v daném prostředí prokázána jeho vysoká prospěšnost a ekologická multifunkčnost, přesto o ní není tolik diskutováno. Ve srovnání s mrtvým dřevem v lesích nejsou k dispozici stejně detailní informace, které by tak jako v prvním případě vytvářely jakýsi vzhled či návod pro vodní hospodáře a napomohly by omezit dosavadní praxi odstraňování dřeva i tam, kde nezpůsobuje žádné komplikace či škody.

¹ Na základě klíčových slov lze dohledat rozsáhlé rešerše vědeckých prací v prestižních časopisech, které obsahují desítky až stovky odkazů na studie, jež statisticky prokazují zásadní pozitivní vliv mrtvého dřeva na biodiverzitu, ať už se jedná o manipulativní či observační přístup. Zde je uvedeno několik tuzemských i zahraničních prací, které se tímto tématem podrobně zabírají: JANKOVSKÝ, Libor, a kol., Analýza postupů ponechávání dřeva k zetlení z hlediska vlivu na biologickou rozmanitost, dostupné online: <[https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/tlejici_drevo/\\$FILE/OZCHP-Tlejici_%20drevo_v_lesich_-_vliv_na_biodiverzitu-20080821.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/tlejici_drevo/$FILE/OZCHP-Tlejici_%20drevo_v_lesich_-_vliv_na_biodiverzitu-20080821.pdf)> [10. 11. 2017]; SVOBODA, Miroslav, Mrtvé dřevo – přehled dosavadních poznatků, dostupné online: <<https://www.infodatasys.cz/biodivkrsu/reserseDeadWood.pdf>> [10. 11. 2017]; ČÍŽEK, Lukáš, a kol., Metodika péče o druhově bohaté (světlé) lesy, dostupné online: <http://baloun.entu.cas.cz/~cizek/TACR_SvetleLesyMetodika/TACR_TB030MZP017_MetodikaPeceSvetleLesy.pdf> [10. 11. 2017]; SEIBOLD, Sebastian, a kol., Experimental studies of dead-wood biodiversity – A review identifying global gaps in knowledge, dostupné online: <http://www.cb.iee.unibe.ch/unibe/portal/fak_naturwis/d_dbio/b_ioekv/abt_cb/content/e58878/e337393/e337410/e404805/e539624/Seibold_BioCon2015_eng.pdf> [15. 3. 2016]; MÜLLER, Jörg – BÜTLER, Rita, A review of habitat thresholds for dead wood: a baseline for management recommendations in European forests, dostupné online: <https://www.researchgate.net/publication/226995213_A_review_of_habitat_thresholds_for_dead_wood_A_baseline_for_management_recommendations_in_European_forests> [15. 3. 2016].

² BAČE, Radek – SVOBODA, Miroslav, Management mrtvého dřeva v hospodářských lesích, dostupné online: <http://www.vulhm.cz/sites/files/Informatika/LP_6_2016.pdf> [15. 3. 2016].

Mrtvé dřevo a jeho impakt na vodní ekosystémy jsou zkoumány relativně krátce, přičemž první výzkumy započaly v USA v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století.³ Obecně nepoužívanějším označením pro tento element je v anglické literatuře termín Woody Debris, jenž lze dále dělit na Large Woody Debris – velké dřevní elementy dřeva, Coarse Woody Debris – hrubé dřevní elementy, a Small Woody Debris – jemné dřevní elementy. Co do rozměrů, minimální délkou 1 m a šířkou 0,1 m jsou limitované velké a hrubé dřevní pozůstatky (LWD, CDW) a vše ostatní, nedosahující těchto rozměrů, spadá mezi jemné dřevní zbytky (SWD). V našich podmínkách se pro různé formy dřevní hmoty ve vodním toku a jeho nejbližším okolí nejčastěji používá termín „říční dřevo“, které je literaturou definováno jako malý až velký kus dřevní hmoty ve vztahu k fluviaálnímu prostředí, vyskytující se ve vodě volně nebo ve formě akumulací.⁴

Jako mrtvé dřevo se definuje vše od malých větviček či silnějších větví až po pařezy a celé kmeny. Ačkoliv jsou tyto příklady pravděpodobně nejčastější, mrtvým dřevem může být i dendromasa z biologického hlediska stále živá. Takovým typickým příkladem jsou do vody vyvrácené, ale stále zakořeněné stromy, vykazující určitou vitalitu.⁵ Pokud se vodní plochy nacházejí v blízkosti dřevin, nebo jsou přímo součástí lesních ekosystémů, je samozřejmé, že výskyt mrtvého dřeva může být relativně vysoký, jelikož se nabízí hned několik přirozených i antropogenních způsobů vstupu do ekosystému. Mezi nejčastější patří například sesuv stromů z podemletých břehů, náplavy při povodních, pády stromů a větví při mimořádných povětrnostních podmínkách (vichřice, námrazy, těžký sníh atd.) anebo pád při úmyslných těžbách. Méně obvyklými příčinami pak mohou být například lesní požáry či odumírání lesního porostu v důsledku působení biotických činitelů.⁶

Mrtvé dřevo klíčem k biodiverzitě

Zaměříme-li se na význam mrtvého říčního dřeva, charakterizuje jej výše zmíněná ekologická multifunkčnost. Kromě toho, že se mrtvé dřevo významně podílí na formování dna koryt a morfologie toku, poskytuje vodním a vodě blízkým organismům stanoviště, slouží jako substrát a v různých fázích rozkladu je i přímým zdrojem potravy. Jeho hlavní úlohy lze tedy shrnout jako hydraulické (hrazení bystrin v horní části toků, z něhož plyne zpomalování odtoku či důležité okysličování vody), morfologické a biologické. Biologické procesy, kterým se tento článek bude věnovat především,

³ ZIMMERMAN, R. C., a kol., The influence of vegetation on channel form of small streams, dostupné online: <<https://www.uvm.edu/~pbierman/classes/gradsem/2005/papers/zimm1967.pdf>> [22. 4. 2017]; KOŽENÝ, Pavel – SIMON, Ondřej, Mrtvé dřevo ve vodních tocích – čas změny zákona?, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Ivan_Tuf/publication/49296840_Vyzkum_o_ochrane_prirody_sbornik_z_I_konference_ochrany_prirody_v_CR/links/5658b1dd08aeafc2aac31e34.pdf#page=7> [22. 4. 2017].

⁴ MÁČKA, Zdeněk – KREJČÍ, Lukáš, Říční dřevo ve vodních tocích ČR, dostupné online: <http://www.uprm.cz/data/docs/publikace/monografie_drevo.pdf> [10. 5. 2017].

⁵ SIEMENS, Michael von, a kol., Mrtvé dřevo přináší život do řek a potoků, dostupné online: <<http://poodri.ochranaprirody.cz/res/archive/079/011794.pdf?seek=1371203800>> [10. 5. 2017].

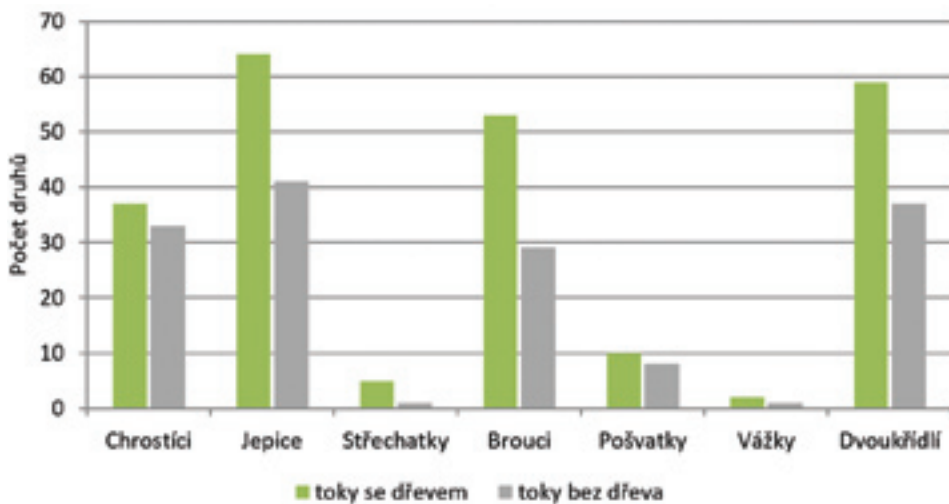
⁶ BENDA, Lee, a kol., Wood recruitment processes and wood budgeting, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Thomas_Dunne2/publication/279625817_Wood_recruitment_processes_and_wood_budgeting/links/55f4d61708ae63926cf271bd.pdf> [5. 5. 2017].

může mrtvé dřevo ovlivňovat dvěma způsoby. Jednak primárně, kdy je v přímé interakci s vodními organismy, ale také sekundárně, kdy v důsledku pozměňování hydraulických procesů a morfologie toku vznikají pro vodní organismy vhodné životní podmínky. Co se týče vodních organismů, na které jsou výzkumy ve spojení s mrtvým dřevem zaměřeny, hlavním předmětem zájmu jsou především ryby a tzv. bentos.

Nepostradatelnost pro vodní bezobratlé

Bentosem se nazývají společenstva organismů žijících převážně na dně tekoucích i stojatých vod a člení se na fyto-bentos (rostliny) a zoobentos (bezobratlí živočichové). Dle velikosti jej dělíme na mikrobentos (pod 0,063 mm), meiobentos (od 0,063 do 1 mm) a na makrobentos (nad 1 mm).⁷ A právě makrozoobentos je v souvislosti s mrtvým dřevem nejčastěji pozorován. Makrobentické živočichové jsou totiž ve vodních ekosystémech nedílnou součástí, jež hraje roli zejména v koloběhu a přeměně živin.⁸ Významní jsou také z hlediska potravy, přičemž zdrojem obživy jsou rybám, vodnímu ptactvu a některým vodním savcům. Kupříkladu u pstruha mohou makrobentické živočichové tvořit až 80 % jeho potravy.⁹ V neposlední řadě je pak makrozoobentos významný pro své bioindikační využití, protože většina těchto organismů je velmi citlivá na znečištění, a slouží tak jako vhodný ukazatel kvality vody.¹⁰

Jak již bylo zmíněno, mrtvé dřevo může vodním organismům sloužit jako stanoviště, substrát či potrava. Makrozoobentos, jenž je reprezentován například řády

Graf 1 Ukázka druhové rozmanitosti vodních bezobratlých v prostředí s mrtvým dřevem a bez něj. Data pocházejí z výzkumu provedeného v ČR v povodí Berounky. Zdroj: LORENCOVÁ, V., Vliv přítomnosti dřevní hmoty, c. d., s. 52.

⁷ SUKOP, Ivo, Ekologie vodního prostředí, Brno 2006, s. 53.

⁸ LELLÁK, Jan – KUBÍČEK, František, Hydrobiologie, Praha 1992, s. 66.

⁹ Tamtéž, s. 114.

¹⁰ Tamtéž, s. 155.

jepic (*Ephemeroptera*), pošvatek (*Plecoptera*), chrostíků (*Trichoptera*) či dvoukřídlých (*Diptera*), jej využívá všemi způsoby. Zejména v tocích s jemnozrnným materiálem, jako je například štěrk či písek, je pro vodní bezobratlé mnohdy jediným stabilním a velmi důležitým stanovištěm.¹¹ Kromě místa k odpočinku je mrtvé dřevo zároveň nepostradatelným podložím k páření a místem pro kladení vajíček. Odloupená kůra či praskliny ve dřevě slouží vylíhnutým larvám hmyzu jako útočiště, přičemž některé druhy si samy vyvrtávají chodbičky, ve kterých se ukrývají před predátory. Rozmělněné zbytky větviček a kůry pak larvy používají ke stavbě svých schránek (například larvy chrostíka *Heteroplectron spp.* či *Pycnopsyche spp.*).¹²

Co se týče hustoty osídlení, rozhodující je především stupeň rozkladu. V první fázi, kdy je povrch dřeva čerstvý a nenarušený, slouží nejvíce jako prostředek k uchycení. S následujícím rozpadem se na povrchu začíná vytvářet tzv. biofilm a houby, které dřevo změkčují, a to pak může být využito jako hlavní zdroj potravy.¹³

Zajímavostí je, že pokud bychom porovnávali oživení v biomase u mrtvého dřeva například s pískem, uvádí se, že naměřená hodnota může být až padesátinásobná.¹⁴

Význam pro ryby

Význam mrtvého dřeva pro ryby je také pozoruhodný. Ačkoliv se přibližně do 80. let 20. století myslelo, že akumulace dřevní hmoty v toku brání v prostupnosti migrujícím populacím, a byly proto intenzivně odstraňovány, postupem času se ukázalo, že toto řešení pouze zapříčinilo rychlý zánik biotopů vhodných ke tření, které jsou pro rybí společenstva zásadní.¹⁵

Badatelé Rober A. House a Paul L. Boehne provedli výzkum v Oregonu, kde sledovali využití vyčištěných úseků lososovitými rybami právě ke tření.¹⁶ Ukázalo se, že preference ryb je v takových úsecích mnohonásobně menší než v místech s mrtvým dřevem. Též výzkum ve státě Illinois potvrdil prospěšnost dřeva pro ryby.¹⁷ Autoři kromě jiných pokusů rozdělili tok na dva kanály, z nichž z jednoho byla odstraněna veškerá dřevní hmota. Výsledkem bylo zjištění nápadných rozdílů v hojnosti a druho-

¹¹ Srov. SIEMENS, M. von, a kol., Mrtvé dřevo, c. d.

¹² BENKE, Arthur C. – WALLACE, J. Bruce, Influence of Wood on Invertebrate Communities in Streams and Rivers, dostupné online: <https://www.srs.fs.fed.us/pubs/ja/2010/ja_2010_benke_001.pdf> [18. 5. 2017].

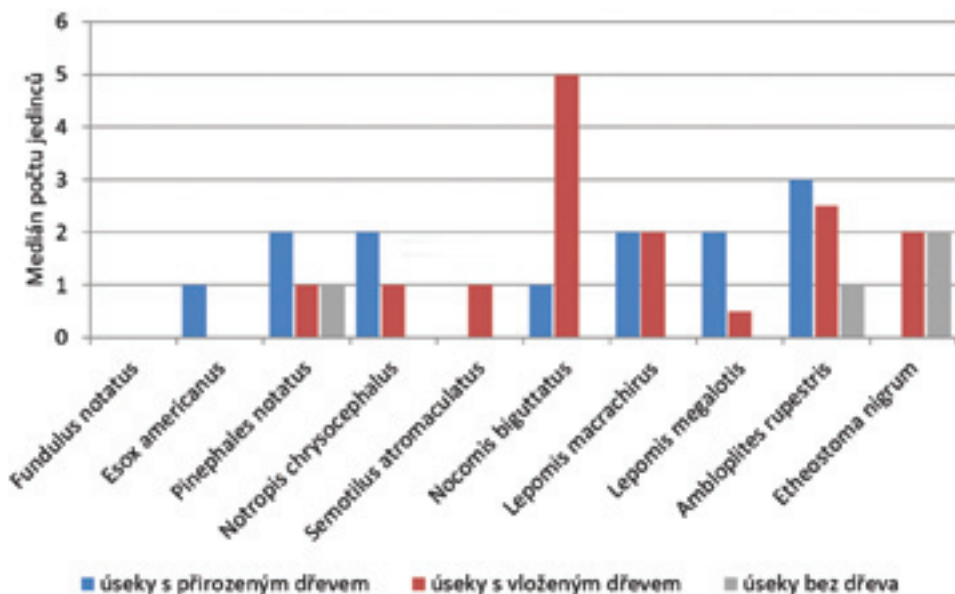
¹³ Tamtéž.

¹⁴ BENKE, Arthur C., a kol., Invertebrate productivity in a subtropical blackwater river: The importance of habitat and life history, dostupné online: <http://www.ephemeroptera-galactica.com/pubs/pub_b/pubbenkea1984p25.pdf> [28. 6. 2017].

¹⁵ KOŽENÝ, Pavel, a kol., Význam a management dřevní hmoty v tocích, dostupné online: <<http://www.opzp2007-2013.cz/ke-stazeni/530/13881/detail/drevni-hmota/>> [25. 6. 2017].

¹⁶ HOUSE, Rober A. – BOEHNE, Paul L., Effects of instream structures on salmonid habitat and populations in Tobe Creek, Oregon, dostupné online: <<http://frap.fire.ca.gov/publications/lwd/lwdbio.pdf>> [6. 7. 2017].

¹⁷ ANGERMEIER, Paul L. – KARR, James R., Relationships between woody debris and fish habitat in small warmwater stream, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/James_Karr/publication/233275952_Relationship_Between_Woody_Debris_and_Fish_Habitat_in_a_Small_Warmwater_Stream/links/0f31753c925de43ca800000/Relationship-Between-Woody-Debris-and-Fish-Habitat-in-a-Small-Warmwater-Stream.pdf> [12. 7. 2017].

Graf 2 Medián četnosti jedinců ryb zastupujících jednotlivé druhy celkově ze všech sledovaných úseků a za všechna období odběru. Data pocházejí z výzkumu provedeného v řece Jordan Creek ve státě Illinois. Zdroj: ANGERMEIER, Paul L. – KARR, James R., Relationships between woody debris, c. d.

vé rozmanitosti ryb ve prospěch kanálu s mrtvým dřevem. O velmi pozitivním vlivu dřevní hmoty ve vodních plochách se přesvědčili také autoři Wright a Flecker, kteří se zabývali otázkou nedostatečného přísunu dřeva do toků v tropických oblastech v důsledku odlesňování.¹⁸ Jejich výzkum ve Venezuele odhalil, že úseky toku s přirozeně se vyskytujícím dřevem obsahovaly nejen jednoznačně vyšší počet rybích jedinců, ale také druhová rozmanitost zde byla mnohem pestřejší.

Hlavní příčina vazby rybích společenstev na dřevní hmotu je shodná, jako je tomu v případě bezobratlých. Z hlediska potravy ryby totiž využívají velké množství makrozoobentosu na povrchu dřeva. Pro potěr, mladé ryby, ale i dospělé jedince tvoří naplavené dřevo ochranu před silným proudem a úkryt před predátory. A v případě využití dřeva jakožto substrátu ke tření je pro některé druhy dokonce jedinou vhodnou variantou.

Benefit pro faunu v okolí

Pokud se zaměříme na vztah mezi mrtvým dřevem (ve vodních plochách či jejich bezprostředním okolí) a živočichy, kteří vodní ekosystémy nějakým způsobem využí-

¹⁸ WRIGHT, Justin P. – FLECKER, Alexander S., Deforesting the riverscape: the effects of wood on fish diversity in a Venezuelan piedmont stream, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Justin_Wright/publication/222427069_Deforesting_the_Riverscape_The_Effects_of_Wood_on_Fish_Diversity_in_a_Venezuelan_Piedmont_Stream/links/00463521f61717346e000000.pdf> [12. 7. 2017].

vají, lze konstatovat, že i pro ně může být tento element velkým benefitem. Jak některé zdroje uvádějí, dřevní hmota poskytuje prostor k životu plazům, obojživelníkům, ptákům, netopýřům, ale i dalším savcům v okolí vod. Ti jej mohou využívat jako prostor k úkrytu i k vyhledávání a lovu potravy.¹⁹

Vztaženo na Českou republiku, zástupci takových druhů, reprezentující savce, ptáky nebo obojživelníky, jsou například vydra říční (*Lutra lutra*), ledňáček říční (*Alcedo atthis*) či mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*). V případě vydry jsou využívány především akumulace dřevní hmoty na březích jako úkryt, spletné kořeny pod vodní hladinou jako prostor vhodný k budování nor nebo padlé stromy v toku a po březích jako úložiště jejich teritoriálního značkování. Jako místo k odpočinku a prostor pro sledování kořisti slouží nad hladinou vyčnívající větve ledňáčkoví.²⁰ A přestože se tento chráněný pták živí především menšími rybami, potravou mu mohou být také vodní bezobratlí, kteří se, jak již bylo zmíněno, hojně vyskytují na mrtvé dřevní hmotě.²¹ Co se týče mloka, na mrtvé dřevo je údajně vázán nejvíce ze všech obojživelníků, přičemž padlé a hnilé dřevní zbytky mu slouží jako zimoviště.²²

1 Padlé dřevo v blízkosti vodních ekosystémů je dle literatury využíváno též faunou z okolí vod. Konkrétně pro chráněného mloka skvrnitého (*Salamandra salamandra*) mohou být nahnilé zbytky dřeva důležitým habitatem. Fotografie byla pořízena v národním parku Sloveský ráj. Zdroj: autor fotografie Jakub Málek, 2015.

¹⁹ HORÁK, Jakub, Proč je důležité mrtvé dřevo?, dostupné online: <<http://poodri.ochranaprirody.cz/res/archive/079/011814.pdf?seek=1371204004>> [3. 5. 2017].

²⁰ KOŽENÝ, P., a kol., Význam a management dřevní hmoty, c. d.

²¹ KRÁLOVÁ, Helena, Řeky pro život: Revitalizace řek a péče o nivní biotopy, Brno 2001, s. 79.

²² ŠTĚPÁN, Jan, Hodnocení stavu mrtvé dendromasy v PR Vlčia v Čergovském pohoří (Prešovský kraj). Bakalářská práce. Brno: Katedra lesnická a dřevařská Mendelovy univerzity v Brně 2012, s. 5.

Úskalí mrtvého dřeva

S výskytem mrtvého dřeva v tocích a ve vodních ekosystémech jsou spojena i značná negativa. Kromě veškerých výše uvedených zásadních výhod může totiž odumřelá dendromasa představovat také velice nebezpečný element, a to především v tekoucích vodách, kde je, na rozdíl od biotopů stojatých vod, unášena vodním proudem.

Plavená dřevní hmota představuje riziko zejména v době povodní, a to především pro bezproblémové odvody povodňových průtoků, procházejících konstrukcemi a stavbami vyskytujícími se na tocích. Splavená dřevní hmota v podobě kmenů, keřů a velkých větví může ucpávat mostní otvory, následkem čehož dochází k akumulaci vzdouvané vody a tím k ohrožení obydlených území v okolí. Velice nebezpečnou situací pro území kolem toku představuje také prolomení nahromaděného materiálu, kdy dochází k vytvoření umělé povodňové vlny a následnému transportu masy dřeva. Náhlým nárazem velkého množství dřeva se silnou kinetickou energií může u vodních objektů dojít dokonce k destrukci.²³ V neposlední řadě pak může být mrtvé dřevo přímým rizikem pro rybáře a vodáky, přičemž hrubá dřevní hmota ve vodním toku za zvýšeného stavu představuje pro účastníky vodních aktivit nebezpečnou překážku, jež může vést ke zranění.

Zejména z těchto důvodů je mrtvé dřevo v českých tocích, respektive způsob nakládání s mrtvým dřevem v nich, již několik let předmětem častých sporů mezi ochránci přírody a správci vodních toků.²⁴ Z hlediska vodního zákona č. 254/2001 Sb., ve znění novely č. 150/2010 Sb., již dřevní hmota v korytech není považována za nežádoucí nebezpečný element, nicméně správci vodních toků jsou povinni udržovat břehové porosty tak, aby se nestaly překážkou znemožňující plynulý odtok vody při povodni. Na druhé straně zákon o ochraně přírody a krajiny č. 114/1992 Sb. zajišťuje mrtvému dřevu ochranu, je-li toto biotopem zvláště chráněného druhu organismu. Tím se v některých situacích dostávají oba zákony do konfliktu.²⁵ Především Pavel Kožený se svým kolektivem se dlouhodobě věnují legislativnímu rámci managementu dřevní hmoty v tocích. V jedné ze svých studií autoři rozebírají znění vodního zákona po novelizaci v roce 2010.²⁶ Novela č. 150/2010 Sb. podle jejich slov na základě poptávky po změně zavedeného paradigmatu ke správě vodních toků mnohé vyřešila, bohužel většinou je stále aplikován zakotvený přístup a mrtvé dřevo je nadále odstraňováno.

Možná řešení

Z výše analyzovaných kladů a záporů mrtvého říčního dřeva vyvstává otázka, jak dosáhnout maximálního plnění všech jeho ekologických služeb a zároveň předejít

²³ KOŽENÝ, P., a kol., Význam a management dřevní hmoty, c. d.

²⁴ KOŽENÝ, Pavel – SIMON, Ondřej, Mrtvé dřevo v tocích – čas změnit zákony?, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Ivan_Tuf/publication/49296840_Vyzkum_v_ochrane_prirody_sbormik_z_I_konference_ochrany_prirody_v_CR/links/5658b1dd08aeafc2aac31e34.pdf#page=7> [22. 4. 2017].

²⁵ Tamtéž.

²⁶ KOŽENÝ, P., a kol., Význam a management dřevní hmoty, c. d.

2 Ponechávání mrtvého dřeva je v chráněných oblastech samozřejmostí, mimo ně je však převážně preventivně odstraňováno. Fotografie byla pořízena v národním parku Slovenský ráj. Zdroj: autor fotografie Jakub Málek, 2015.

možným rizikům a škodám, které může způsobit. Jistým řešením by bylo nastavení takového managementu dřeva v korytě, který bude jednak šetrný k životnímu prostředí a zároveň bude efektivně eliminovat zmiňované komplikace při povodních.

Zejména tam, kde jsou žádoucí čistě přirozené procesy neovlivňované rukou člověka, jako například v tocích národních parků, popřípadě I. zón chráněných krajinných oblastí a maloplošných chráněných území, by mělo být mrtvé dřevo ponecháno zcela bez zásahů. Dalším způsobem je manipulace se dřevní hmotou pouze z hlediska její orientace, tj. například umístění kmene paralelně s proudem, odsunutí z proudnice nebo zaklínění o stávající břehový porost. Zvýšení stability, a tedy minimalizování zmiňovaných rizik, lze dosáhnout kotvením dřevní hmoty například lany či kolíky, což umožňuje nejen ponechání přirozeného dřeva, ale i bezpečnou aplikaci dřevní hmoty „umělé“, což se v mnoha případech již velice osvědčilo jak v zahraničí, tak v České republice (zmiňme například řeku Wertach v Augsburgu nebo naši řeku Bečvu). V místech, kde je to z hlediska bezpečnosti nezbytně nutné, lze zvolit tzv. selektivní management v podobě odstraňování pouze rizikových fragmentů a akumulací mrtvého dřeva. Možným technickým řešením je také použití lapačů zachycujících splávi, které vzniku nebezpečných akumulací zabrání.²⁷

²⁷ KOŽENÝ, P. – SIMON, O., Mrtvé dřevo v tocích, c. d.; KOŽENÝ, P., a kol., Význam a management dřevní hmoty, c. d.; SIEMENS, M. von, a kol., Mrtvé dřevo, c. d.; MÁČKA, Zdeněk – KREJČÍ, Lukáš, Říční dřevo ve vodních tocích ČR, dostupné online: <http://www.uprm.cz/data/docs/publikace/monografie_drevo.pdf> [10. 5. 2017].

3 Mrtvé dřevo (LWD) v řece Yellowstone. Yellowstonský národní park, USA. Zdroj: autor fotografie Jakub Málek, 2015.

4 Mrtvé dřevo (CDW) v jezeře Cathedral Lake. Národní park Yosemite, USA. Zdroj: autor fotografie Jakub Málek, 2015.

Závěrem

Co se týče přínosů, mohly by jimi být: zvýšení produkce ryb, snížení nákladů na nápravy erozí, na technická opatření a na čištění vod či pozitivnější přístup ze strany veřejnosti a v konečném důsledku i zvýšení zisků v oblasti cestovního ruchu a zvýšení renomé vodního hospodářství. Zahraniční výzkum Acuni a kol. dokonce přímo potvrdil, že nedostatek mrtvého dřeva v toku s sebou nese velké ekonomické ztráty právě v podobě zmíněné produkce ryb a nákladů na čištění a protierozní opatření.²⁸ Pokud bychom se zaměřili na hrozby, zmíněno by mělo být vzdouvání vodní hladiny, zhoršení následků povodní, poranění účastníků vodních aktivit, ucpávání mostních otvorů, poškození vodní infrastruktury, a tím vznik nákladů na opravy škod a také zvýšení nákladů na správu vodních toků.

Příležitosti k využití mrtvého dřeva nejsou v rámci České republiky nikterak podloženy a jejich reálný ekonomický přínos lze pravděpodobně jen těžko určit. Na druhé straně stejně tak eventuální hrozby spojené s výskytem dřevní hmoty nejsou prakticky ověřeny. Co se týče nákladů, které je nutno vynaložit na likvidaci škod spojených s výskytem přirozeného mrtvého dřeva či přímo na jeho odstraňování, na základě dotazů autora směřovaných ke kompetentním osobám a institucím nebyly zjištěny žádné evidence uvádějící tyto kalkulace. Správci vodních toků neznají přesné finanční újmy, ani orgány přímo vykonávající správu toků, ani instituce, které ji právně řídí. Nutno zdůraznit, že ačkoliv možná rizika a nebezpečí spojená s výskytem mrtvého dřeva nelze opomenout, existují technická opatření, kterými je lze minimalizovat, a přesto nenarušit ekologické funkce.

Sečteno a podtrženo, mrtvé dřevo je nutné posuzovat komplexně se všemi jeho funkcemi a důsledky. Je evidentní, že stejně tak jako v lesích, i ve vodě je jakýmsi klíčem k biodiverzitě a není jen pouhým odpadem, jak je často vnímáno. Předložená analýza odhaluje současný nedostatek adekvátních, zejména evidenčních dat. Ta by umožňovala efektivnější nakládání s mrtvým dřevem, při kterém by bylo dosaženo optimálního plnění všech jeho funkcí. Relevantní výzkum by se měl systematizovat. Teoretické poznatky by měly být ověřeny praktickými postupy, což by ve spojení s intenzivnější osvětou napomohlo k zefektivnění managementu vodní správy.

Prameny a literatura

Literatura

- KRÁLOVÁ, Helena, Řeky pro život: Revitalizace řek a péče o nivní biotopy, Brno: Veronica 2001.
LELLÁK, Jan – KUBÍČEK, František, Hydrobiologie, Praha: Karolinum 1992.
LORENCOVÁ, Vladimíra, Vliv přítomnosti dřevní hmoty na složení makrozoobentosu v tocích. Diplomová práce. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze 2013.
MÁLEK, Jakub, Ekologie a management mrtvého dřeva ve vodních ekosystémech. Bakalářská práce. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze 2016.

²⁸ ACUNA, Vicenc, Does it make economic sense to restore rivers for their ecosystem services?, dostupné online: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1365-2664.12107/pdf>> [14. 8. 2017].

SUKOP, Ivo, Ekologie vodního prostředí, Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita 2006.
ŠTĚPÁN, Jan, Hodnocení stavu mrtvé dendromasy v PR Vlčia v Čergovském pohorí (Prešovský kraj). Bakalářská práce. Brno: Katedra lesnická a dřevařská Mendelovy univerzity v Brně 2012.

Internetové zdroje

- ACUNA, Vicenc, Does it make economic sense to restore rivers for their ecosystem services?, dostupné online: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1365-2664.12107/pdf>> [14. 8. 2017].
- ANGERMEIER, Paul L. – KARR, James R., Relationships between woody debris and fish habitat in small warmwater stream, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/James_Karr/publication/233275952_Relationship_Between_Woody_Debris_and_Fish_Habitat_in_a_Small_Warmwater_Stream/links/0f31753c925de43ca8000000/Relationship-Between-Woody-Debris-and-Fish-Habitat-in-a-Small-Warmwater-Stream.pdf> [12. 7. 2017].
- BENDA, Lee, a kol., Wood recruitment processes and wood budgeting, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Thomas_Dunne2/publication/279625817_Wood_recruitment_processes_and_wood_budgeting/links/55f4d61708ae63926cf271bd.pdf> [5. 5. 2017].
- BENKE, Arthur C., a kol., Invertebrate productivity in a subtropical blackwater river: The importance of habitat and life history, dostupné online: <http://www.ephemeroptera-galactica.com/pubs/pub_b/pubbenkea1984p25.pdf> [28. 6. 2017].
- BENKE, Arthur C. – WALLACE, J. Bruce, Influence of Wood on Invertebrate Communities in Streams and Rivers, dostupné online: <https://www.srs.fs.fed.us/pubs/ja/2010/ja_2010_benke_001.pdf> [18. 5. 2017].
- HORÁK, Jakub, Proč je důležité mrtvé dřevo?, dostupné online: <<http://poodri.ochranaprirody.cz/res/archive/079/011814.pdf?seek=1371204004>> [3. 5. 2017].
- HOUSE, Rober A. – BOEHNE, Paul L., Effects of instream structures on salmonid habitat and populations in Tobe Creek, Oregon, dostupné online: <<http://frap.fire.ca.gov/publications/lwd/lwdbio.pdf>> [6. 7. 2017].
- KOŽENÝ, Pavel, a kol., Význam a management dřevní hmoty v tocích, dostupné online: <<http://www.opzp2007-2013.cz/ke-stazeni/530/13881/detail/drevni-hmota/>> [25. 6. 2017].
- KOŽENÝ, Pavel – SIMON, Ondřej, Mrtvé dřevo v tocích – čas změnit zákony?, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Ivan_Tuf/publication/49296840_Vyzkum_v_ochrane_prirody_sbornik_z_I_konference_ochrany_prirody_v_CR/links/5658b1dd08aeafc2aac31e34.pdf#page=7> [22. 4. 2017].
- MÁČKA, Zdeněk – KREJČÍ, Lukáš, Říční dřevo ve vodních tocích ČR, dostupné online: <http://www.uprm.cz/data/docs/publikace/monografie_drevo.pdf> [10. 5. 2017].
- SIEMENS, Michael von, a kol., Mrtvé dřevo přináší život do řek a potoků, dostupné online: <<http://poodri.ochranaprirody.cz/res/archive/079/011794.pdf?seek=1371203800>> [10. 5. 2017].
- WRIGHT, Justin P. – FLECKER, Alexander S., Deforesting the riverscape: the effects of wood on fish diversity in a Venezuelan piedmont stream, dostupné online: <https://www.researchgate.net/profile/Justin_Wright/publication/222427069_Deforesting_the_Riverscape_The_Effects_of_Wood_on_Fish_Diversity_in_a_Venezuelan_Piedmont_Stream/links/00463521f61717346e000000.pdf> [12. 7. 2017].
- ZIMMERMAN, R. C., a kol., The influence of vegetation on channel form of small streams, dostupné online: <<https://www.uvm.edu/~pbierman/classes/gradsem/2005/papers/zimm1967.pdf>> [22. 4. 2017].

PŘÍLOHA

Výňatky z platného Vodního zákona České republiky, důležité pro management břehových porostů a dřevní hmoty v korytech, které ve své publikaci komentují Kožený et. al. (2011).

Platný český Zákon o vodách a o změně některých zákonů č. 254/2001 Sb.

Institut správy vodních toků je vymezen v § 47 vodního zákona:

„(1) Vodní toky jsou předmětem správy. Člení se na významné vodní toky a drobné vodní toky. Seznam významných vodních toků stanoví Ministerstvo zemědělství ve spolupráci s Ministerstvem životního prostředí vyhláškou.

(2) Správou vodních toků se rozumí povinnost

- a) sledovat stav koryt vodních toků a pobřežních pozemků z hlediska funkcí vodního toku,
- b) pečovat o koryta vodních toků, udržívat břehové porosty na pozemcích koryt vodních toků nebo na pozemcích s nimi sousedících v šířce podle § 49 odst. 2 tak, **aby se nestaly překážkou znemožňující plynulý odtok vody při povodni** s přihlédnutím k tomu, aby jejich druhová skladba co nejvíce odpovídala přírodním podmínkám daného místa; to neplatí, jde-li o pozemky určené k plnění funkcí lesa,
- c) provozovat a udržívat v řádném stavu vodní díla v korytech vodních toků nezbytná **k zabezpečení funkcí vodního toku**, popřípadě vodnímu toku převážně sloužící, která správci vodních toků vlastní, případně je užívají z jiného právního důvodu,
[...]
- f) oznamovat příslušnému vodoprávnímu úřadu závažné závady, které zjistí ve vodním toku a jeho korytě, způsobené přírodními nebo jinými vlivy; současně navrhnout opatření k nápravě, **obnovovat přirozená koryta vodních toků**, zejména ve **zvlášť chráněných územích a v územních systémech ekologické stability**,
- g) spolupracovat při zneškodňování havárií na vodních tocích,
- h) navrhnout **opatření k nápravě zásahů způsobených lidskou činností vedoucí k obnově přirozených koryt vodních toků**.

(3) Ministerstvo zemědělství stanoví vyhláškou způsob provádění činností uvedených v odstavci 2.

[...]

(5) Správa vodních toků podle odstavců 2 a 4 musí být vykonávána tak, **aby nepříznivý dopad na vodní a vodu vázané ekosystémy byl co nejmenší, a s ohledem na dosažení dobrého stavu vod podle § 23a odst. 1 písm. a) bodů 2 a 3.**“

Jak autoři uvádějí, z hlediska managementu a využití mrtvého dřeva je důležité odlišení přirozených koryt vodních toků. To vychází z definice v § 44 vodního zákona:

„(2) *Přirozeným korytem vodního toku je koryto nebo jeho část, které vzniklo přirozeným působením tekoucích povrchových vod a dalších přírodních faktorů nebo provedením opatření k nápravě zásahů způsobených lidskou činností a které může měnit svůj směr, podélný sklon a příčný profil.*“

„(3) *V pochybnostech o hranici koryta vodního toku nebo o tom, zda se jedná o přirozené koryto vodního toku, rozhodne místně příslušný vodoprávní úřad.*“

„Samovolné změny směru, podélného sklonu a příčného profilu lze vnímat jako základní vlastnost přirozených koryt. Při správě přirozených koryt vodních toků musí být tato charakteristika zachována. Vodní zákon zároveň v § 46 obecně ustanovuje, že je zakázáno měnit směr, podélný sklon a příčný profil koryta vodního toku (zákon tedy obecně zakazuje zásahy do koryta). Těmto základním požadavkům musí správa přirozeného koryta vodního toku vyhovět. **Její těžiště tedy spočívá ve sledování vývoje přirozeného koryta a v odůvodněných případech v realizaci takových zásahů, které podpoří funkci vodního toku nebo omezí povodňová rizika,**“ uvádějí k legislativní problematice Kožený et. al. (2011).

ORNITOLOGICKÁ SBÍRKA MUZEA OHRADA V HLUBOKÉ NAD VLTAVOU V KATALOGU Z ROKU 1849

ORNITHOLOGICAL COLLECTION OF THE OHRADA MUSEUM IN HLUBOKÁ NAD VLTAVOU
AS LISTED IN THE 1849 CATALOGUE

Miroslav Čeněk

*Článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Vznik muzea a jeho počáteční vývoj

Počátek sbírkotvorné činnosti ohradského muzea je spojován s datem 9. března 1842, kdy kníže Jan Adolf II. Schwarzenberg (1799–1888) vydal oběžník, v němž nařídil všem lesním úředníkům svého panství shromažďovat veškeré pozoruhodné úlovky a zasílat je k preparaci na zámek Ohrada. Zde působil jako správce nadlesní Václav Špatný (1807–1882), jenž se osvědčil jako nadaný preparátor. Jeho první prací byla preparace káně rousné, již ulovil kníže Schwarzenberg v bažantnici Borek na podzim roku 1839. Úspěch podnítil mladého lesnického adjunkta Špatného k dalším pokusům. Původně byly preparáty ukládány na blízkém zámku Hluboká v budově bývalé prachárny. Poté byly přemístěny na zámek Ohrada a instalovány ve vitrínách, takže mohly být zpřístupněny veřejnosti.¹ Muzeum s názvem „Lesní a lovcí museum Ohrada“ bylo otevřeno dne 15. září 1842, jak dokládá zápis v pamětní knize. Jako první návštěvník se podepsal sám kníže Jan Adolf Schwarzenberg.²

Do muzejních sbírek se přirozeně dostaly i předměty staršího data, než byl rok 1842. Vedle loveckých zbraní to byly zejména lovecké trofeje. Některé tvořily již od 18. století výzdobu loveckého sálu i dalších prostor loveckého zámku. V roce 1842 převzal Václav Špatný pro ohradské muzeum rozsáhlou soukromou sbírku trofejí a preparátů ptáků od Johanna Heyrovského, lesmistra v Třeboni.³ Sbírký muzea se utěšeně rozrůstaly a již v roce 1849 byl vydán první katalog.

¹ SLABA, Martin, NZM Ohrada – Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství, *Prameny a studie*, 38, 2006, s. 85.

² Fremdenbuch für das Naturalien cabinet im Jagdschlosse Wohrad auf der fürstlich Schwarzenbergischen Herrschaft Frauenberg, 1842, uloženo: Národní zemědělské muzeum (dále jen NZM) Ohrada, Hluboká nad Vltavou.

³ Státní oblastní archiv v Třeboni (dále jen SOA Třeboň), fond Panství Hluboká, IC6Wa13.

1 Titulní strana katalogu. Zdroj: Jihočeská vědecká knihovna České Budějovice, fond regionální literatury, sign. P 16 547.

Ohradský katalog z roku 1849

Katalog vyšel v roce 1849 pod názvem „Das Forst-Museum im fürstlich Schwarzberg'schen Jagdschlosse Wohrad. Ein kleines Andenken für Freunde der Natur und Kunst“. Vytisknuto byl v nové českobudějovické tiskárně Simona Käsera z Lince. Má 24 stran, je psán německy, názvy živočichů jsou uvedeny i v latině a češtině. Autor katalogu není zmíněn – Antonín Nikendey (1920–2011)⁴ považuje za velmi pravděpodobné, že je jím sám Václav Špatný.⁵ V každém případě musel mít autor katalogu dobré zoologické znalosti, neboť na straně šest uvádí, že zvířata, ač řádně klasifikována, nejsou uspořádána přesně podle systematického pořádku, nýbrž tak, jak je v řadě

⁴ Lesník a historik, psal také pod pseudonymem Milli Schwarz.

⁵ SCHWARZ, Milli, Schloss Ohrad: Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und des dortigen Forst- und Jagdmuseums, Murau 1990, s. 288.

vitřín nalezl. Tyto „prohřešky“ proti tehdy platnému zoologickému systému jsou ne-nápadné a laik by si jich těžko povšiml.⁶ Na druhou stranu proti autorství Špatného by mohlo hovořit očividné vyzdvihování kvality preparátorské práce, což by v případě, že by katalog psal Václav Špatný, vyznělo neskromně až vychloubačně.

Vydání katalogu sbírek nebylo v té době ničím samozřejmým, ba naopak se jednalo o významný muzejní počin. Ohradské muzeum bylo čtvrté nejstarší muzeum v českých zemích, máme-li na mysli muzea v současném smyslu slova. Ta u nás vznikala v první polovině 19. století hlavně po vzoru zemského vlastivědného muzea ve Štýrském Hradci (Universalmuseum Joanneum Gratz).⁷

Za nejstarší muzeum na našem území je považováno Opavské gymnaziální muzeum (Troppauer Gymnasialmuseum) založené roku 1814. V letech 1835–1837 publikoval nejmladší ze tří zakladatelů opavského muzea Faustin Ens (1782–1858) unikátní seznam sbírek, který představoval nejstarší tištěný muzejní katalog v českých zemích.⁸ Vyšel jako dodatek k druhému dílu čtyřdílné topografie Opavska.⁹ Autor zde obšírně popsal historii vzniku muzea a jeho sbírky. Katalog je psán německy; zoologické a botanické sbírky jsou uspořádány podle Linnéova systému,¹⁰ v katalogu jsou uvedena vědecká a německá jména živočichů. Ornitologická sbírka nazvaná Ptáci Jeseníků obsahovala vedle vycpanin i hnízda a vejce a celkem ji tvořilo 176 druhů.¹¹ Rozsahem byla tedy velmi podobná sbírce ohradské, která v roce 1849 obsahovala 184 druhů ptáků. V roce 1894 byl vydán samostatný katalog ornitologické sbírky tohoto muzea.¹²

Druhé nejstarší muzeum u nás je Františkovo muzeum v Brně založené roku 1817 a nazvané na počest císaře Františka I. (1768–1835). Zaměřeno bylo hlavně na přírodní a technické vědy. V roce 1836 zde nastoupil do funkce kurátora Albín Heinrich (1785–1864),¹³ který muzeum pozvedl a zasloužil se v roce 1853 o vydání katalogu sbírek. Tento katalog, podobně jako katalog ohradský, postupně popisuje jednotlivé sály muzea. Je psán německy, uvádí i vědecké názvy rostlin a živočichů. Ornitologická sbírka obsahovala v té době 700 exponátů. Odděleně byli vystaveni ptáci místní, u nás hnízdící nebo jen protahující, a ptáci cizokrajní. Systematické uspořádání bylo podle

⁶ Šplhavci a rostloprstí (v originále datlowití a tenkozobci) jsou vřazeni mezi pěvce.

⁷ HOLMAN, Pavel, Dějiny sběratelství a muzejnictví, in: BURIÁNKOVÁ, Michaela – KOMÁRKOVÁ, Anna – ŠEBEK, František (edd.), Úvod do muzejní praxe, Praha 2010, s. 58.

⁸ ŠIMČÍK, Antonín, Opavské gymnaziální muzeum – školní nebo zemské muzeum?, Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 63, 2014, s. 15–41; MYŠKA, Milan, Faustina Ense „zlatá opavská léta“, Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 63, 2014, s. 1–13.

⁹ ENS, Faustin, Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten beschreiben. 2. Geschichte der Stadt Troppau, mit einem Anhang, die Entstehung und den gegenwärtigen Bestand des vaterländischen Museums enthaltend, Wien 1835.

¹⁰ Carl Linné (1779–1851), švédský přírodovědec a lékař, zakladatel botanické a zoologické nomenklatury.

¹¹ Podle: KRAVAR, Zdeněk, Faustin Ens – O vzniku a současném stavu vlasteneckého muzea v Opavě, Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 63, 2014, s. 53–90. V uvedeném článku jsou vědecké názvy zachovány v původní podobě, německé jsou přeloženy do češtiny (jména ptáků odpovídají, až na několik výjimek, platnému českému názvosloví).

¹² Die Sammlung palaartischen Vögel im Troppauer Gymnasial-Museum, Troppau 1894.

¹³ Heinrich Albin (1. 3. 1785 Friedlant bei Roemerstadt, dnes Břidličná – 5. 4. 1864 Brno), středoškolský profesor, mineralog, geolog, od r. 1836 až do své smrti kustod Františkova muzea.

Lorenze Okena (1779–1851).¹⁴ U mnoha druhů byla vystavena i jejich vejce. V katalogu je jmenovitě uvedeno jen 60 nejzajímavějších druhů (41 našich a 19 exotických).¹⁵

Třetím naším nejstarším muzeem je Národní muzeum v Praze.¹⁶ U jeho zrodu stála zemská šlechta v čele s Kašparem Šternberkem (1761–1838) a také řada českých vlastenců. Katalog zoologických sbírek sepsal Antonín Frič (1832–1913)¹⁷ a vyšel v roce 1854 pod názvem „Seznam ssavectva a ptactva Českého museum v Praze“. V úvodu je přehledně popsán původ jednotlivých sbírek. Ptáci jsou uspořádáni podle soustavy Charlese Luciana Bonaparta (1803–1857)¹⁸, u každého druhu je uvedeno vědecké, české a německé jméno, místo výskytu v přírodě a počet exemplářů.

Ohradský katalog jako článek vývoje českého ornitologického názvosloví

Historie vzniku českého ornitologického názvosloví je velmi spletitá a nebyla dosud kompletně zpracována.¹⁹ S českými jmény ptáků se lze setkat např. již ve středověkých rukopisech Klaretových,²⁰ díle Pavla Židka²¹ či ve slovnících Daniela Adama z Veleslavína z roku 1598. Běžné druhy našich i cizokrajných ptáků představuje Jan Amos Komenský (1592–1670) ve svém ilustrovaném díle „Orbis pictus“ z roku 1685.²² Podrobnější přehled našeho ptactva přináší v roce 1676 Bohuslav Balbín (1621–1688).²³ První prací naší polinnéovské ornitologie je spis Franze Wilibalda Schmidta (1764–1796)²⁴ „Fauna Čech“ z roku 1795.²⁵

Devatenácté století je ve znamení snahy našich národních buditelů povznést češtinu na úroveň světových jazyků a vytvořit české vědecké názvosloví. V tomto úsilí vynikl Jan Svatopluk Presl (1791–1849), jenž vytvořil české vědecké názvosloví pro botaniku, zoologii, mineralogii, geologii, chemii a geografii. Kde původní česká jména živočichů chyběla, vytvářel nová podle ruštiny či jiných slovanských jazyků, nebo vlastní novotvary, v krajním případě počestil jména neslovanská.²⁶ Výsledky svého snažení zveřejnil v práci „Navržení soustavy živočichů“,²⁷ obsahující vědecké a české názvy rodů a vyšších celků. Dílo rozšířil o názvy a popis druhů v knize

¹⁴ Lorenz Oken byl německý přírodovědec. Jeho systém spočíval v rozdělení živočichů do 5 tříd: bezobratlí, ryby, plazi, ptáci a savci.

¹⁵ HEINRICH, Albin, Das Franzensmuseum, Brünn 1853.

¹⁶ Založeno bylo v roce 1818 a neslo název Vlastenecké muzeum v Čechách.

¹⁷ V té době asistent při živočišném oddílu Musea.

¹⁸ Francouzský zoolog, uspořádal systém ptáků v díle: BONAPARTE, Charles Lucian, Conpectus generum avium, Lugdunum Batavorum 1850.

¹⁹ Za pozornost stojí práce Vladimíra Šmilauera zaměřená pouze na čeleď kachnovitých. ŠMILAUER, Vladimír, Jak se vyvíjelo české názvosloví zoologické, Naše řeč, 24, č. 4, 1940, s. 129–138.

²⁰ CLARETUS (cca 1365). Knižně: FLAJŠHANS, Václav, Klaret a jeho družina, Praha 1926 a 1928.

²¹ ŽÍDEK, Pavel, Liber viginti arcium, okolo 1460.

²² COMENIUS, Johann Amos, Orbis sensualium pictus quadrilinguis, Leutschoviae 1685, s. 42–45.

²³ BALBINO, Bohuslav, Miscellanea historica regni Bohemiae, Pragae 1679, s. 173–181.

²⁴ Český botanik a zoolog.

²⁵ KOMÁREK, Stanislav, Ptáci v Čechách v letech 1360–1890 aneb tajemství rytíře von Sacher-Masocha, Praha 2007, s. 28.

²⁶ HAVLOVÁ, Eva, Několik poznámek k počátkům české zoologické terminologie, Naše řeč, 75, 1992, 4, s. 206.

²⁷ PRESL, Jan Svatopluk, Navržení soustavy živočichů dle tříd, řádů a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočištvu názvů, Krok, I., 1823, s. 116–126.

„Ssavectvo“.²⁸ Stejně postupoval i v případě ptáků, dílo však nevyšlo, zachoval se jen rukopisný fragment.²⁹ V knize Josefa Alexandra Dundra (1802–1874) „Zeměpis království českého“ vyšel seznam tehdy všech známých ptáků.³⁰ Prof. František Vejvodský (1849–1939) připisuje jeho autorství J. S. Preslovi.³¹ To je dnes všeobecně uznáváno³² a vycházím z něho i v této práci, i když Otakar Kokeš (1910–1995)³³ správně podotýká, že v celé knize není o Preslově autorství seznamu ani zmínka.³⁴

Preslovým následovníkem byl Karel Slavoj Amerling, který také nebyl ornitologem, ale lékařem a organizátorem s širokými zájmy. Je autorem první česky psané fauny ptáků Čech.³⁵ Poznatky o vývoji českého zoologického názvosloví přinášejí rovněž slovníky „Deutsch-böhmisches Wörterbuch“ Josefa Dobrovského (1802, 1820), „Slovník česko-německý“ Josefa Jungmanna (1835–1839) nebo „Deutsch-böhmisches Wörterbuch I, II“ Josefa Franty Šumavského (1844–1846). Ze stejného období pochází i výlučně česky psaný „Krátký přírodopis“ od Františka Šíra.³⁶ Poněkud podrobnější je další obrozenecký přírodopis „Vypsání živočichů“ od Jozefa Pečírky, který obsahuje černobílé obrázky a v němž jsou zahrnuti i živočichové cizokrajní. Z hlediska tématu tohoto článku je zajímavý tím, že vyšel ve stejném roce jako ohradský katalog.

Chaotické období českého ornitologického názvosloví, kdy pro jeden druh existovalo vedle sebe několik jmen (např. u vrabce polního sedm) a naopak některá jména označovala více druhů (králíček mohl být i strízlík, sedmihlásek budníček, brhlík žluva, strakapoud tuhýk, žluva vlha, konopka čečetka, kopřivka ostralka, hoholka kopřivka, cvrčala drozd zpěvný, šoupálek zedníček, chocholouš brkoslav), ukončily až práce Fričovy z let 1854–1871.³⁷ Od té doby je české názvosloví v podstatě jednotné, i když přirozené do dnešní doby doznalo mnoha změn.

Krátce po vydání ohradského katalogu vychází v roce 1852 spis Antona Palliardiho „Systematický přehled ptáků Čech“³⁸, který bývá označován za počátek vědecké ornitologie v Čechách. Vedle jmen vědeckých německých a českých s bohatou synonymikou přináší i údaje o jejich výskytu, tahu, hnízdění, nároku na biotop, barevných mutacích, způsobu lovu a o chovu v klecích.³⁹

O šumavské avifauně získával Palliardi informace od Václava Špatného. Ohradské muzeum ale údajně nikdy nenavštívil. Nasvědčuje tomu i to, že mé pátrání po jeho pří-

²⁸ PRESL, Jan Svatopluk, Ssavectvo: Rukověť soustavná k poučení vlastnímu, Praha 1834.

²⁹ HAVLOVÁ, E., Několik poznámek, c. d., s. 205–206.

³⁰ DUNDR, Josef Alexandr, Zeměpis království českého, Praha 1823, s. 67–74.

³¹ VEJDOVSKÝ, František, Dnešní stav zoografie české, Živa I., 1891, s. 176.

³² Např. ŠMILAUER, V., Jak se vyvíjelo, c. d., s. 137; KOMÁREK, S., Ptáci, c. d., s. 17, 28; HUDEC, Karel, Ptáci v českém životě a kultuře, Praha 2017, s. 116.

³³ Badatel v oboru lesnictví a myslivosti.

³⁴ KOKEŠ, Otakar, Ornitologické prameny v literatuře v Čechách od nejstarších dob do roku 1848, Časopis Národního muzea, oddíl přírodovědný, 135/4, 1966, s. 221.

³⁵ AMERLING, Karel, Fauna čili zvířena česká, Praha 1852; KOMÁREK, S., Ptáci, c. d., s. 24.

³⁶ ŠÍR, František, Krátký přírodopis čili poučení o věcech v přirozenosti se nacházejících, jakož o živocích, rostlinách a nerostech a jejich krátké popsání, Jičín 1835.

³⁷ FRIČ, Antonín, Seznam ssavectva a ptactva Českého museum v Praze, Praha 1854; TÝŽ, Přehled evropského ptactva, Praha 1864; TÝŽ, Obratlovci země české. Práce zoologického oddělení přírodovědeckého proskoumání Čech, Praha 1871.

³⁸ PALLIARDI, Anton Alois, Systematische Uebersicht der Vögel Böhmens mit Angabe ihres Vorkommens, Strichzeit, Brütezeit und einer lateinischen, deutschen und böhmischen Synonymie, Leitmeritz 1852.

³⁹ KOMÁREK, S., Ptáci, c. d., s. 16, 41.

padném podpisu v návštěvních knihách muzea bylo neúspěšné. Naopak Antonín Frič zdejší muzeum navštěvoval a jeho sbírku studoval. Napsal o ní: „Sbírka knížete Švarcenberka na Vohradách u Hluboké čítá 221 druhů ve více než 2 000 exemplárech, vesměs na knížecích panstvích uloveného ptactva, které naskrze vycpával co umělec v oboru tom proslulý p. Špatný. Sbírka tato důležitý jest archiv pro zvířenu jižních Čech.“⁴⁰

Poloha expozice

Ornitologická expozice (označovaná jako Vögel-Sammlung) byla umístěna v severozápadním rohu prvního patra zámku, v prostorách původního apartmánu knížete. Sál č. 1 je velká čtvercová rohová místnost s dvěma okny na sever a dvěma na východ, původně sloužící jako knížecí pracovna.⁴¹ Dnes má č. 112 a v praxi je nazývána podle poslední expozice z roku 1966 „Život lesa“. Zde byly ve skříňových vitrínách umístěny preparáty vodního ptactva a kurů.

2 Původní expozice muzea Ohrada (stav v roce 1960) – Vodní ptactvo, sál č. 1. Zdroj: fotoarchiv NZM, autor J. Šťastný, inv. č. 32582.

⁴⁰ FRIČ, A., *Obratlovci, c. d.*, s. 37.

⁴¹ IVANEGA, Jan, *Lovecký zámek Ohrada: Stavební dějiny*, Praha 2014, s. 63.

3 Původní expozice muzea Ohrada (stav v roce 1960) – Vodní ptactvo, sál č. 1. Zdroj: fotoarchiv NZM, autor J. Šťastný, inv. č. 32585.

Sál č. 2 má stejné rozměry a původně byl určen jako knížecí ložnice;⁴² dnes nese č. 111. Sem byly umístěny zbývající druhy ptáků: dravci, sovy, pěvci, srostloprstí, šplhavci, kukačky a měkkozobí. Na stěnách obou sálů bylo ve dvou řadách zavěšeno srnčí paroží. Po rozšíření expozice muzea v 50. letech 20. století byli dravci a sovy přemístěni do sálu č. 6 (původní apartmán kněžny, dnes místnost č. 107). Preparáty savců, které byly v sále 6 v roce 1849 vystaveny, byly přesunuty do následujících sálů 7 a 8 (dnes místnosti č. 104 a 105).⁴³

⁴² Tamtéž, s. 61.

⁴³ Catalog der zoologischen Sammlung im Jagdschlosse Ohrad nächst Frauenberg, Budweis 1870, s. 1–10.

4 Původní expozice muzea Ohrada (stav v roce 1960) – Dravci a sovy, sál č. 6. Zdroj: fotoarchiv NZM, autor J. Šťastný, inv. č. 32569.

Součástí muzejní expozice byla i knihovna (dnes místnost č. 110), takzvaný Lesnický kabinet (malá místnost s herbáři, dendrologickými a entomologickými sbírkami, dnes označená č. 109), velký sál (též hlavní, lovecký či Hamiltonův) a zámecká kaple (kaple sv. Eustacha). Muzeu byly tedy věnovány nejkrásnější reprezentativní prostory zámku, což svědčí o tom, jak velký význam mu byl přikládán.

Stav ornitologické sbírky ohradského muzea v roce 1849

Podle tehdejších zvyklostí byly všechny sbírkové předměty vystaveny v expozicích. Jednotlivé exponáty nebyly opatřeny žádnými inventárními čísly. V katalogu je jen výčet druhů s uvedením počtu zvířat, pohlaví, případně věku či odchylky ve zbarvení. Jednotlivým položkám katalogu nelze tudíž spolehlivě přiřadit konkrétní preparáty dochované v současné sbírce. Revize katalogu proto vycházela pouze z názvoslovných údajů. K porovnání byla použita následující literatura:

AMERLING, Karel, Fauna čili zvířena česká, Praha 1852; BALBÍN, Bohuslav, Miscellanea historica regni Bohemiae, Pragae 1679; FRÍČ, Antonín, Obratlovci země

české, 1871, Seznam ssavectva a ptactva Českého museum v Praze, 1854; PALLIARDI, Anton Alois, Systematische Uebersicht der Vögel Böhmens, 1852, podle zpracování Stanislava KOMÁRKA: Ptáci v Čechách v letech 1360–1890, 2007; PEČÍRKA, Jozef, Vypsání živočichův, Praha 1849; PRESL, Jan Svatopluk, Navrzení soustavy živočichů dle tříd, řádů a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočistvu názvů, 1823; DUNDR, Josef Alexandr, Zeměpis království českého, Praha 1823; STANĚK, Wáclaw, Přírodopis prostonárodní, Praha 1843.

Závěr

Porovnáním se soudobou i novější ornitologickou literaturou se ve většině případů podařilo k názvům ptáků uvedeným v katalogu nalézt v současnosti platné názvy vědecké, německé a české. Jen v několika málo případech přetrvávají pochybnosti. Záhadou zůstává křehář němý (*Mergus mutus*, Stummer Taucher), neboť všichni morčáci připadající v úvahu jsou již v katalogu uvedeni, dále sokol modravý (*Falco cassius*, Blaufalke), názvy odpovídají synonymům pro dřemlíka tundrového, ale ten již v seznamu je pod názvem sokol dřemlík, podobná situace vyvstává u sokola ryšavého (*Falco rufus*, Rostweihe), kde názvy odpovídají motáku pochopovi, ale ten již je v seznamu pod jménem raroh (*Falco aeruginosus*, Sumpfwiehe). Obecně lze říci, že řád dravců je v tomto katalogu nejproblematictější.

Studie se dále zabývá použitým českým názvoslovím. Na první pohled působí dost kuriózně, ale při srovnání se starší českou ornitologickou literaturou se ukázalo, že naprostá většina jmen byla někým použita již dříve. Autor se nepouštěl do tvorby zbytečných novotvarů, uváděl buď jména v té době běžně rozšířená, nebo dohledal jména již v literatuře použitá. S žádným ze sledovaných pramenů však nevykazuje naprostou shodu. K původním názvům (respektive k názvům, které jsem ve starší literatuře nenašel) patří jen výrazy **čejka hnědonohá** pro vodouše kropenatého, **tetřev ryšavý** pro orebici horskou, **potapice čubatá** pro potápku roháče, **hawran soika** pro ořešníka kropenatého a **krauhna** pro holuba doupňáka.

Celkem obsahuje katalog 184 druhů ptáků. Sbíрка se i nadále rozrůstala. V roce 1873 obsahovala 221 a v roce 1890 to bylo 268 druhů ptáků.⁴⁴ Z celého katalogu je zřejmá snaha vést sbírky muzea v přísně vědeckém duchu. To se odrazilo na velmi příznivém hodnocení ohradského muzea, které platilo za nejlépe vedené přírodovědecké muzeum monarchie.⁴⁵

Po připojení muzea Ohrada k Zemědělskému muzeu v roce 1961 byly zdejší ornitologické sbírky obohaceny o tři další ucelené kolekce. Krausovu sbírku zakoupenou v roce 1920, Koláčkovu sbírku v roce 1939 a Horákovu sbírku v roce 1958. Dále zakoupilo muzeum Stiborovu, Kožinovu, Nečasovu a Vaňkovu sbírku. Kromě toho probíhá jednotlivý vlastní sběr. V současné době obsahuje sbírka cca 300 druhů ptáků v cca 2500 exemplářích. Za nejcennější lze považovat tři preparáty čírky úzkozobé (*Anas angustirostris*) – doklad jediného výskytu tohoto druhu na našem území (1892), dále

⁴⁴ SCHAECK, Franz, Die ornithologische Sammlung im fürstlich Schwarzenbergschen Jagdschlosse „Ohrad“ in Böhmen, in: Ornithologisches Jahrbuch 2, 1891, s. 69–75.

⁴⁵ SCHWARZ, M., Schloss, c. d., s. 289.

dva preparáty stepokurů kkirgizských (*Syrnhaptes paradoxus*) jako doklad invaze do Evropy (1888) a čtyři exempláře tmavé formy puštíka bělavého (*Strix uralensis*), které popsal v roce 1851 Jan Heyrovský mylně jako samostatný druh – sůva šumavská (*Strix sumaviensis*).

Za zhruba 180 let své existence se ornitologická sbírka NZM Ohrada rozrostla v jednu z největších a nejkompexnějších sbírek ptáků v České republice. Její hodnota spočívá především v tom, že zachycuje stav naší avifauny již z období počátku české ornitologie.

Ornithological Collection of the Ohrada Museum in Hluboká nad Vltavou as Listed in the 1849 Catalogue

Summary: The aim of this study is to draw attention to the ornithological collection of the National Museum of Agriculture and the way it has been presented to the public. In the first part, the author analyses a publication called 'Das Forst-Museum im fürstlich Schwarzenberg'schen Jagdschlosse Wohrad' (1849), one of the earliest printed museum catalogues in the Czech lands, and places it in the context of similar undertakings by early museums. In the following part, the article focuses on the most extensive part of the catalogue, namely that which covers the ornithological collection. The catalogue includes 184 species of birds, whose description includes their scientific, German, and Czech names. Based on a comparison of scientific names of birds and the Czech and German names that appear in contemporary ornithological literature, where terminology was still to a large extent unstable, the author has managed to identify the species which appear in the catalogue under now invalid and mostly obscure names. Save for a few exceptions, the author identified all species by their currently valid names. This comparison also enabled him to estimate to which names used in the catalogue correspond to those used in contemporary literature and in which cases the authors of the catalogue created neologisms. The aim of this article is to add to information pertaining to our oldest museum collections and to the history of Czech ornithology, including the development of Czech ornithological terminology.

Prameny a literatura

Prameny

Státní oblastní archiv v Třeboni

- fond Panství Hluboká, IC6Wα13

Národní zemědělské muzeum, Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada, Hluboká nad Vltavou

Návštěvní kniha – Fremdenbuch für das Naturalien cabinet im Jagdschlosse Wohrad auf der fürstlich Schwarzenbergischen Herrschaft Frauenberg, 1842–1851

Literatura

AMERLING, Karel, Fauna čili zvířena česká, Praha: B. Rohlíček 1852.

ANDRESKA, Jiří – ŠVEJDOVÁ, Vlasta, Současný stav ornitologické sbírky Zemědělského muzea v loveckém zámku Ohrada v Hluboké nad Vltavou, in: Sborník Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, Přírodní vědy 14, suppl. 2, 1974, s. 59–71.

BALBINO, Bohuslao, Miscellanea historica regni Bohemiae, Pragae: Georg Czernoch 1679.

- BAŤA, Leontin, Dosavadní výsledky zoologického výzkumu jižních Čech, České Budějovice: Vlastivědná společnost jihočeská 1933.
- BONAPARTE, Charles Lucian, *Conspecus generum avium, Lugdunum Batavorum*: E. J. Brill 1850.
- Catalog der zoologischen Sammlung im Jagdschlosse Ohrad nächst Frauenberg, Budweis: Verlag des Forstamtes 1870.
- COMENIUS, Johann Amos, *Orbis sensualium pictus quadrilinguis, Leutschoviae*: Typis Samuelis Brever 1685.
- Der Fürst Schwarzenbergsche Pavillon: Jagsaustellung, Wien 1910.
- Die Sammlung palaearctischen Vögel im Troppauer Gymnasial-Museum, Troppau: Gymnasial-Museum 1894.
- DUNDR, Josef Alexandr, *Zeměpis království českého*, Praha: A. Kronberger 1823.
- ENS, Faustin, *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten beschreiben. 2. Geschichte der Stadt Troppau, mit einem Anhang, die Entstehung und den gegenwärtigen Bestand des vaterländischen Museums enthaltend*, Wien: Gerold 1835.
- FLAJŠHANS, Václav, *Klaret a jeho družina 1, 2*, Praha: Česká akademie věd a umění 1926 a 1928.
- FRIČ, Antonín, *Obratlovci země české*, in: *Práce zoologického oddělení přírodovědeckého proskoumání Čech od Dra. Ant. Friče*, Praha 1871, s. 1–98.
- FRIČ, Antonín, *Seznam savectva a ptactva Českého museum v Praze*, Praha 1854.
- HAVLOVÁ, Eva, *Několik poznámek k počátkům české zoologické terminologie*, *Naše řeč*, 75, 1992, 4, s. 205–211.
- HEINRICH, Albín, *Das Franzensmuseum, Brünn*: Gedruckt bei Rohrer's Erben 1853.
- HOLMAN, Pavel, *Dějiny sběratelství a muzejnictví*, in: BURIÁNKOVÁ, Michaela – KOMÁRKOVÁ, Anna – ŠEBEK, František (edd.), *Úvod do muzejní praxe*, Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky 2010, s. 21–68.
- HUDEC, Karel, *Ptáci v českém životě a kultuře*, Praha: Academia 2017.
- HUDEC, Karel – ČAPEK, J. Miroslav – HANÁK, František – KLIMEŠ, Jiří – PAVÍZA, Roman, *Soustava a české názvosloví ptáků světa*, Přerov: Muzeum Komenského v Přerově 2003.
- IVANEGA, Jan, *Lovecký zámek Ohrada: Stavební dějiny*, Praha: Národní zemědělské muzeum 2014.
- Opava a Slezské muzeum: Průvodce, Opava: Slezské muzeum v Opavě 1987.
- KOKEŠ, Otakar, *Ornitologické prameny v literatuře v Čechách od nejstarších dob do roku 1848*, *Časopis Národního muzea, oddíl přírodovědný*, 4, 1966, s. 219–221.
- KOMÁREK, Stanislav, *Ptáci v Čechách v letech 1360–1890 aneb tajemství rytíře von Sacher-Masocha*, Praha: Nakladatelství Academia 2007.
- KRAVAR, Zdeněk, *Faustin Ens – O vzniku a současném stavu vlasteneckého muzea v Opavě*, *Časopis Slezského zemského muzea, Série B*, 63, 2014, s. 53–90.
- MÝŠKA, Milan, *Faustina Ense „zlata opavska leta“*, *Časopis Slezského zemského muzea, Série B*, 63, 2014, s. 1–13.
- PEČÍRKA, Jozef, *Vypsání živočichův*, Praha: Kronberger 1849.
- PRESL, Jan Svatopluk, *Navrzení soustavy živočichů dle tříd, řádů a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočištvu názvů*, *Krok*, I., 1823, s. 116–126.
- PRESL, Jan Svatopluk, *Ssavectvo: Rukověť soustavná k poučení vlastnímu*, Praha: Kronberg a Weber 1834.
- SCHAECK, Franz, *Die ornithologische Sammlung im fürstlich Schwarzenbergschen Jagdschlosse „Ohrad“ in Böhmen*, in: *Ornithologisches Jahrbuch* 2, 1891, s. 69–75.
- SCHWARZ, Milli, *Schloss Ohrad: Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und des dortigen Forst- und Jagdmuseums*, Murau, Murau: Schwarzenbergisches Archiv 1990.

- SLABA, Martin, NZM Ohrada – Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství, *Prameny a studie*, 38, 2006, s. 85–88.
- STANĚK, Wáclaw, Přírodopis prostonárodní čili popsání zvířat, rostlin a nerostů wedlé tříd a řádů jejich, Praha: Kronberg a Řiwnáč 1843.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk, 150 let Moravského muzea v Brně: Katalog jubilejní výstavy, Brno: Moravské muzeum v Brně 1968.
- Slezské museum: Památky města Opavy, Publikace Slezského musea, sv. 2., 1956.
- ŠIMČÍK, Antonín, Opavské gymnaziální muzeum – školní nebo zemské muzeum?, *Časopis Slezského zemského muzea, Série B*, 63, 2014, s. 15–41.
- ŠÍR, František, Krátký přírodopis čili poučení o věcech v přirozenosti se nacházejících, jakož o živoucích, rostlinách a nerostech a jejich krátké popsání, Jičín: F. J. Kastránek 1835.
- ŠMILAUER, Vladimír, Jak se vyvíjelo české názvosloví zoologické, *Naše řeč*, 24, č. 4, 1940, s. 129–138.
- VEJDOVSKÝ, František, Dnešní stav zoografie české, *Živa I.*, 1891, s. 133–140, 175–187.

Internetové zdroje

- Liste der Vögel Deutschlands, dostupné online <https://commons.wikimedia.org/wiki/Liste_der_Vögel_Deutschlands> [21. 8. 2017].

SEKCE SPOLEČENSKOVĚDNÍ

ZÁPADOČESKÉ KONZUMNÍ DRUŽSTVO (ZKD) A JEHO MEZIVÁLEČNÝ VÝVOJ

WEST BOHEMIAN CONSUMER COOPERATIVE (ZKD) AND ITS INTERWAR HISTORY

Patrik Vedral

Abstrakt: Studie se věnuje vzniku, vývoji a fungování Západočeského konzumního družstva (ZKD) za první Československé republiky (1918–1938). ZKD ve své době představovalo jedno z největších meziválečných spotřebních družstev v ČSR. K dosažení vytčeného cíle je použita strukturální analýza, na družstvo bylo nahlíženo z hospodářské, sociální, politické a kulturní perspektivy, které dohromady vytvářejí kompaktní celek. Použity jsou různé formy zpracování údajů, od kvantitativního až po analýzu narativů. Práce představuje družstvo jako mnohotvárnou, svěbytně se vyvíjející organizaci. Hospodářská a sociální analýza potvrzuje a doplňuje již známé údaje o konzumním družstevnictví, které bylo velmi důležitou součástí prvorepublikové společnosti a k němuž se hlásilo zejména sociálně slabší obyvatelstvo. ZKD šířilo myšlenky družstevního socialismu a stranicky bylo svázáno se sociální demokracií, která jej považovala za jeden ze svých nejdůležitějších podniků v západních Čechách. Kulturní část práce ukazuje, že ZKD takřka plnilo funkci zábavního centra. Rovněž je reflektována otázka genderu a kultury konzumu. Autor nabízí ucelený vhled do širší společenské problematiky meziválečného konzumního družstevnictví, zasahujícího nezanedbatelný segment populace.

Abstract: This article traces the origins, development, and functioning of the West Bohemian Consumer Cooperative (ZKD) during the First Czechoslovak Republic (1918–1938). At that time, it was one of the largest consumer cooperatives in Czechoslovakia. Its history is charted using structural analysis, where the cooperative is viewed from an economic, social, political, and cultural perspective, which jointly form a compact whole. The author uses various ways of working with the data, from quantitative analysis all the way to an analysis of narratives. This work presents the cooperative as a multifaceted, independently developing organisation. Economic and social analysis confirms and adds to earlier known facts about consumer cooperatives, which were an important part of Czechoslovak interwar society. The movement was supported especially by the poorer strata of society. The West Bohemian Consumer Cooperative promoted ideals of cooperative socialism and was linked to the Social Democratic Party, which saw it as one of its most important enterprises in Western Bohemia. Cultural analysis shows that the ZKD functioned almost as a sort of entertainment centre. The author also considers gender issues and the issue of consumer culture. This article offers a comprehensive insight into a broader issue of interwar consumer cooperative movement, a phenomenon which affected a non-negligible segment of population.

Klíčová slova: družstevnictví; první republika; sociální demokracie; Plzeň.

Keywords: Cooperative; First Republic; social democracy; Pilsen.

*Článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství,
institucionální podpora MZE-RO0818.*

Úvod – cesta k ZKD

Družstva jsou specifické podnikatelské subjekty, jejichž hlavním rysem je svépomoc. František Cyril Kampelík družstevní svépomoc definoval vcelku jednoduše: „Co jednomu nemožno, všem dohromady snadno.“ Řečeno odborněji: družstva jsou dobrovolnými sdruženími osob, zakládajících právnickou osobu s cílem vyřešit určitý problém a hájení zájmů členů.¹ Ony cíle mohou být různé, nejčastějším typem družstev jsou však družstva konzumní (spotřební), výrobní, úvěrní, stavební či zemědělská (nevýrobní povahy). Za první družstvo se všeobecně považuje v roce 1844 založené Rochdalské družstvo poctivých pionýrů.² Jednalo se o konzumní družstvo s jasnou převahou dělníků (konzumní družstva byla vždy do značné míry výsadou dělnictva³), jež rovněž definovalo některé další aspekty družstevnictví: dobrovolné a otevřené členství, demokratickou kontrolu a z toho vyplývající rovnost členů, ekonomickou spoluúčasť, prodej za hotové, výchovu a vzdělávání členstva atd.⁴

V našem prostředí drží primát Pražský potravní a spořitelní spolek z roku 1847,⁵ nicméně družstevní boom je spojen až s přelomem 60. a 70. let a s postavou Františka Ladislava Chleboráda. Tento družstevní teoretik stál v březnu 1868 u založení slavného Oulu, jeho počáteční úspěch vedl k mohutnému zakládání dalších družstev, nicméně krach na vídeňské burze z roku 1873 odstartoval krizi, která ve spojení s dalšími faktory (spory v družstvech, nedostatek členů, nezkušení činovníci) vedla k vymizení konzumního družstevnictví.⁶ Nový impulz přinesla až 90. léta 19. století. Kartelizace a částečná monopolizace výroby i obchodu vyvolaly u spotřebitelů druhou, tentokrát daleko stabilnější, zakladatelskou vlnu.⁷ Nelze však přehlížet ani další důvody k zakládání konzumních a výrobních družstev, jmenujme již silné úvěrní družstevnictví, nárůst a koncentraci průmyslového dělnictva, rozvinutou železniční infrastrukturu a vznik masových politických stran. V českých zemích propagovaly a uskutečňovaly družstevní myšlenku strany národních socialistů, lidovců, agrárníků a sociálních demokratů. Jako nejúspěšnější se nakonec ukázaly poslední dva jmenované subjekty, sociální demokracie a agrárníci (organizovaní pod mohutnou Ústřední jednotou hospodářských družstev). V roce 1895 byl ustanoven Mezinárodní družstevní svaz, a družstevnictví tak získalo internacionální rozměr.

Sociální demokraté akcentovali nutnost konzumních družstev, vzhledem k sociálnímu postavení jejich elektorátu to není překvapující. Spotřební družstva snižovala obchodní rabat a v oblasti své působnosti vytvářela konkurenční boj, obojí vedlo ke

¹ Obecně k definici družstevnictví a jeho principů viz: SLAVÍČEK, Jan, Ze světa podnikání do světa plánované distribuce: proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 na příkladu severních Čech, Praha 2017, s. 25–30.

² V Čechách o něm poprvé uceleně psal František Ladislav Chleborád, viz: CHLEBORÁD, František Ladislav, Stručné dějiny spolku spravedlivých zákopníků Rochdalských (Rochdales Equitable Pioneers Society), Praha 1867.

³ Heslo Konzumní družstva in: Ottův obchodní slovník, Praha 1913, s. 228–231.

⁴ NĚMCOVÁ, Lidmila, a kol., Vybrané kapitoly z českého družstevnictví, Praha 2001, s. 10.

⁵ SLAVÍČEK, J., Ze světa, c. d., s. 32.

⁶ BAŽANTOVÁ, Ilona, Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948, Praha 2002, s. 56–61.

⁷ SLAVÍČEK, J., Ze světa, c. d., s. 33–35.

kýženému zlevnění zboží. Další předností spotřebního družstevnictví bylo vyplácení členských dividend (ve formě poukazů na nákup zboží), jejichž výše se odvíjela od výše členských útrat. Zpravidla ale dividendy nepřekračovaly dvě až tři procenta celoročního nákupu, v motivaci členů ke vstupu do družstev tedy sehrávaly spíše podružnou roli.⁸

Ne, že by konzumní družstva zřizovali jen sociální demokraté, v českých zemích se v tomto ohledu angažovali i národní socialisté, obecně byli velkými stoupenci družstevnictví zase křesťanští sociálové,⁹ ovšem nejúspěšnější byli přece jenom sociální demokraté. Za prosazením soustavné podpory družstevnictví socialistickým hnutím stál mimo výše uvedených důvodů i rozmach reformismu, ortodoxní marxisté hleděli na družstevnictví vždy trochu skrze prsty, zatímco „reformističtí“ myslitelé jako George Bernard Shaw (1856–1950), Charles Gide (1847–1932), Eduard Bernstein (1850–1932) nebo František Modráček (1871–1960) družstevnictví halasně podporovali.¹⁰ II. internacionála na sjezdu v roce 1910 nakonec rozdělila družstevnictví na dvě skupiny, proletářskou (pomáhající dělnictvu v třídním boji) a maloburžoazní (třídní boj zde chyběl), ono proletářské družstevnictví bylo nadále považováno za vhodné a žádoucí.¹¹ Již předtím se družstevnictví stávalo vedle politických stran a odborů třetím pilířem sociálně demokratických stran, ta československá tento krok schválila na sjezdu v Plzni roku 1907. Následujícího roku vznikly zastřešující organizace Ústřední svaz československých družstev (dále jen ÚSČD) a Velkonákupní společnost družstev (dále jen VDP, mající družstva zásobovat).

Na Plzeňsku vzniká k sociální demokracii inklinující spotřební družstevnictví taktéž v 90. letech 19. století, jeho kolébkou však není Plzeň, nýbrž blízké hornické oblasti spojené s obcemi Mirošov a Nýřany. Důvodem je pravděpodobně existence živějšího socialistického hnutí (Plzeň v tomto platila za konzervativnější) a sociálního útlatku, na nějž dělníci odpovídali právě zřizováním družstev.¹² Bylo tedy více než příznačné, že první konzumní družstvo vzniklo v letech 1892–1893 v Nýřanech, ve městě, kde májové demonstrace v roce 1890 skončily střelbou do horníků.¹³ Rychle následovala další spotřební družstva v hornických obcích Kaznějov, Líně, Mirošov, Tlučná, Vejprnice atd. Mnohá z těchto družstev se kvůli nedostatku zkušeností a podpory rozpadla, krátce po roce 1900 se ovšem etablovalo v okolí Plzně pět spotřebních družstev: Volnost v Tlučné, Vpřed v Kaznějově, Svornost v Nýřanech,

⁸ SLAVÍČEK, Jan, Dynamika vývoje českého spotřebního družstevnictví v korelaci s vývojem hospodářského cyklu v letech 1995–2012, in: KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, Praha 2015, s. 484–485.

⁹ NĚMCOVÁ, L., Vybrané kapitoly, c. d., s. 22–23.

¹⁰ BAŽANTOVÁ, I., Družstevní a svépomocné koncepce, c. d., s. 28–35.

¹¹ NĚMCOVÁ, L., Vybrané kapitoly, c. d., s. 21.

¹² JANÁČEK, František, Největší zbrojovka monarchie: Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918, Praha 1990, s. 141–145. Nová doba, XXVIII., č. 214, 6. 8. 1922, s. 1.

¹³ TÄUBER, František, Dílo družstevní svépomoci: Jubilejní spis k 25. výročí založení Ústředního svazu československých družstev v Praze, Praha 1933, s. 137. ZKD z této skutečnosti vytvořilo jímavý příběh o počátku družstevnictví: „Dělnické konzumní hnutí je dítětem hospodářské bídy. Jako všude na světě, i na Plzeňsku vzniklo v době, kdy se vedlo dělnictvu zle. Hlavní základy k tomuto hnutí byly položeny na krvi pobitých nýřanských horníků.“ Státní oblastní archiv v Plzni (dále jen SOA Plzeň), fond Zápaadočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 336.

Všeobecný konzumní spolek v Božkově a Dělnický potravní a výrobní spolek ve Skvrňanech.¹⁴ V Plzni se kvůli tlaku zaměstnavatelem zřízených odborů (tzv. žlutých odborů) ve Škodovce sociálně demokratičtí dělníci také rozhodli k založení družstva, v březnu 1912 vzniklo Ústřední konzumní a výrobní družstvo v Plzni.¹⁵ Popsaná spotřební družstva počala koordinovat svoji činnost, první světová válka byla zase mocným impulzem ke sjednocování. Na přelomu let 1915–1916 se sloučil konzum ve Skvrňanech s tím plzeňským, v srpnu 1918 se připojily i další zbývající. V říjnu 1918 oficiálně vzniklo Západočeské konzumní družstvo (ZKD).¹⁶

ZKD nebylo jediným spotřebním družstvem působícím v Plzni. Po válce si své konzumy zřídily i další politické strany. Družstva zakládali také pracovníci u drah, už roku 1901 se ve městě ustanovilo Železniční konzumní družstvo, svoji nezávislost si uchovalo po celé sledované období.¹⁷ Bylo to ale právě ZKD, kterému se dařilo v meziválečné době masivně expandovat. Kvůli všeobecnému poválečnému nedostatku a nouzi do konzumních družstev vstupovaly zástupy nových členů, ke konci roku 1918 přesahovala členská základna ZKD lehce číslo tři tisíce, o rok později se blížila patnácti tisícům.¹⁸ To byl začátek družstva, jež se mělo stát jedním z největších v prvo-republikovém Československu.

Stav výzkumu, prameny a kladení badatelských otázek

Každý vědecký text vzniká v jistém dialogu s dosud zveřejněnými pracemi k danému tématu. Badatel tak získává nejen přehled o zkoumané problematice, ale především by si měl uvědomit, čím ji chce obohatit. Má dojít k precizaci badatelských otázek, jejichž zodpovězení má doplnit, rozvinout či přímo otevřít nové téma. Práce tak dostává své opodstatnění a smysl. V tomto ohledu je důležité, že historie spotřebního družstevnictví je v odborné literatuře po roce 1989 málo reflektovaným fenoménem. Existuje sice několik shrnujících prací, nabízejících potřebné zobecňující (makroekonomické) údaje,¹⁹ chybí jim ale hlubší historická analýza, jejíž těžiště neleží pouze na ekonomické a ideové povaze družstevnictví. V současnosti se družstevnictvím zabývá Jan Slavíček, pro naše účely jsou ovšem jeho texty použitelné jen zčásti, jelikož se primárně soustřeďují na období po roce 1945.²⁰

Prvorepubliková činnost Západočeského konzumního družstva (dále jen ZKD) byla tématem jednoho příspěvku ze Západočeského historického sborníku z roku 1995, poskytujícího některé základní informace, jež však zůstaly nerozvinuty (vzhledem ke krátkému rozsahu příspěvku to nepřekvapuje).²¹ Období let 1948–1989 je na literaturu

¹⁴ TÄUBER, F., *Dílo*, c. d., s. 215.

¹⁵ JANOUŠKOVCOVÁ, Eva, Západočeské konzumní družstvo v Plzni, in: Západočeský historický sborník 1, Plzeň: Státní oblastní archiv 1995, s. 138.

¹⁶ Tamtéž, s. 140.

¹⁷ RAŠPLIČKA, Josef, Družstevnictví západního Československa, župa Plzeň 1926, Plzeň 1926, s. 36–40.

¹⁸ TÄUBER, F., *Dílo*, c. d., s. 136. SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, inv. č. 101, čís. ev. j. 3, s. 10.

¹⁹ Viz např. NĚMCOVÁ, L., *Vybrané kapitoly*, c. d.

²⁰ SLAVÍČEK, J., *Ze světa*, c. d. TÝŽ, *Dynamika*, c. d.

²¹ JANOUŠKOVCOVÁ, E., Západočeské konzumní družstvo, c. d., s. 137–149.

o spotřebním družstevnictví daleko bohatší, jeho zásadním limitem je však ideologicky vynucená šablonovitost a schematičnost. Ve výkladu je vždy jasně upřednostňována role KSČ, a navíc i zde převládá makroekonomický pohled, spokojující se s informacemi o členské základně a organizační struktuře, který doplňují zmínky o podpoře organizovaných stávek („třídního boje“).²² Naopak za uspokojivě zpracovanou můžeme považovat ideovou stránku družstevnictví (do roku 1948), za níž stojí texty Ilony Bažantové.²³

Z uvedení do odborné literatury lze vyvodit několik závěrů. Předně existují knihy mapující (byť často v hrubých rysech) obecný vývoj družstevnictví, což badateli pomáhá při uchopení tématu. Analýza družstva jakožto podniku zasahujícího do hospodářské, sociální, politické a kulturní sféry je ale vzácností. Proto si můj příspěvek vytkl právě tento cíl. Každý ve společnosti působící subjekt je vpleten do sítě mnohovrstevnatých vztahů, až jejich prozkoumáním a rozbořením se můžeme dobrat role, jakou daný subjekt zastává. Účelem je též ukázat vzájemnou interakci a ovlivňování, nakolik např. politická profilace družstva působila na jeho kulturní činnost. ZKD bylo samozřejmě pevně spjata („zasíťováno“) s Plzní a se západními Čechami, následující řádky se tudíž zabývají zejména touto oblastí. Úplný partikularismus však není obhajitelný, zvláště v organizační sféře bylo ZKD silně napojeno na centrální orgány v Praze, nemluvě o tom, že mnohé výzvy a problémy, jimž družstvo čelilo, měly celoevropský rozměr. Článek neaspiruje nabídnout komplexní popis těchto vztahů a procesů, přesto tvoří jeden z aspektů studie srovnávání ZKD s Ústředním svazem československých družstev, což objasní postavení ZKD a spotřebního družstevnictví vůbec.

Snaha o komparaci nás přivádí k soudobým odborným publikacím o konzumním družstevnictví (stojícím na pomezí literatury a pramene). Jejich vydavatelem byl skoro bez výjimky Ústřední svaz československých družstev, nejobsáhlejšími a pro badatele nejužitečnějšími spisy jsou jubilejní publikace.²⁴ Jejich rekapitulační obsah v kombinaci s výčtem jednotlivých družstev a fungujících provozů poskytuje dostatečný materiál pro srovnávání a následnou interpretaci, byť je samozřejmě nutné si zachovat odstup od přítomné sebechvály. Tyto a jiné v textu použité soudobé brožury a knihy byly čerpány z Národní knihovny ČR a z Muzea družstevnictví v Praze.

Hlavní pramennou základnu poskytl fond ZKD ve Státním oblastním archivu v Plzni. Jeho opravdu široký rozsah, pokrývající hospodářské ukazatele, ideové statě i kulturní činnost, umožnil vznik této práce. Doplňující informace pocházejí z periodického tisku, který je spojen buď se samotným spotřebním družstevnictvím (Svépomoc, Náš rozvoj), nebo s plzeňskými politickými stranami (sociálně demokratická Nová doba, Týden a Obzor, komunistická Pravda). Pro obecné zakotvení ZKD v prvorepublikových hospodářských a sociálních reáliích je použita příslušná odborná literatura.²⁵

²² Viz např.: ŠORM, Vladimír – PERNICA, Karel Martin – VĚTVIČKA, Miloš, Dějiny družstevního hnutí. Díl 3. Dějiny spotřebního družstevnictví u nás. 2. část, Historie a úloha bytového družstevnictví, Praha 1961.

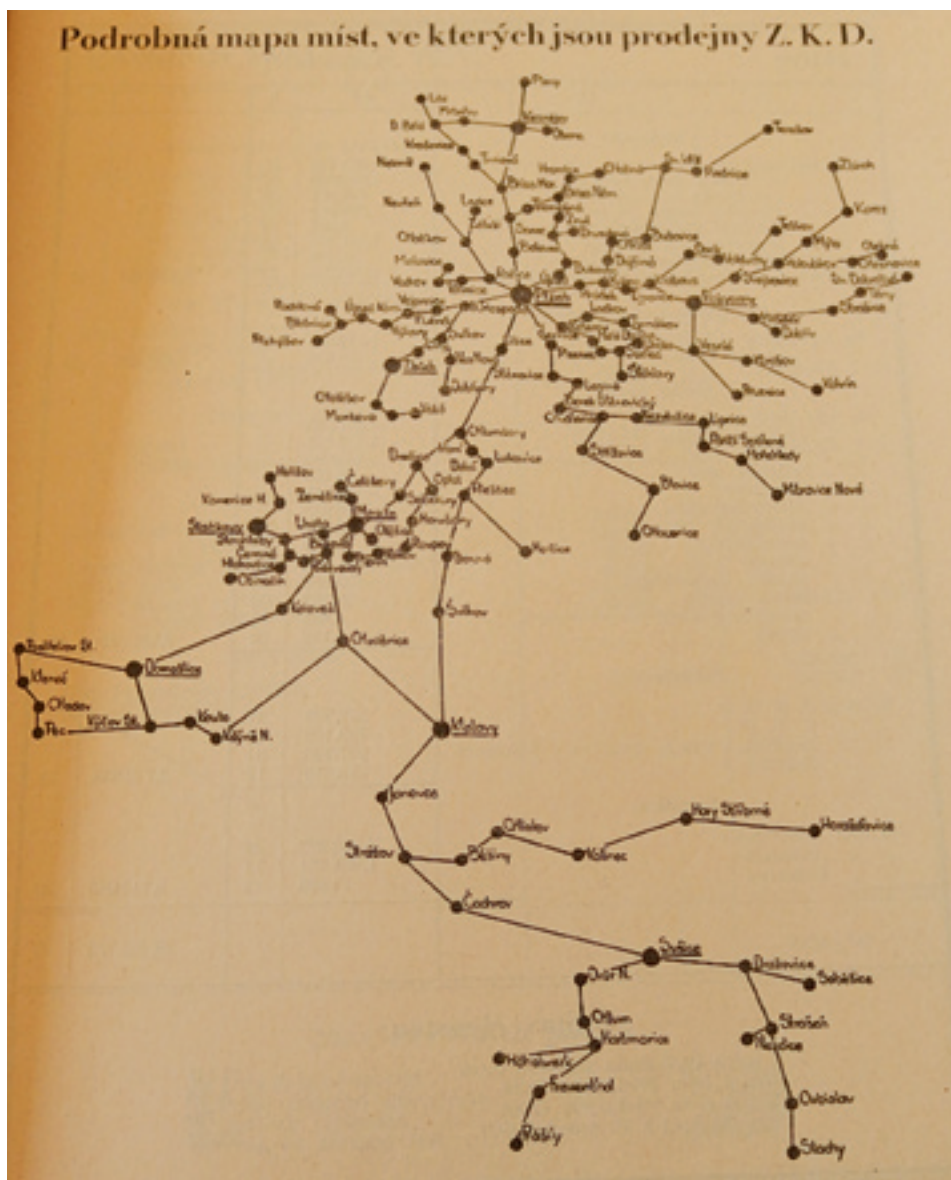
²³ BAŽANTOVÁ, I., Družstevní a svépomocné koncepce, c. d.

²⁴ ŠKATULA, Emanuel, Dvacet let Ústředního svazu československých družstev, 1908–1928: Jubilejní spis, Praha 1928. TÄUBER, F., Dílo, c. d.

²⁵ Např.: PRŮCHA, Václav, a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992 (sv. 1), Brno 2004. HOLUBEC, Stanislav, Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době, Plzeň 2009.

Hospodářství

V hospodářské sféře ZKD lze v meziválečné době vysledovat dvě základní vývojové tendence. Tou první je růst a slučování konzumních družstev v západních Čechách, druhou je snaha o zajištění výrobních kapacit a narážení na úzké, zákonem vymezené hranice konzumního družstevnictví.

1 Prodejní síť ZKD k roku 1927. Zdroj: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň.

Meziválečné spotřební družstevnictví se vyznačovalo cílenými snahami o slučování jednotlivých malých družstev, čímž mělo dojít k vytvoření dostatečně silných organizací s mohutnou členskou základnou.²⁶ Záměrem bylo především vytvořit konkurenceschopná družstva, která by odolala tlaku soukromých subjektů (případně ustála nekončící výkyvy v meziválečném hospodářství) a zároveň by dokázala rozpoutat konkurenční boj, v němž by snižovala ceny různých produktů. I vedení ZKD si uvědomovalo novou dynamiku vývoje, proto retrospektivně rozdělovalo dějiny družstevního hnutí na Plzeňsku do tří období: buditelského, malodružstevního a cílevědomého slučování.²⁷ Růst družstva sice též záležel na expanzi do oblastí, kde družstevnictví ještě nezapustilo své kořeny, ovšem skutečný úspěch ZKD závisel na schopnosti sjednotit již založená, leč roztroušená spotřební družstva po západních Čechách a dále zkvalitnit a kvantitativně rozšířit jejich činnost. V meziválečné době se k ZKD přidala řada družstev, k těm nejdůležitějším patřily: Chodské konzumní družstvo v Domažlicích, Všeobecný konzumní spolek pro Rokycany a okolí, Konzumní družstvo Budoucnost v Sušici, Dělnické pošumavské konzumní družstvo v Klatovech, Všeobecné konzumní družstvo v Nepomuku.²⁸

Takto rozlehlá organizace si žádala delegaci některých pravomocí, tudíž i vznik menších celků. V roce 1938 disponovalo ZKD 344 prodejny, rozděleny byly do deseti obvodů: Plzeň, Rokycany, Kaznějov, Zbůch, Domažlice, Klatovy, Nepomuk, Sušice, Merklín a Staňkov.²⁹ Každý z těchto obvodů měl svůj ústřední sklad a osm z nich i vlastní družstevní pekárny (kromě Nepomuku a Staňkova).³⁰ Pro prvorepublikové období ZKD je symptomatický skoro neustávající růst, který se odráží zejména na počtu prodejen, členstva a ročních tržeb. Zrušení vázaného hospodářství v roce 1921 a Velká hospodářská krize samozřejmě vedly ke krátkodobému oslabení (zprvu členstva, zadruhé tržeb), avšak vývojová tendence ZKD tím nebyla zvrácena, jen zpomalena:

Tabulka 1 Počet členů a tržby ZKD ve vybraných letech

Rok	1919	1922	1926	1930	1934	1937
Členové	14 832	23 626	27 337	37 089	47 542	50 422
Tržba (v mil. Kč)	15,9	76,7	82,9	119	103,4	134,3

Pramen: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 2, inv. č. 90. Uvedený zdroj se týká údajů do roku 1930. Pro údaje ze zbývajících let viz: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 178–179, 253–254.

²⁶ SLAVÍČEK, J., Ze světa, c. d., s. 35.

²⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 337, dokument je nadepsán: Z. K. D. jako společenský činitel v našem kraji.

²⁸ O slučování družstev pojednává většina pramenů spojená s meziválečným působením ZKD, finální rozhodnutí však vždy náleželo valné hromadě, viz její záznamy: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4.

²⁹ Nová doba, XLIV., č. 120, 1. 5. 1938, s. 24.

³⁰ Tamtéž, XLIV., č. 106, 17. 4. 1938, s. 16.

2 Hlavní budova ZKD v Plzni v roce 1933. Zdroj: TÄUBER, František, Dílo družstevní svépomoci: Jubilejní spis k 25. výročí založení Ústředního svazu československých družstev v Praze, Praha 1933, s. 215.

Co se jednotlivých obvodů ZKD týče, Plzeň byla sídlem družstva a je pochopitelné, že díky své lidnatosti i koncentraci dělnictva tvořila jeho hospodářské těžiště. Ze vzpomínaných 344 prodejen ZKD v roce 1938 jich 119 náleželo do plzeňského obvodu, pokud bychom k nim přičetli prodejny z obvodů k Plzni úzce přiléhajících (Rokycany, Zbůch), dostaneme se k nadpoloviční většině.³¹ Plzeňský obvod se rovněž nejvíce podílel na celkových tržbách, za obchodní rok 1924–1925 pocházelo z tohoto obvodu 55,14 % tržeb, rozšiřování ZKD ovšem znamenalo pokles tohoto podílu, např. roku 1929 činil 43,9 %, v roce 1935 42 %.³² Plzeň si tak uchovala vůdčí postavení mezi správními obvody ZKD, její zvolna snižující se podíl na celkových tržbách však ukazuje na úspěšné etablování konzumního družstevnictví v celých západních Čechách. O kvantitativním rozdělení členstva do jednotlivých obvodů se nedochovaly záznamy, není ovšem důvod pochybovat o podobném zastoupení, jako tomu bylo u tržeb.

ZKD se na sklonku první republiky stalo největším svépomocným spolkem na západě Čech a chloubou sociální demokracie, která ráda připomínala, že ZKD „dosahuje skutečně evropské úrovně“.³³ Vzestup družstevnictví měl navíc dále pokračovat. Roku 1934 schválil ÚSČD svůj desetiletý plán, jehož cílem bylo všeobecně posílit československé spotřební družstevnictví. V roce 1944 tak měl ÚSČD zastupovat 500 000 družstevníků s 3 000 prodejny o tržbě 1 miliardy korun.³⁴ Družstva soustředěná pod ÚSČD dostala své konkré-

³¹ Nová doba, XLIV., č. 120, 1. 5. 1938, s. 24.

³² SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3 a 4, inv. č. 106 a 110, s. 5 (jedná se o výroční zprávy a účetní uzávěrky za léta 1924–1925 a 1929). Pro údaj k roku 1935: Týden, XV., č. 47, 22. 11. 1935, s. 4.

³³ KUTVIRT, Jiří, [Výstavní] katalog VI. Dělnické, živnostenské a hospodářské výstavy v Plzni 1938: [25. června až 11. září 1938], Plzeň 1938, s. 126.

³⁴ ŠKATULA, Emanuel, Propagace a výchova v našem desetiletém družstevním plánu, Praha 1936, s. 5–6.

ní desetileté plány. ZKD tak mělo mít ke konci roku 1944 61 173 členů s 376 prodejny o tržbě 128,4 milionu korun, což by odpovídalo zhruba 12–13 % ÚSČD.³⁵ Už za obchodní rok 1937 překročily tržby ZKD plánovanou cifru, musíme však vzít v úvahu dvojí devalvaci z let 1934 a 1936.³⁶ Počet prodejů též rostl a pravděpodobně by dosáhl svého desetiletého cíle. Členská základna družstva sice též mohutněla, ovšem podle údajů z let 1937 a 1938 se zdá, že počala narážet na svůj strop,³⁷ je proto otázkou, jestli by dosáhla vytčené mety, byť se samozřejmě nedá vyloučit hypotetické sloučení s dalšími družstvy. Z perspektivy desetiletého plánu ÚSČD a ZKD můžeme usuzovat na stále existující prostor pro růst a expanzi, avšak kulminací bod nejspíše nebyl daleko.

ZKD tedy ve velkém prodávalo zboží, nemělo ovšem ambice i vyrábět? Projekt, během něhož by si dělnické konzumní spolky postupně vytvořily své výrobní podniky a poté dále pronikaly do hospodářské sféry státu, se v reformně naladěné levici těšil oblibě.³⁸ Netřeba dodávat, že čím byla družstevní výroba silnější, tím méně bylo družstvo závislé na dodávkách od soukromníků. Stanovy ZKD v tomto směru ponechávaly podniku nemalou volnost, své zboží mělo družstvo obstarávat „koupí, výrobou nebo zpracováním“.³⁹ Plzeňští sociální demokraté měli ostatně s výrobními družstvy již zkušenost, za první svého druhu se považovala v roce 1894 založená Grafika, kde vycházel socialistický tisk a neperiodické publikace.⁴⁰ Výrobní závody ovšem měly svá negativa, předně si žádaly drahé investice, které byly vzhledem k zákonnému omezení (prodej jen členům konzumu) značně nejisté.

ZKD mělo v tomto případě štěstí. V prvních letech 20. století byly v rámci podnikové politiky Škodových závodů zřízeny již zmíněné žluté odbory, v nichž v roce 1911 vznikl podnikový konzum.⁴¹ Události první světové války však vedly ke ztrátě vedoucí pozice žlutých odborů ve Škodovce, jejich místo zaujaly odbory sociálních demokratů a národních socialistů. Po vzniku první republiky se ihned rozvířily debaty o spravování bývalého majetku žlutých odborů, o slovo se samozřejmě přihlásilo ZKD. Díky svému rychlému vzestupu a vlivu v důvěrnickém sboru Škodových závodů převzalo ZKD v říjnu 1919 majetek podnikového konzumu.⁴² Tímto aktem nejenže rozšířilo své členstvo, zajistilo si rozsáhlé budovy a počalo spravovat škodovacké kantýny, ale též získalo obuvnické a krejčovské dílny, truhlárny, mlékárny, stáčírny piva, pekárny a řeznictví.⁴³ Jak konstatovalo samotné vedení podniku: „Z družstva, zabývajícího se jen obchodem, se stalo přes noc družstvo z valné části výrobní.“⁴⁴

³⁵ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 12, inv. č. 202.

³⁶ PRŮCHA, V., *Hospodářské a sociální dějiny*, c. d., s. 314–315.

³⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 4, inv. č. 116–117, účetní uzávěrky z let 1937 a 1938.

³⁸ KAUTSKÝ, Karl, *Konzumní spolky a hnutí dělnické*, Teplice 1901, s. 6–7. BAŽANTOVÁ, I., *Družstevní a svépomocné koncepce*, c. d., s. 28–31.

³⁹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 1, inv. č. 59.

⁴⁰ STRNAD, Emil, *Almanach výrobních a pracovních družstev*, Praha 1928, s. 83.

⁴¹ JANÁČEK, F., *Největší zbrojovka*, c. d., s. 303–307.

⁴² SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 34. *Svépomoc*, I., č. 6, 4. 9. 1919, s. 3.

⁴³ RAŠPLIČKA, J., *Družstevnictví*, c. d., s. 31–32.

⁴⁴ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 101, s. 5, účetní uzávěrka za obchodní rok 1919–1920.

3 Stáčírna mléka ZKD v roce 1926. Zdroj: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň.

Výrobní potenciál ZKD měl tendenci ve 20. letech expandovat, zejména se experimentovalo s pronikáním do zemědělství, družstvo skupovalo statky a vlastnilo těž vepřín.⁴⁵ Nicméně se zdá, že tyto nové podniky neměly valný úspěch, pod tlakem hospodářské krize docházelo k odprodeji půdy a postupnému stahování ze zemědělství, ač k úplnému opuštění rostlinné a živočišné výroby za první republiky nedošlo.⁴⁶ Nevyplatila se ani investice do stavebnictví, družstevní cihelna byla prodána už v roce 1928, kvůli tlaku velkovýroby skomíraly těž obuvnické dílny.⁴⁷ Zato v ZKD prosperovaly na počátku 20. let zřízené kovářské, zámečnické a mechanické dílny určené hlavně pro interní potřeby družstva (opravy aut atd.).⁴⁸ I zpracovatelským podnikům se dařilo, vedle stáčírny piva a mlékárny se v ZKD uchytila krouhárna zelí a pražírna kávy. K nejúspěšnějším výrobním závodům ZKD, produkujícím široký sortiment potravin a zboží, se však řadilo pekařství, textilnictví, truhlářství a řeznictví-uzenářství.

Jmenovaná výrobní odvětví ovšem čelila dvěma důležitým problémům. Předně samotný fakt, že těmito prostředky disponovalo konzumní družstvo, se stával terčem útoků

⁴⁵ RAŠPLIČKA, J., Družstevnictví, c. d., s. 33.

⁴⁶ JANOUŠKOVCOVÁ, E., Západočeské konzumní družstvo, c. d., s. 143.

⁴⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 83. SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 105, s. 7, účetní uzávěrka za obchodní rok 1923–1924.

⁴⁸ JANOUŠKOVCOVÁ, E., Západočeské konzumní družstvo, c. d., s. 141.

ze strany drobných řemeslníků a maloobchodníků. ZKD se nepodařilo změnit a rozšířit předmět svého podnikání, nestalo se tak oficiálně uznaným výrobním družstvem (čímž by bylo podnikání v této sféře snadnější), stanovisko Obchodní a živnostenské komory bylo zamítavé.⁴⁹ Druhým problémem byla regulace prodeje, konzumní družstva musela až do roku 1945 prodávat pouze svým členům, což výrobní podniky značně omezovalo.⁵⁰ Reakce ZKD se dala čekat, svá výrobní oddělení osamostatňovalo (byla vedena jako tzv. sesterské podniky): v roce 1924 vzniklo Západočeské řeznicko-uzenářské družstvo (ZŘUD), roku 1925 Západočeské truhlářské družstvo (ZTD) a konečně roku 1933 Západočeské družstevní pekárny (ZDP).⁵¹

Okolnosti vytvoření těchto výrobních družstev, na něž se nevztahovalo omezení ohledně prodeje nečlenům, shrnuje zpráva o vzniku ZŘUD, jejíž období nalezneme i v případě vzniku ZTD a ZDP: „Abychom byli ušetřeni útoků ze strany soukromých řezníků, přikročeno bylo k utvoření samostatného družstva řeznického a uzenářského. [...] Tímto opatřením umožněn jest odbyt výrobků do různých hostinců, ústavů a spolkových domů v okolí. To samé opatření připravuje se pro naši truhlárnu a případně pekárnu, aby mohly svými výrobky vniknout do široké veřejnosti.“⁵² Sesterské výrobní podniky byly se ZKD provázány personálně, finančně a administrativně, většina jejich výroby stále směřovala do prodejen mateřského družstva, byť např. ZTD dodávalo nábytek do kanceláří, škol i restaurací, a některé jeho aktivity směřovaly dokonce do Prahy a Karlových Varů.⁵³ Špatně se nevedlo ani ZŘUD, to bylo už v roce 1926 třetím nejmýnosnějším výrobním družstvem pod ÚSČD, s roční tržbou 15,2 milionu korun.⁵⁴ A jak bylo uvedeno výše, ZDP měly u osmi z deseti obvodů ZKD své pekárny.

Utvoření odvislých výrobních družstev bylo výrazem snahy po zásobitelské samostatnosti, tedy po zajištění co největšího podílu prodejního sortimentu ze svých výroben, případně ze spřízněné Velkonákupní společnosti konzumních družstev. Naprosté soběstačnosti však nemohlo být dosaženo, a to i kvůli propagovanému odběru od malozemědělců, který měl ÚSČD zajistit přízeň této sociální vrstvy.⁵⁵ V případě ZKD prameny naznačují rozdělení odebíraného zboží na třetiny, jedna připadla na vlastní výrobky, druhá na VDP a třetí na soukromé dodavatele.⁵⁶

Nezůstalo jen u výrobních družstev. ZKD se ve 20. letech angažovalo rovněž v obchodu s topivem, zejména s uhlím a dřevem (díky blízkosti uhelných dolů na Plzeňsku), pro obchod s těmito surovinami byla funkcionáři družstva v roce 1927 založena organizace Nový a spol., čímž ZKD získalo svůj první obchodní podnik.⁵⁷ Tomuto počínání předcházela skutečně ambiciózní projekt Západočeského obchodního domu z roku 1925, jehož navr-

⁴⁹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 1, inv. č. 59.

⁵⁰ SLAVÍČEK, J., *Ze světa*, c. d., s. 28.

⁵¹ STRNAD, E., *Almanach*, c. d., s. 49, 66. SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 336.

⁵² SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 105, s. 7, účetní uzávěrka za obchodní rok 1923–1924.

⁵³ PETÁK, Václav, *Západočeské truhlářské družstvo Plzeň, 1925–1985*, Plzeň 1985, s. 6.

⁵⁴ STRNAD, E., *Almanach*, c. d., s. 31.

⁵⁵ *Desítiletý družstevní plán 1935–1944: (Návrh)*, Praha 1936, s. 7.

⁵⁶ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 4, inv. č. 113, s. 10, výroční zpráva a účetní uzávěrka za rok 1932.

⁵⁷ *Tamtéž*, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 25.

hované stanovy zněly takto: „Předmětem podniku jest zřízení a provoz závodu, zabývajícího se nákupem a prodejem zboží textilního, galanterního a koloniálního všeho druhu, dále obuvi, kuchyňského náradí, jakož i všech ostatních přípustných druhů zboží.“⁵⁸ Vedení obchodního domu si navíc vyhrazovalo právo na případné rozšíření agendy na výrobu a zpracování zboží.⁵⁹ Právě kvůli takto široce koncipovanému záběru byla ovšem koncepce obchodního domu Obchodní a živnostenskou radou odmítnuta a firma nebyla zapsána do rejstříku, čímž bylo zamezeno jejímu vzniku.

Úspěšněji si vedla tzv. Družstevní tržnice (spol. s r. o.), jejíž zřízení spadá do poslední čtvrtiny roku 1929, kdy tento sesterský podnik převzal textilní prodejny ZKD (bylo jich šest, pět v Plzni a jedna v Klatovech). Textilní produkty tak byly přístupny i nečlenům konzumního družstva.⁶⁰ Družstevní tržnice brzy převzala textilní výrobu ZKD a záhy se v ní koncentrovaly výroba, prodej a zpracování různých produktů, s nimiž mělo ZKD co do činění: od šatů a spodního prádla přes záclony, linolea až ke sportovnímu náčiní (lyže, kola, míče), dětským hračkám a k šicímu stroji a rádiu s gramofonem.⁶¹ Tím se suploval neúspěšný pokus o Západočeský obchodní dům.

ZKD v meziválečné době vytvořilo pět sesterských podniků, díky nimž dokázalo obejít zákonná omezení vztahující se na konzumní družstevnictví. Dobré výsledky těchto kroků názorně dokládají, že družstevnictví hrálo nezastupitelnou roli v konzumním životě obyvatel. Na druhou stranu tím byly porušovány samotné základy družstevnictví, částečně se naplňovala skepse některých teoretiků, podle nichž konzumní družstva v hospodářské soutěži neuspějí a zaniknou, nebo dojde k jejich masovému rozšíření, které si nakonec vynutí přeměnu těchto podniků na kapitalistické akciové společnosti, kde družstevní ideu transparentnosti nahradí neprůhledné manažerské vedení ruku v ruce s námezdní prací dělníků.⁶² ZKD se takovým podnikem nestalo (i díky zapojení do mohutné družstevní a sociálně demokratické sítě, která takovému vývoji zabráňovala), ovšem můžeme u něj sledovat pokusy o jakousi hybridní pozici.

Poslední důležitá hospodářská funkce ZKD se týkala financí. Nedostatek peněz byl vždy bolavým místem družstevnictví. Bez dostatečného kapitálu nebylo možno podnik skutečně rozvíjet. Ovšem k získání kapitálu byly nutné půjčky, které nezřídka předznamenávaly budoucí insolvenční a rozpad družstva. Hlavním protiopatřením, jímž konzumní družstva této výzvě čelila, bylo vkládání a následné úročení členských úspor.⁶³ Praktičnost se zde snoubila s ideálem, členské vklady zbavovaly družstva plné závislosti na bankách, a tím teoreticky oslabovaly kapitalismus: „Dělník, neb dělnická žena, ukládající úspory do kapitalistických bank a finančních podniků, projevuje souhlas s dnešním kapitalistickým

⁵⁸ Tamtéž, č. ev. j. K48, inv. č. 48, zápis ze 14. 5. 1925.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ „Prodejny družstevní tržnice jsou podle stanov přístupny celé veřejnosti a nejsou vázány prodávati pouze členům. Jsou nám v tomto směru činěny ještě různé potíže, budou však jistě vyřešeny příznivě pro nás.“ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 4, inv. č. 110, s. 5, výroční zpráva a účetní uzávěrka za rok 1929.

⁶¹ Viz reklamy Družstevní tržnice v tisku, ročenkách a publikacích spjatých s plzeňskou sociální demokracií. Zmíněný výčet je např. převzat z reklam umístěných v ročenke mapující obchodní rok 1931: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 4, inv. č. 112.

⁶² KAUTSKÝ, K., Konzumní spolky, c. d., s. 4–5.

⁶³ Tato praxe se mezi spotřebními družstvy rychle šířila, viz Heslo Konzumní družstva: Ottův obchodní slovník, Praha 1913, s. 228–231.

4 Oslava Mezinárodního dne družstevnictví v Plzni z roku 1925. Zdroj: RAŠPLIČKA, Josef, Družstevnictví západního Československa, župa Plzeň 1926, Plzeň 1926, s. 19.

řádem. Ukládá-li je do dělnických podniků konsumních neb záložen, podporuje podniky vlastní třídy a pomáhá stavět socialistickou společnost.⁶⁴ V roce 1919 činily vklady 1 267 183 Kč, po celá dvacátá léta rostly a následně se ustálily kolem dvaceti milionů, v roce 1937 dosahovaly výše 21 665 201 Kč.⁶⁵ Ke zhodnocení vkladů se záhy po vzniku ZKD užívalo poměrně vysoké pětiprocentní zúročení.

Vklady členstva nepochybně zvyšovaly akční rádius ZKD, přesto však nemohlo dojít k eliminaci bankovních půjček, nemluvě o ukládání zisku či přímých investicích družstva ve finančním sektoru. Zde můžeme sledovat jasnou a pochopitelnou přichylnost ZKD k subjektům napojeným na sociální demokracii, případně těm, kde strana či ZKD uplatňovaly svůj vliv. Na konci meziválečného období bylo družstvo finančně nejvíce zainteresováno ve třech peněžních institucích: Všeobecné družstevní bance, Západočeské lidové záložně a Legiobance.⁶⁶ První zmiňovaná banka byla přímo podřízena ÚSČD, Západočeská lidová záložna byla zase, zjednodušeně řečeno, finančním ústavem plzeňské sociální demokracie.⁶⁷ Legiobanka sice nebyla pod vlivem socialistů, ale ZKD v ní mělo jistý (spíše lokální) vliv, v představenstvu plzeňské odbočky této banky totiž zasedal Josef Janouš, ředitel ZKD.⁶⁸

⁶⁴ Svěpomoc, I., č. 1, 25. 3. 1919, s. 3.

⁶⁵ Pro rok 1919 viz SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 2, inv. č. 90. Pro 1937 tamtéž, č. ev. j. 30, inv. č. 365.

⁶⁶ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 30, inv. č. 365.

⁶⁷ 25 let Západočeské lidové záložny v Plzni: 1910–1934, Plzeň 1935.

⁶⁸ BRÁDLEROVÁ, Daniela, Banka československých legií v letech 1919–1938. Nепublikovaná rigorózní práce. Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2006, s. 26 (v příloze).

5 Prodejna ZKD ve Zbůchu. Zdroj: ŠKATULA, Emanuel, Dvacet let Ústředního svazu československých družstev: 1908–1928: Jubilejní spis, Praha 1928, s. 165.

Sociální sféra

Vývoj ZKD nelze vnímat jen z pohledu vedoucích pracovníků, do vývoje a směřování družstva zasahovalo i jeho členstvo. Nejednalo se o sociálně homogenní skupinu ani o pasivní konzumenty. Rozdílnost jejich konzumních tužeb a zvyků nepochybně ovlivňovala chod ZKD, které může sloužit i jako ukazatel sociálního postavení nižších sociálních vrstev v meziválečné době.

Vznik spotřebních družstev byl u nás i v zahraničí pevně spjat s dělnictvem, i za první republiky tvořila tato sociální vrstva stále členskou páteř ÚSČD. Na začátku roku 1937 činil podíl dělnictva v ÚSČD zaokrouhleně 60 %.⁶⁹ Převaha dělníků je tedy zřejmá, na místě je ale otázka, kdo tvořil zbylých 40 % členstva? Je pravda, že toto sociální rozdělení je zkruseno kategorií „penzisté a jiní“, která v rámci ÚSČD tvořila 10 %, nicméně celých 30 % úhrnného členstva pocházelo z řad, pravděpodobně níže postavených, úředníků, živnostníků a zemědělců. Diverzifikaci členstva můžeme pozorovat i v ZKD. Roku 1920 bylo členy družstva 24 826 osob, z toho 15,75 % zařadilo vedení do tzv. „středního stavu“ (jeho největší skupinou byli soukromí úředníci).⁷⁰ Pro sociální složení ZKD v jeho následujícím meziválečném vývoji se bohužel nedochovaly komplexní prameny, některé dílčí informace však dovolují přibližné odhady.

⁶⁹ Je nás více než 400.000 spotřebitelských rodin, zveme Vás mezi nás, poznejte nás, Praha 1938, s. 8.

⁷⁰ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 101, s. 8.

Na plzeňském venkově, kde industrializace přeměnila dříve zemědělské vsi v převážně dělnicko-hornické vesnice a městečka (Nýřany, Tlučná, Třemošná, Vejprnice, Zbůch), sloužily prodejny ZKD s největší pravděpodobností pro téměř celou komunitu a nakupovali v nich horníci, dělníci, domkaři, soukromníci i učitelé.⁷¹ Družstvo zde těžilo z prostého faktu, že dokázalo obyvatelům zprostředkovat široký sortiment zboží skrze početné prodejny. Expanze ZKD do převážně agrárních oblastí Domažlicka a Klatovska znamenala vzrůstající snahu oslovit zemědělské obyvatelstvo. Proměna československé sociální demokracie, která se po vzniku republiky stala státotvornou stranou, k ní zase přilákala už před světovou válkou rostoucí počty nižšího úřednictva. Zdá se, že složení členstva ZKD víceméně odpovídalo skutečnosti v ÚSČD, dělníci a horníci tvořili většinu, avšak jejich zástupy doplňoval nezanedbatelný počet úředníků, živnostníků a zemědělců.⁷² V rámci propagace ZKD byl tento fakt dokonce vyzdvihován jako důkaz hospodářského úspěchu podniku: „Nejlepší vysvědčení našemu družstvu dávají přečetní členové, kteří ani politicky, často ani kulturně s dělnictvem [potažmo sociální demokracií – pozn. autor] nesouhlasí.“⁷³

Sociální skladba ZKD je důkazem rozšíření sociálně demokratického elektorátu mimo dělnictvo. Tento fenomén se týkal celé Evropy, sociální demokracie v mnoha státech plně vstoupila do parlamentního klání, kde se musela (alespoň v praxi, když ne v teorii) vzdát radikálních požadavků a postupů. To z ní udělalo stranu přijatelnou pro další sociální vrstvy, což bylo jen podpořeno stále volněji definovanou kategorií „pracujícího lidu/dělníka“.⁷⁴ U československé sociální demokracie můžeme podobný záměr sledovat již před první světovou válkou, kdy na síle nabývala koncepce „socialistického národa“, do níž by vedle dělníků spadali drobní živnostníci, intelektuálové, státní zaměstnanci a zemědělci.⁷⁵ Za první republiky můžeme též uvažovat o posunu sociální demokracie k nižším středním vrstvám reprezentovaným kvalifikovaným dělnictvem a nižším úřednictvem, zatímco nekvalifikované a hůře sociálně postavené dělnictvo počala přitahovat KSČ.⁷⁶

Tento postup sociální demokracie se neobešel bez boje s dalšími politickými stranami, které si nárokovaly právo na reprezentaci zmíněných sociálních skupin. Logicky by se dal odvodit zápas s národnými socialisty, ovšem kvůli rozvinuté celostátní a zejména lokální (plzeňské) spolupráci se sociální demokracií byl boj o vliv mezi těmito dvěma subjekty účelově umenšen. Ačkoliv ZKD nijak nevívalo ustavení národně socialistického Občanského konzumního družstva (v druhé polovině roku 1919), přesto vybízelo ke spolupráci.⁷⁷ Daleko ostřeji se sociální demokraté v boji o voliče (a členstvo svých konzumů) střetávali s národnými demokraty, živnostensko-obchodnickou stranou středostavovskou a agrárníky. První dvě jmenované strany vytýkaly sociálně demokratickým a komunistickým družstvům boj proti samostatně výdělečným osobám, čímž údajně napomáhala destrukci

⁷¹ Tamtéž, č. ev. j. K57, inv. č. 57.

⁷² Tamtéž, č. ev. j. 29, inv. č. 339, s. 3.

⁷³ Tamtéž, č. ev. j. 28, inv. č. 337, dokument je nadepsán: Od vítězství politického k vítězství hospodářskému!

⁷⁴ RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří, Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934, Praha 2012, s. 242–245.

⁷⁵ STROBACH, Vít, Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a „židovská otázka“ v českých zemích 1861–1921, Praha 2015, s. 88–104.

⁷⁶ HOLUBEC, S., Lidé periferie, c. d., s. 195–220.

⁷⁷ Svěpomoc, I., č. 7, 4. 10. 1919, s. 2–3.

střední třídy. Tento argument, v jehož pozadí lze samozřejmě spatřit konkurenční boj, se sociální demokraté snažili oslabit poukazem na neexistující korelaci mezi vzestupem družstev a úpadkem živnostníků, obchodníků a řemeslníků.⁷⁸ Zejména se ale pokoušeli prosadit názor, že zmíněné profese patří spíše k dělnictvu a sociální demokracii: „Zapomíná se, že živnostníci tvoří značné procento členstva, které hledá v našich prodejnách a také nalézá laciný nákup – a které zůstává nám přes veškeré útoky věrno. Zapomíná se, že celá řada živnostníků žije ze zakázek družstev, jiní opět, vyučení řemeslníci, kteří nemají prostředků k samostatnému provozování živnosti, zaměstnání jsou ve výrobních družstvech – unikajíce tak vykořisťování nesvědomitými velkoživnostníky.“⁷⁹ ZKD se zde stavělo do symbolicky silné pozice ochránce nižších vrstev, přičemž propagovalo sociální sounáležitost s živnostníky a řemeslníky.

Naprosto stejný postup byl zvolen u zemědělců a domkařů. Již před první světovou válkou vydávali plzeňští sociální demokraté periodikum *Obzor* s výmluvným podtitulem: Ústřední orgán malorolníků, chalupníků, domkařů a drobného poplatnictva vůbec. Orientace na nižší sociální vrstvy zemědělské pospolitosti je zřejmá a i zde se setkáme s poukazem na sociální blízkost dělníků a domkařů, oproti šlechtickému velkostatkáři.⁸⁰ ZKD se mělo v průběhu meziválečného vývoje obracet na zemědělce stále častěji (což podporoval i ÚSČD), zvláště urgovalo za dodávky zemědělských výrobků přímo do družstva, zajišťujíc zemědělcům odbyt a sobě levnější zboží.⁸¹ ZKD tak propagovalo a zároveň naplňovalo sociální rozpětí sociálně demokratického elektorátu a členstva stranických institucí, politická a sociální stránka věci je zde pevně spjata.

Sociálně diverzifikované členstvo ale znamenalo břímě v podobě nutné diverzifikované výroby. ÚSČD nabádal svá konzumní družstva ke zřízení výrobních odvětví, která měla nejen skutečně podchytit spotřebu dělníků (akcent na dostatečně široký výběr potravin a topiva), nýbrž i zemědělců a živnostníků, např. v podobě textilií, náradí, hnojiva a stavebních hmot.⁸² Není tedy divu, že ZKD zakládalo nové výrobní či skupovalo a zpracovávalo rozličné zboží, včetně vhodné setby a umělého hnojiva.⁸³ Prohlášení družstva ujišťovala členy o dostatečné nabídce, např. v tom z roku 1934 se dočteme: „Jsme připraveni vyhověti v každém směru. Tak máme připraveno všecko nejen pro rodiny dělníka městského, ale i pro naše zemědělce, máme potřeby pro řemeslníky, prostě zasahujeme do všech oborů, k jichž provozování dnes máme oprávnění.“⁸⁴ Při zřízení prodejen byl brán zvláštní zřetel na charakter oblasti, v níž se nacházely, nabídka zboží měla odpovídat konzumní prefe-

⁷⁸ Je nás více než 400.000 spotřebitelských rodin, c. d., s. 4–5.

⁷⁹ *Svépomoc*, V., č. 6, 2. 6. 1923, s. 5.

⁸⁰ *Obzor*, III., č. 36, 3. 9. 1908, s. 1. Přejít z dělníka na domkaře, případně malorolníkem, byl plynulý. ZKD mělo větší úspěch v zemědělských oblastech, které byly blízko průmyslu, obě sféry splývaly v podobě tzv. kovorolníka. Dělení na zemědělské a dělnické obyvatelstvo zde ztrácí své ostří a je takřka nemožné obě skupiny oddělit.

⁸¹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 29, inv. č. 339, s. 8.

⁸² Desítiletý družstevní plán 1935–1944, s. 6–7.

⁸³ *Náš rozvoj*, XXVI., č. 7, červenec 1935. Viz přílohu tohoto čísla: *Věstník Západočeského konzumního družstva v Plzni*.

⁸⁴ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 336, s. 4, název dokumentu: Co očekávají družstevníci a hlavně naše Západočeské konzumní družstvo v roce 1935.

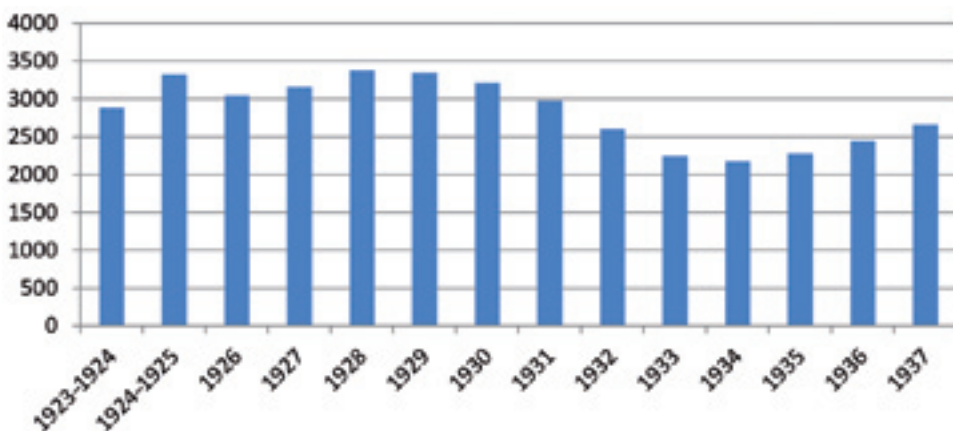

6 Návrh na reklamu. Zdroj: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň.

renci daných sociálních vrstev, a tím samozřejmě napomáhat odbytu.⁸⁵ Zde můžeme jasně pozorovat, že hospodářská politika ZKD nezávisela jen na libovůli a plánování vedení, nemalou měrou ji určoval tlak členstva, jehož rostoucí a rozdílné konzumní návyky vytvářely tlak na družstvo, které, pokud nechtělo ztratit svůj vliv, muselo adekvátně reagovat.

⁸⁵ Tamtéž, č. ev. j. 29, inv. č. 339, s. 1–2.

Je však třeba podívat se rovněž na interní fungování ZKD. Co ono vypovídalo o sociálním postavení členstva? Jedním z důležitých indikátorů může být změna povinného závodního podílu a je pravda, že ten se měnil. Při vzniku ZKD se rovnal 50 korunám, ve 30. letech již musel nový člen zaplatit 200 korun, nicméně tento posun byl kompenzován prodlouženou dobou splatnosti (z půl roku na tři roky), nemluvě o proměně kupní síly koruny.⁸⁶ Daleko průkaznější bude stanovení průměrné roční útraty člena družstva, k čemuž poslouží dostupné údaje o tržbě a členstvu ZKD. Cílem této analýzy nebude přesné vypočítání průměrné roční tržby, jakožto nalezení orientační vývojové křivky. Kvůli nestabilním prvním letům ČSR jsem zvolil jako počáteční datum až obchodní rok 1923–1924.

Graf 1 Průměrná roční útrata člena ZKD od obchodního roku 1923–1924 až 1937.

Pramen: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3–4, inv. č. 105–113. Tento zdroj odkazuje na ročenky ZKD z let 1923–1924 až 1932. Pro údaje z dalších let viz tamtéž, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 154–155, 178–179, 199–200, 224–225, 253–254.

Uvedené informace jsou samozřejmě zkresleny přítomností tzv. papírových (nenakupujících) členů, osamostatňováním sesterských výrobních a obchodních podniků, případně měnící se kupní hodnotou koruny. Přesto dlouhodobý přehled členské tržby o lecčems vypovídá. Roky 1923–1925 jsou ve znamení růstu, již za obchodní rok 1924–1925 byla jasně překročena hranice tři tisíc. V roce 1926 (od tohoto roku se počal obchodní rok krýt s rokem kalendářním) ovšem došlo k citelnému propadu. Vedení ZKD z této situace explicitně vinilo zavedení zemědělských cel: „Na obilí, mouku a tuky uvalena byla vysoká pevná cla a také u některých druhů k nám dováženého zboží byla cla zvýšena i několikanásobně. [...] Můžeme směle říci, že nedostávalo se pracujícím vrstvám nejen chleba a mouky, ale v některých rodinách dělnických v důsledku zdražovací politiky nebylo ani dostatek brambor.“⁸⁷ V následujících letech však průměrná tržba opět rostla, jasným vrcholem jsou léta 1928 a 1929, kdy každý člen

⁸⁶ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 1, inv. č. 59.

⁸⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 4, inv. č. 110, s. 3.

ZKD průměrně utratil přes 3300 Kč.⁸⁸ Konzumní družstva pod ÚSČD vyčíslila v roce 1929 průměrnou útratu člena na 2674 Kč, ZKD tudíž dosahovalo jasně nadprůměrných výsledků.⁸⁹ Tento vývoj naplňoval funkcionáře ZKD pýchou i sebevědomím, při oslavě desetiletého jubilea ZKD v roce 1928 se setkáme s pevnou vírou v kontinuální vzestup ZKD: „[...] myšlenka kolektivního podnikání razí si vítězně cestu.“⁹⁰ Velká hospodářská krize se ale rychle přihlásila o slovo.

Ještě v roce 1930 se ekonomická situace nezdála tak špatná. Tržby sice klesly, nicméně nijak výrazně. Roku 1931 však průměrná útrata člena sestoupila pod tři tisíce korun, což byl nejhorší výsledek od obchodního roku 1923–1924. Pokles se navíc jen zvyšoval, hned následujícího roku se útrata na člena snížila přibližně o 370 Kč, ve sledovaném období se jednalo o vůbec nejstrmější propad: „Rok 1932 byl v dějinách ZKD po všech stránkách údobím nejpernější zkoušky, neboť valná část jeho členstva uvržena byla nezaměstnaností do bída.“⁹¹ Nákupy členů klesly i v roce 1933, rok 1934 pak znamená pomyslné dno, od něhož se ZKD konečně odrazilo. Členské útraty v tomto roce dosáhly historického minima (2176 Kč), ale oproti předešlému roku se jednalo o mírnou ztrátu, celkové tržby družstva se v roce 1934 dokonce v porovnání s rokem 1933 zvýšily,⁹² spíše než o hospodářském zotavení to ovšem svědčí o kvantitativním nárůstu členů. Nabízí se opětovné srovnání s údaji konzumů pod ÚSČD, v inkriminovaném roce 1934 se průměrné útraty vyšplhaly na 2020 Kč, ZKD vykazuje stále nadprůměrná čísla, větší blízkost k průměru ÚSČD je však zřejmá.⁹³ Všimněme si hloubky propadu, průměrné členské útraty ÚSČD poklesly v letech 1929–1934 „jen“ o přibližně 650 Kč, ZKD zaznamenalo propad o téměř 1200 Kč.

Rok 1935 značí kýžený nárůst, na němž se podle vedení ZKD podílela zejména lepší zaměstnanost (hlavně ve Škodových závodech) a intenzivní nouzové práce.⁹⁴ Po zbytek první republiky tržby rostly, avšak členská útrata se nedokázala ani přiblížit hranici tří tisíc. Celková tržba i počet prodejen byly roku 1937 nejvyšší v historii ZKD, zajišťovala to nicméně jen nebývalá kvantita členstva, při porovnání s lety 1928–1929 vyplyne nedostatečná úroveň členských útrat, podobnou analogii vysledujeme rovněž u členských úspor. V tomto ohledu představovala Velká hospodářská krize „ránu“, ze které se ZKD nedokázalo po zbytek meziválečné doby zotavit, což odpovídá situaci v celém hnutí spotřebních družstev.⁹⁵ Dokazují to i údaje ÚSČD, průměrná útrata na člena byla 2400 Kč, cifra z roku 1929 zůstala nepřekonanou, ZKD má znovu nadprůměrné výsledky (2664 Kč na člena), ovšem tak velkého odskoku od průměru jako

⁸⁸ Drobný propad v roce 1929 je pravděpodobně způsoben osamostatněním Družstevní tržnice, a tím i vyčleněním textilních prodejen.

⁸⁹ Výroční zpráva Ústředního svazu československých družstev v Praze za správní rok 1937, Praha 1938, s. 43.

⁹⁰ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 81.

⁹¹ Tamtéž, s. 104.

⁹² SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 179.

⁹³ Výroční zpráva, c. d., s. 43.

⁹⁴ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 134.

⁹⁵ SLAVÍČEK, J., *Ze světa*, c. d., s. 36–38.

v roce 1929 nebylo dosaženo.⁹⁶ ÚSČD ani ZKD ostatně neměly na řádnou revitalizaci dostatek času, pokračující státní protekcionismus v celé Evropě zase vedl k poklesu exportu a importu, znamenajícímu nižší zaměstnanost a dovoz levnějších potravin a surovin. ZKD označilo tento trend v mezinárodní ekonomice za „nejkrutější válku v lidských dějinách“.⁹⁷

Mohla by být vznesena opodstatněná otázka ohledně přístupu členů ZKD: Nakolik se od sebe lišilo předkrizové a krizové období? Srovnajme dvě čtyřletá období, a to 1925–1929 a 1930–1934. V prvně jmenovaném se členská základna navýšila o 10 430 osob, v druhém o 12 184.⁹⁸ Jedná se o poměrně srovnatelné údaje, je sice pravdou, že období 1930–1934 znamenalo větší členský nárůst, zvláště vezmeme-li v potaz menší míru slučování s jinými družstvy (hlavní vlna proběhla ve 20. letech), na druhou stranu velká hospodářská krize očividně nevedla ke stejnému přívalu členů, jako tomu bylo během prvních poválečných let. K ZKD za krize nepochybně lnulo sociálně slabé obyvatelstvo, vyhrocená konkurence na trhu ale nejspíše vedla ke snížení cen i u soukromých obchodníků, výhody členství v ZKD tudíž nebyly tak veliké, aby k družstvu přivedly výrazně více osob. Klíčovým faktorem ovšem byla demografická hranice, ZKD mohlo těžko růst donekonečna, zvláště v případě, že se k němu už ve 20. letech hlásily desetitisíce obyvatel. Shrňme-li vývoj počtu členů, stačí konstatovat, že nijak výrazně nevedl k předkrizovému vzestupu ani krizovému sestupu.

Podívejme se na sociální stránku ZKD ještě ze dvou pohledů: podpůrného fondu a zaměstnanců družstva. Podpůrný fond neměl být náhradou za sociální pojištění nebo podporu v nezaměstnanosti, tak jako u řady dalších sociálně demokratických organizací měl svým členům poskytovat menší podporu v případě, že „nezaviněně upadli do bídy a vyčerpali ve společenstvu všecky své úspory“.⁹⁹ Udělené podpory (vyplácené v podobě zboží) se rozdělovaly do třech kategorií: pohřební, mimořádné a invalidní. Obavy z předčasné smrti a invalidity a důraz na ně kladený byly v dělnickém prostředí vcelku běžné. Ještě v roce 1929 byly poskytnuty podpory v hodnotě 92 180 Kč, následující rok už přinášel negativní předzvěst, podpory se vyšplhaly na částku 138 995 Kč.¹⁰⁰ Není těžké vysledovat paralelu mezi sníženou členskou tržbou a sociálními náklady, jak prvé klesalo, druhé rostlo, v roce 1934 překročila částka poskytnutých podpory dvě stě tisíc – 225 734 Kč. ZKD si rychle uvědomilo změněnou situaci, úsporný fond v roce 1929 činil 501 511 Kč, zato roku 1930 už 614 236 Kč a po zbytek 30. let se víceméně udržoval na úrovni 700 tis. Kč. Stejně jako u členské tržby, ani u úsporných fondů se nepodařil návrat k předkrizovým hodnotám. V roce 1937 ZKD vydalo podpory v hodnotě 281 805 Kč, ve srovnání s rokem 1929 došlo k více než trojnásobnému nárůstu, zatímco počet členů se ani nezdvojnásobil. Sociální ochranu mělo vylepšit plánované kolektivní pojištění. Jeho návrh byl přednesen na

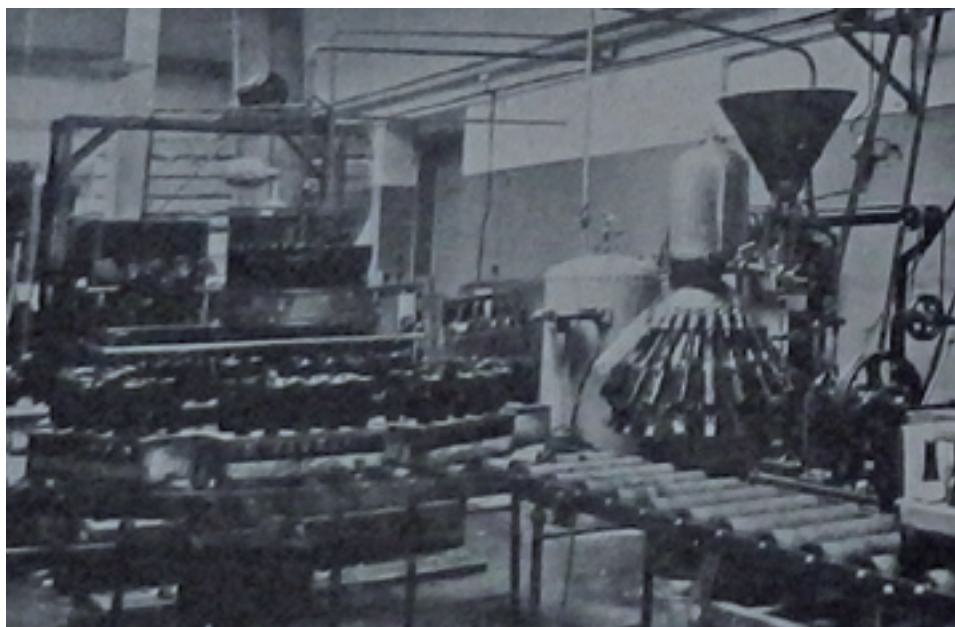
⁹⁶ Výroční zpráva, c. d., s. 43.

⁹⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 116.

⁹⁸ Viz výše uvedené zdroje u grafu zobrazujícího průměrnou roční útratu člena ZKD.

⁹⁹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 1, inv. č. 59.

¹⁰⁰ Pro následující údaje o ročním vydání úsporného fondu, opět viz zdroje u výše uvedeného grafu. Pro celkovou hodnotu úsporných fondů: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 30, inv. č. 358–365.

7 Stáčírna piva ZKD kolem roku 1933. Zdroj: TÄUBER, František, Dílo družstevní svépomoci: Jubilejní spis k 25. výročí založení Ústředního svazu československých družstev v Praze, Praha 1933, s. 216.

valné hromadě z dubna 1937, každý člen měl mít možnost se pro případ úmrtí pojistit na tisíc korun, v druhém pololetí tohoto roku bylo následně zavedeno.¹⁰¹

Zaměstnanost ZKD měla daleko stabilnější povahu. Už roku 1920 bylo v družstvu zaměstnáno celkem 532 osob.¹⁰² Kvůli slučování s jinými družstvy a osamostatňování sesterských podniků měla zaměstnanost ZKD jistý skokový charakter, přesto během 20. let průběžně narůstala a v roce 1930 překročila hranici jednoho tisíce.¹⁰³ Zajímavý je pohled na těchto 1004 zaměstnanců, pochopitelné je vysoké zastoupení osob zaobírajících se obchodem s koloniálním zbožím (527), druhou nejpočetnější kategorií představovaly sklady a povoznictví (133), třetí pak kancelářský personál (104). Zaměstnanci ZKD odráželi sociální strukturu celého družstva, většinu z nich tvořili dělníci, řemeslníci a obchodníci, zastoupeno bylo ale též spíše středostavovské úřednictvo, zemědělce nevyjímaje (odhadem čtyřicet zaměstnanců). V dobách krize sice ZKD hospodářsky strádalo, své vydobyté pozice však opouštělo jen zřídka, i proto zaměstnanost družstva klesla daleko mírněji, roku 1932 pod ZKD pracovalo 911 osob.¹⁰⁴

¹⁰¹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 116. Nová doba, XLIV., č. 113, 24. 4. 1938, s. 4.

¹⁰² SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 101, s. 10.

¹⁰³ Tamtéž, inv. č. 111, čís. ev. j. 4, s. 25.

¹⁰⁴ Tamtéž, inv. č. 113, čís. ev. j. 4, s. 26.

Po roce 1934 zaměstnanost opět rostla, na sklonku roku 1937 mělo družstvo 1 119 pracovníků.¹⁰⁵ Ve srovnání se souhrnnou zaměstnaností všech subjektů pod ÚSČD tvořili zaměstnanci ZKD přibližně 7–8 % celkového podílu, v případě zahrnutí pracovní síly v sesterských podnicích by byl pochopitelně vyšší.¹⁰⁶

A jaké bylo národnostní složení členstva a zaměstnanců ZKD? Už samotný fakt, že družstvo vzniklo a svoji hlavní členskou základnu mělo na česko-německém Plzeňsku, předznamenával nutnost národnostní problematiku zohlednit. V meziválečné době byla sice agenda ZKD psána výhradně česky (před první světovou válkou a po roce 1938 se němčina v záznamech vyskytovala), avšak byla tendence vydávat německé překlady. Ročenky ZKD vycházely česky i německy a vedle česky psaných novin Svěpomoc vydávalo družstvo německý *Mitteilungen der Westböhmisches Konsumgenossenschaft*. Německé znění názvu družstva bylo navrženo již v roce 1921, ale valná hromada jej bez uvedení důvodu zamítla.¹⁰⁷ Ten samý krok byl však roku 1933 úspěšný, ZKD tak bylo zaregistrováno pod oběma jazykovými variantami.¹⁰⁸

Žádný z pramenů vztahujících se k ZKD ovšem neprozradil, jaký byl počet členstva německé národnosti. Nepochybně se dařilo oslovit německé horníky a dělníky na Plzeňsku. Docházelo dokonce ke slučování s menšími německými družstvy, roku 1922 se k ZKD připojilo družstvo *Brüderlichkeit* v Blatnici.¹⁰⁹ ZKD mělo své prodejny otevřené i v dalších většinově německých obcích (Přehýšov, Úherce), a to nejen na Plzeňsku, nýbrž i v okolí Sušice (Hartmanice, Höhalwerk).¹¹⁰ O národnostně smíšených obcích ani nemluvě (Nýřany, Dobřany, Staňkov). Vycházení vstříc německy hovořícím členům tak dávalo smysl, v propagaci družstva se ani nesetkáme s českým nacionalismem, nejčastěji se poukazyvalo na vhodnost družstevnictví pro chudší obyvatelstvo, bez ohledu na národnost: „Komu je tedy vlastně nutno a dobré, býti nacionalistou? Nehraje se s tímto vážným lidským a národním citem ošemetná hra? Není vnucováno vlastenectví jen dělnictvu a chudému člověku, zatím co všichni jiní používají vlastenectví jen tehdy, když jim hmotně poslouží? [...] Spotřebitelé, němečtí jako čeští, musí si uvědomiti, že družstevní hnutí slouží dobře, že socialismus a demokracie jsou nejobávanější ochranné organizace drobného lidu.“¹¹¹

Nelze si ale nevšimnout, že průniky do německých obcí jsou spíše sporadické, ZKD se to dařilo vlastně jen v případě, kdy bylo poblíž město s převahou českého obyvatelstva (Plzeň, Sušice). S menšími německými družstvy se ZKD dokázalo dohodnout, nicméně v letech 1918–1938 neproběhlo žádné sloučení (či jen předběžné domluvy o sloučení) s většími německými spotřebními družstvy ve Stodě, Stříbře či Kladru-

¹⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 44, čís. ev. j. K44, s. 245.

¹⁰⁶ Je nás více než 400.000 spotřebitelských rodin, c. d., s. 7.

¹⁰⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 43–4.

¹⁰⁸ JANOUSHKOVCOVÁ, E., Západočeské konzumní družstvo, c. d., s. 142.

¹⁰⁹ RAŠPLIČKA, J., Družstevnictví, c. d., s. 32.

¹¹⁰ Nová doba, XLIV., č. 120, 1. 5. 1938, s. 24. Tento fenomén se nedá vysvětlit jen přítomností české menšiny, ta často nebyla dost velká na to, aby sama dokázala vytvořit dostatečnou spotřebu (v pramenech ZKD lze dohledat, že minimálně měla na jednu prodejnu připadat stovka konzumentů). ZKD, jako každý jiný podnik, hledělo na zisk, prodejny jistě neotvíralo jen z vlasteneckých pohnutek.

¹¹¹ Náš rozvoj, XXVI., č. 9, září 1935. Viz přílohu tohoto čísla: Věstník Západočeského konzumního družstva v Plzni.

bech. Na Stříbrsko a Tachovsko ZKD expandovalo až po druhé světové válce a zaujalo zde místo bývalých německých podniků. Ač by nepochybně ze spolupráce těžily obě strany, nacionalismus ve většině případů převážil ekonomický zisk, ten byl ostatně vedle politické příslušnosti předním faktorem, který zabraňoval integračním snahám družstevnictví v ČSR.¹¹² Odstoupení československého pohraničí Německu se ZKD pochopitelně přímo dotklo, družstvo přišlo o šest tisíc členů a 40 prodejen.¹¹³

Politika

„Družstevnictví v dnešní době jest jedinou formou hospodářského podnikání, které jest pravým opakem systému soukromo-kapitalistického. Na jedné straně soustava, která hlásá práci kvůli tomu, aby se zajistil výnos kapitálu lidem, kteří nepracují, tedy práce všech pro zisk jednotlivců, na druhé straně práce všech ve prospěch celku. [...] Dokazujeme celému světu možnost demokratického hospodářského podnikání. [...] Jestliže žijeme v době úplného hospodářského chaosu, z kterého zastánci starého řádu nevědí jak uniknout, a chceme-li přeměnit lidskou společnost, pak k tomu nezbytně potřebujeme vybudování hospodářské moci dělnické třídy, která by zajistila trvalé vítězství dělnictvu a jeho hospodářské osvobození.“¹¹⁴ Tento delší citát z ročenky ZKD za obchodní rok 1920–1921 v podstatě vystihuje roli, kterou družstva hrála v (reformně) socialistickém diskurzu.

Družstevnictví patřilo od přelomu 19. a 20. století do trojice základních sociálně demokratických organizací (vedle odborů a stran), jeho specifčnost vycházela z přírodního ovlivňování sociálně-ekonomické podoby společnosti a hospodářství („základny“), což z něj činilo vítaný komponent socialistické teorie. Již před první světovou válkou označil přední český sociální demokrat Bohumír Šmeral družstevnictví za zárodek nové společnosti, přičemž tento názor plynule přešel do první republiky.¹¹⁵ Mimo podporovaného zespolečnění bylo pro socialistickou teorii družstevnictví naprosto klíčové nahrazení námezdních pracovních poměrů (vedoucích k vykořisťování) družstevním spoluvlastnictvím. Právě na toto kladl důraz český teoretik družstevního socialismu František Modráček ve své stěžejní knize Samospráva práce, kde též nalezneme další dva důležité aspekty družstevnictví v socialistickém diskurzu: má jasně reformní nádech, a tím i odpor k revolučnímu provedení změny společenského systému skrze zestátnění (Modráček se domníval, že tím se dělník stane pouhým námezdním pracovníkem státu, hospodářská demokracie tím nenastane).¹¹⁶

Modráčkova teorie družstevního socialismu, mající přehnanou důvěru v možný úspěch družstevnictví, se většinově neprosadila a ve 30. letech ji opustil i Modráček, ale družstva jakožto možná socioekonomická alternativa kapitalismu v socialistické

¹¹² SLAVÍČEK, J., *Ze světa*, c. d., s. 37–38.

¹¹³ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 30, inv. č. 366. SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 281–282.

¹¹⁴ Tamtéž, č. ev. j. 3, inv. č. 102, s. 6.

¹¹⁵ ŠMERAL, Bohumír, *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*, Praha 1906, s. 18. PIK, Luděk, *Československá sociální demokracie: Její cíle, program a postup*, Plzeň 1925, s. 36–37.

¹¹⁶ BAŽANTOVÁ, I., *Družstevní a svépomocné koncepce*, c. d., s. 99–107.

teorii přetrvávala. Byl ovšem upřednostňován koordinovaný postup všech sociálně demokratických podniků, kde družstva tvořila jeden z více faktorů.¹¹⁷ České prostředí bylo v této rovině pod vlivem austromarxismu, který jasně rozlišoval mezi revolucí politickou a sociální. Politická, jejímž cílem bylo zejména odstranit volební diskriminaci pro nižší sociální vrstvy a ženy, mohla proběhnout poměrně rychle (za pomoci protestů, stávek), sociální, vedoucí ke skutečné přeměně kapitalistického systému, si však žádala čas. Měly proběhnout legislativní a administrativní změny, očekával se nárůst státních zásahů do ekonomiky (i díky účasti sociálních demokratů v parlamentu) a všechny stranické organizace měly soustavně tlačit společnost k její socializované a zkolektivizované formě. Stručně řečeno, sociální revoluce dostala podobu legálního, v parlamentní demokracii se odehrávajícího nenásilného třídního boje, jenž měl v rámci několika generací vést k socialismu.¹¹⁸ S tímto konceptem pracovalo rovněž ZKD, považující politickou revoluci za vítěznou, ovšem k hospodářskému vítězství mělo teprve dojít: „[...] je nutno podepříti nyní naši moc ještě hospodářským vítězstvím. [...] Jako je samozřejmé, že musím mít volební právo, tak musí býti pro naše stoupence požadavkem, aby na dělnický stůl a do dělnické rodiny přicházelo zboží dodané dělnickým družstvem ZKD.“¹¹⁹

Krátce po první světové válce existovaly v ZKD ambice na přeměnu hospodářského prostředí. Sílu jim dodával především volební triumf sociální demokracie, a to jak na celostátní, tak regionální úrovni, v Plzni se roku 1919 stal starostou sociální demokrat Luděk Pik (úřad zastával až do roku 1938). Atmosféra doby přála levici. ZKD společně se příznivými odborovými a politickými organizacemi vytvářelo tlak na průmyslové podniky, cílem byl zánik a přeměna podnikových (žlutých) konzumů. To se povedlo nejen u Škodových závodů, i menší podniky ustupovaly ze své dřívější politiky vůči dělnictvu a přenechávaly místo ZKD, např. v červnu 1919 byl družstvem převzat podnikový konzum v hornické osadě Zbůch, při této příležitosti byl přednesen projev: „Nic si z toho neděláme, že nám to kapitalistická společnost tak pěkně připravila, aspoň jsme bez starosti a námahy. Přejímáme tuto budovu a zařízení, abychom ji postavili do služeb velkého zápasu dělnické třídy za politické, hospodářské a sociální osvobození.“¹²⁰ Podobné úspěšné akce byly ale limitovány svou vázaností na spotřební organizace a silou sociální demokracie v dané oblasti, nemluvě o oslabení levicového étosu po stabilizaci vnitrostátních poměrů a secesi KSČ od sociální demokracie v roce 1921. Naděje na znatelnou proměnu hospodářského řádu rychle opadly, sociální demokracie se následně zaměřila na konsolidaci svých institucí, mezi nimiž po celou meziválečnou dobu hrálo důležitou roli družstevnictví, o němž se mluvilo jako o ustálené hospodářské moci strany.

Konfrontujme nyní socialistický diskurz se sociálním složením družstva. ZKD se sice tradičně označovalo za dělnickou organizaci, ovšem jak bylo nastíněno výše, sociálně demokratické družstevnictví přitahovalo i další profese. Stejně tak je třeba

¹¹⁷ ČEPEK, František, *Socialisace*, Plzeň 1920, s. 16–17.

¹¹⁸ BLAU, Eve, *The architecture of Red Vienna 1919–1934*, Cambridge, Massachusetts 1999, s. 28–31.

¹¹⁹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 337, dokument je nadepsán: Od vítězství politického k vítězství hospodářskému!

¹²⁰ Svěpomoc, I., č. 4, 4. 7. 1919, s. 4.

brát v potaz, že označení „dělnický/dělnická“ nemuselo nutně poukazovat na členstvo, nýbrž na politickou příslušnost, kdy dělnický znamenalo to samé jako sociálně demokratický. ZKD přesto záhy reflektovalo diverzitu svého členstva i v teoretické rovině, existovaly dva přístupy. Ten první byl zřejmě určen pro propagaci družstva v méně průmyslových oblastech se slabší pozicí sociální demokracie, socialistický étos zde byl nahrazen značně neutrálním jazykem: „[...] v družstvu našem jsou všechny vrstvy, stavy, ano i politické směry zastoupeny a nic jim nepřekáží.“¹²¹ Ve většině pramenů, publikací a novinových článků se ovšem ZKD hlásí k sociální demokracii, vývoj strany a družstva vedl pouze k jistému posunu, ani jedno již nemělo osvobozovat výhradně dělnictvo, ale všechny ujařmené „z dolů, polí, továren a kanceláří“.¹²² V náborových přednáškách vysvětlovalo ZKD svoji pozici poměrně otevřeně: „Nikomu přece není tajno, že zvláště ZKD získalo si značné sympatie mezi velikou částí nesocialistického obecnstva. ZKD je před veřejností nepolitické, tak žádá zákon, ale program jeho se úplně srovnává s programem sociální demokracie.“¹²³ Sociální demokracie tak nepochybně politicky profitovala z vlivu ZKD, byť se ozývala kritika, že přístup nesocialistických členů a snaha zaujmout co nejširší vrstvy nakonec dovedou konzumní družstva k nepolitické (nesocialistické) formě a k rozleptání jakékoliv formy třídnosti.¹²⁴

Konzumní družstva nestvořila a možná ani nijak nepodporovala striktní pojetí dělnické třídnosti, dokázala však poskytnout něco jako stavovskou hrdost, čerpající sílu z hospodářského vzestupu a solidarity (společného zájmu)? To mohutné podniky a odvětví nezřídka u svých členů vytvářely, za příklad slouží mimo jiné i zemědělské/agrární družstevnictví. U toho konzumního je situace složitější, dlouho přetrvával spíše stigmatizační efekt, usvědčující člena z chudoby. Růst a úspěchy spotřebních konzumů ovšem vzbuzovaly minimálně u vedení těchto podniků stavovskou hrdost, vyvěrající z vědomí, že slabé konzumní spolky chudých dělníků se nakonec vyvinuly v masové organizace, schopné konkurovat svým soukromě-kapitalistickým protějškům.¹²⁵

Analýza politických poměrů v ZKD a politická příslušnost vedení podniku jasně demonstrují, jakou měli sociální demokraté v družstvu moc. První poválečné roky se nesly ve znamení velké politické plurality konzumního družstevnictví, dosvědčuje to i prohlášení vedení ZKD z března 1919: „Naše ZKD má členy velkou většinu soc. dem., ale i české socialisty, klerikály, agrárníky a snad i stát. demokraty. [...] V konzumním družstvu není místa pro politiku a je rovnocenným členem každý, bez rozdílu politické příslušnosti. Kdo zatahuje politiku do družstevního hnutí, rozbíjí jej.“¹²⁶ Tento přístup byl zapříčiněn poválečnou nouzí, jež do spotřebních družstev přivedla obyvatele, kteří by za jiných okolností do těchto organizací nevstoupili. Zdůrazněna by měla být vlna levicového entuziasmu, projevující se i u tradičně pravicovějších stran,

¹²¹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 29, inv. č. 339, s. 3.

¹²² Tamtéž, č. ev. j. 3, inv. č. 106, s. 7.

¹²³ Tamtéž, č. ev. j. 29, inv. č. 338, s. 2, dokument nadepsán: O významu ZKD.

¹²⁴ KAUTSKÝ, K., Konzumní spolky, c. d., s. 5, 17–18.

¹²⁵ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 102, s. 4. SLAVÍČEK, J., Ze světa, c. d., s. 40.

¹²⁶ Svěpomoc, I., č. 1, 25. 3. 1919, s. 1–2.

vždyť přední osobnosti buržoazní národní demokracie krátce po vzniku ČSR s částečnou socializací souhlasily.¹²⁷ Po zlepšení hospodářské situace a interní krizi československé levice opustilo konzumní spolky nemalé procento členů, u nichž můžeme předpokládat menší sociální a politickou sounáležitost se sociální demokracií. V Plzni si navíc národní socialisté a lidovci založili vlastní konzumní spolky (Občanské a Lidové konzumní družstvo), ve kterých se snažili shromáždit své sympatizanty. V ZKD se pravděpodobně stále někteří lidovci a národní socialisté vyskytovali, avšak o jejich nízké početnosti vypovídá i fakt, že se nijak nesnažili proniknout do vedení družstva ani změnit jeho politické směřování.

V případě KSČ byla celá záležitost daleko složitější. Odštěpení komunistů se neobešlo bez silných otřesů v sociálně demokratických organizacích, obě strany si často nárokovaly právo na jejich vedení, nikdo se nechtěl bez boje vzdát nezanedbatelných prostředků a majetku. V krajních případech docházelo k zániku dotyčného spolku, byť zpravidla jedna ze stran nabyla vrchu a donutila příznivce opozičního uskupení buď odejít, nebo přijmout novou realitu. Sociálním demokratům se ve většině případů podařilo zabránit komunistům v ovládnutí již vybudovaných institucí, ačkoliv jednou z význačných výjimek bylo pražské konzumní družstvo Včela, které bylo tradičně označováno za největší družstvo svého druhu v ČSR.¹²⁸ Komunisté měli šance i v ZKD. Jeho předsedou byl od konce roku 1917 Antonín Zmrhal (1882–1954), mimo jiné byl v roce 1919 za sociální demokracii zvolen do městského zastupitelstva v Plzni.¹²⁹ Antonín Zmrhal ale v plzeňské sociální demokracii dlouho nezůstal, při rozkolu strany se totiž jednoznačně přidal ke KSČ.

Rozhodující střet o vedení ZKD proběhl na valné hromadě v prosinci 1921, během níž představenstvo rezignovalo a dozorčí rada byla zbavena svých funkcí, načež bylo zvoleno nové osazenstvo obou orgánů, v němž jasně dominovali sociální demokraté.¹³⁰ Nejvýznamnější z nich byl předseda dozorčí rady Antonín Remeš (1876–1958), který byl po Ludku Pikovi druhý nejvlivnější plzeňský sociální demokrat, v meziválečném období byl činný v Národním shromáždění i v městském zastupitelstvu, funkci v ZKD vykonával po zbytek první republiky. Mezi další důležité funkcionáře ZKD zařadíme ještě Kajetána Šnajdra (ředitel ZKD 1923–1937), Josefa Janouše (ředitel ZKD od roku 1937) a Jana Kovaříka (předseda ZKD od r. 1924 až do konce sledovaného období), se všemi se můžeme setkat jako náhradníky sociální demokracie v městském zastupitelstvu.¹³¹ Antonín Zmrhal v družstvu ještě krátký čas setrval, v prosinci 1922 se nakonec se ZKD rozloučil a v roce 1923 již stál v čele zmiňovaného pražského konzumu Včela.¹³²

Valné hromady ZKD se od roku 1922 staly místem setkání sociálně demokratických organizací a politiků, vedle pochopitelné účasti Ludka Pika se valných hro-

¹²⁷ PRŮCHA, V., *Hospodářské a sociální dějiny*, c. d., s. 63–65, 78–80.

¹²⁸ HOLUBEC, S., *Lidé periferie*, c. d., s. 210.

¹²⁹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 25–26. KŘÍŽ, František, *Město Plzeň: přehled složení a činnosti obecní správy za léta 1919–1924*, Plzeň 1925, s. 18.

¹³⁰ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 45–48.

¹³¹ KŘÍŽ, F., *Město*, c. d., s. 5. Úřední list města Plzně, VII., 1929, s. 1–2.

¹³² Svěpomoc, IV., č. 11, 6. 12. 1922, s. 1.

8 Valná hromada ZKD v roce 1926. Zdroj: RAŠPLIČKA, Josef, Družstevnictví západního Československa, župa Plzeň 1926, Plzeň 1926, s. 28.

mad (odehrávajících se v dělnickém spolkovém domě Peklo) účastnili též Gustav Habrman, Vojta Beneš či František Modráček. Vývoj v ZKD odrážel pozici sociální demokracie na Plzeňsku, kde vznik KSČ oslabil její moc jen málo. Komunisté nesli tento fakt s krajní nelibostí. Vedení ZKD obviňovali z tvrdého postupu proti členům příslušejícím k jiným stranám, už v únoru 1922 psali: „Sotvaže uchopili se vlády tohoto podniku sociálně demokratické veličiny, v jichž čele jde pánovitý a bezohledný Remeš, počíná bezohledná persekuce všech těch zaměstnanců tohoto podniku, kteří jsou buď komunisté, nebo nespolehliví. [...] i ti nejostřejší kapitalisté budou mít radost z jejich počinání.“¹³³ KSČ nicméně nevyzývala své sympatizanty k opuštění ZKD. V otázce družstevního hnutí bylo totiž dosaženo jistého konsenzu, ÚSČD stále sloužil jako centrum spotřebních družstev obou politických táborů, byla deklarována snaha o politickou neutralitu a nediskriminaci členů druhé partaje.

Tento stav byl ovšem spíše teoretického charakteru, v reálném fungování družstev docházelo k politickým třenicím, v lednu 1931 se vytvořila tzv. proletářská družstevní opozice pod vedením KSČ.¹³⁴ V ZKD se poprvé proletářská opozice ozvala na valné hromadě v dubnu 1932, její návrhy ale vedení zamítlo a poukazovalo na zfalšované podpisy pod peticemi zmíněné opozice.¹³⁵ Napětí rostlo. Obě politické strany mobilizovaly příznivce a snažily se zajistit pevné pozice v družstevních institucích, vyvrcholením pak bylo v listopadu 1932 provedené vyloučení spotřebního družstva Včela

¹³³ Pravda (pro IX. kraj), III., č. 13, 2. 2. 1922, s. 2.

¹³⁴ SLAVÍČEK, J., Ze světa, c. d., s. 39.

¹³⁵ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 101–102.

a dalších ke KSČ inklinujících organizací z ÚSČD. Samozřejmě nastal velký propagační boj, znesvářené tábory se svorně obviňovaly z politické zaslepenosti, z netřídního a nedružstevního jednání, a pochopitelně žehraly na rozbiječské aktivity v celém hnutí.¹³⁶

V ZKD došlo k měření sil v dubnu 1933. Na této valné hromadě se hlasovalo pro dvě kandidátky, jednu zosobňovalo stávající (řekněme sociálně demokratické) vedení, druhou družstevní proletářská opozice. Celá událost se nakonec stala manifestací síly sociální demokracie, pro její dosavadní vedení v čele s Antonínem Remešem hlasovalo 361 delegátů, pro družstevní proletářskou opozici pouhých sedm (z toho dva hlasy byly prohlášeny za neplatné).¹³⁷ V květnu téhož roku bylo ze ZKD vyloučeno osmnáct osob spjatých s proletářskou opozicí, třinácti z nich byl po odvolání umožněn návrat, který byl ovšem podmíněn podepsáním prohlášení, v němž se vzdávali všech aktivit spjatých se jmenovanou opozicí.¹³⁸ Rozbroje s příznivci KSČ poté rychle ustaly.

Přístup sociální demokracie k členstvu v ZKD byl vlastně dvojitý. U prostého členstva neměla strana zájem o projevy spřízněnosti k jejím postojům a programu, dostala by se tím nejen do svárů se zákonem, družstevní myšlenkou a svými stanovami (družstva nemají členy politicky diskriminovat), ale hlavně by poškozovala své hospodářské, a tím vlastně i politické zájmy. Na druhou stranu nedopustila, aby byla její hegemonie ve vedení ZKD někým narušena, zde zachovávala tvrdou linii a byla kvůli tomu schopna vylučovat členstvo, byť formální důvod musel být samozřejmě jiný. Ve svých interních dokumentech družstvo uvádělo: „Odpovědní představitelé ZKD jsou představenstvo a dozorčí rada. Tvoří je soudruzi, věrní příslušníci strany, kteří ke všem našim složkám konají řádně svoji povinnost. Stejně jako oni, i celý podnik tyto povinnosti koná.“¹³⁹

ZKD tudíž politicky náleželo k plzeňské sociální demokracii a nepochybně docházelo k interakci mezi ostatními organizacemi této strany. Zmapování tohoto provázání na Plzeňsku by si zasloužilo samostatný výzkum. Dosavadní stav bádání ukazuje, že ZKD nezpochybnitelně profitovalo ze svého napojení na sociální demokracii, že její pozice v komunální správě byly na Plzeňsku silné a že díky odborovému hnutí a dalším spolkům mělo družstvo mnoho potenciálních klientů. Negativem byla zase nutnost podřídit se požadavkům strany a zapojit se do jejích projektů, např. při pomoci nezaměstnaným a stávkujícím, vedoucím k ekonomickým ztrátám, byť možnost zisku symbolického kapitálu nebyla k zahoezení.¹⁴⁰ ZKD na oplátku plzeňským sociálním demokratům přinášelo stabilní pracovní místa pro spolehlivé straníky, rozvětvenost družstva po celých západních Čechách z něho zase činila výtečný propagační nástroj, vždyť každá prodejna mohla být odbytištěm stranického tisku apod.

Očividná byla spolupráce s ostatními sociálně demokratickými družstvy. Čile se rozvíjely kontakty s Lidovým stavebním a bytovým družstvem v Plzni, které komento-

¹³⁶ Ve fondu ZKD jsou uloženy propagační materiály obou stran: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 10, inv. č. 186.

¹³⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K4, inv. č. 4, s. 109.

¹³⁸ Tamtéž, s. 122–123.

¹³⁹ Tamtéž, č. ev. j. 29, inv. č. 338, s. 24, dokument nadepsán: O významu ZKD.

¹⁴⁰ Nová doba, XXXVI., č. 322, 23. 11. 1930, s. 3.

valo vztahy se ZKD následovně: „Ve svém podnikání bralo družstvo zřetel i na potřeby největšího soudružského družstva, Západočeského konsumního družstva v Plzni tím, že v jednotlivých čtvrtích postavilo ve svých domech prodejny, tak jak jevila se toho potřeba.“¹⁴¹ Koordinace bytové výstavby se zřízením prodejen ZKD byla pro obě družstva výhodná, a vzájemně tak upevňovala své pozice. V textu už byla zmíněna Západočeská lidová záložna, netřeba snad ani dodávat, že se podílela na financování a úrokování vkladů ZKD i stavebního družstva. Ročenky ZKD, jeho propagační letáky a plakáty, společně s periodikem Svěpomoc mělo na starosti dělnické tiskařské družstvo Grafika v Plzni. Při valných hromadách ZKD pravidelně vystupoval divadelní odbor Dělnické tělocvičné jednoty (DTJ). Pro DTJ a podobné spřízněné organizace dodávalo ZKD a jeho sesterská družstva kroje, cvičební úbory a pomůcky (z truhlářství), samozřejmostí se stalo nakupování finančních podílů při stavbách dělnických domů, hostinců, kluboven a cvičišť DTJ. ZKD se rovněž angažovalo v dodávkách zboží na slavnosti, zejména na ty sociálně demokratické: „Pořadatelé slavností, všecko, co potřebujete do cukráren, do buffetů, do tombol atd., hleďte nejdříve v ZKD.“¹⁴²

Ve vytvoření družstevní a spolkové sítě se ukazuje dávný socialistický sen o paralelní společnosti, jež bude nezávislá na zbylé většině.¹⁴³ Teoreticky by se tak dělník nemusel bát vyhazovu z bydlení, protože mu ho obstarávalo dělnické družstvo, při stávkách mu nezbytné jídlo dodává konzum, peníze v případě nehody poskytne záložna, výrobní družstva dodají kvalitní zboží i práci řadě dělníků, vzdělání doplní dělnická akademie a věc socialismu propagují dělnické tiskárny. Družstva tím odpovídala na v dělnickém hnutí silně zakořeněné obavy (z nezaměstnanosti, hladu, ztráty domova), za první republiky však spíše než k tvorbě paralelní společnosti vedla k lepšímu začlenění dělníků do okolní společnosti, což byla ostatně vize družstevnictví např. u křesťanských socialistů a některých socialistických revizionistů.

Kultura

Fabiánští socialisté ve svých esejích psali, že socialismus je založen na trojnásobné skále: dějinné, hospodářské a etické.¹⁴⁴ S těmito vývody se setkáme v celém socialistickém hnutí, i v rámci družstevnictví se věřilo, že dějinný třídní boj, hospodářský vývoj (kolektivizace, technika) a etický pokrok vedou nezadržitelně k socialismu. Zaměříme

¹⁴¹ VOČADLO, Václav, Patnáct let práce Lidového stavebního a bytového družstva v Plzni, 1912–1927, Plzeň 1927, s. 24.

¹⁴² Náš rozvoj, XXVI., č. 7, červenec 1935. Viz přílohu tohoto čísla: Věstník Západočeského konsumního družstva v Plzni.

¹⁴³ Mimo tradiční strach z „utlačovatelské role státu“ a snahy přeměnit hospodářskou soustavu můžeme v myšlenkovém konstruktu paralelní společnosti číst morální stanovisko, které daleko více zdůrazňovali katolíci (mající též ambice k vytvoření jisté formy kontrakultury). Kapitalismus byl vnímán jako „hříšný“ systém, participací na něm se člověk „pošpiňoval“, vystoupení z kapitalismu se rovnalo morálnímu „očistění“, na jehož konci se vznášela idea eticky vyspělejšího člověka (skutečného socialisty/družstevníka).

¹⁴⁴ SHAW, Bernard, et al., Fabiánská pojednání o socialismu, Praha 1896, s. 253. Fabiánští socialisté byli skupinou britských levicových teoretiků, organizovaných v tzv. Fabiánské společnosti. Od marxistických socialistů se lišili především jednoznačným odmítnutím násilné a revoluční cesty k socialismu (akcentovali evoluci a reformu).

se na etiku, její pojetí jako dějnotvorné síly bylo založeno na předpokladu, že pokrok přinese nejen nové vymoženosti, ale též lepšího člověka. V družstevní teorii byly hospodářství a etika pevně spojeny, družstevnictví je založeno na demokratickém kolektivismu, a proto je ze své podstaty demokratické a humánní, stojí tedy morálně výše, nežli soukromě-kapitalistický systém námezdní práce. Proklamovaná etická přednost družstevnictví v teoretické rovině dokonce převyšovala jeho hospodářskou efektivitu, důvodem byl nejspíše fakt, že ač se spotřební družstevnictví stalo důležitou součástí ekonomiky ČSR, jeho schopnost skutečně ohrozit kapitalistickou tovární výrobu byla značně omezena. Prohlášení ZKD jsou plná víry v morální nadřazenost družstevnictví, zajišťující i hospodářské vítězství: „Jsme si dobře vědomi toho, že značíme dosud svými podniky malý ostrůvek uvnitř staré hospodářské soustavy [...], víme však a jsme přesvědčeni, že všelidský a všesvětový, humánní a mírumilovný program družstevní postupně opanuje svět.“¹⁴⁵

Pokud mělo družstevnictví zosobňovat vyšší morální kvality, to samé muselo logicky platit i o družstevnících. Již slavní rochdalští průkopníci měli ve svých zásadách výchovu a vzdělávání členstva.¹⁴⁶ Družstvo teoreticky poskytovalo jak dobře upotřebitelné schopnosti a vědomosti (ohledně účetnictví a národohospodářství), tak ze svých členů dělalo lepší lidi. Charakter vzorného družstevníka nebyl nijak přesně popisován. Jeho zásadním poznávacím znamením ale bylo sociální citění a altruismus, což bylo nezřídka dáváno do protikladu s nepřejícím sobcem vychovaným kapitalismem. Výchovná a vzdělávací funkce ZKD dostávala až náboženský nádech. Z prodejen a dělnických domů byla tvořena duchovní centra, z nichž vycházeli družstevní misionáři, obracející na víru dříve neznalé a hrubé pohany: „Vznikem ZKD dostalo se nadšeným apoštolům družstevnictví možnosti, aby zájem o hospodářské otázky kulturně i prakticky využili. Z obyčejných dělníků, kteří se zajímali pouze o své osobní a primitivně politické otázky, z obyčejných hospodyněk, které se staraly pouze o nákup a nemyslyly na veškerý důsledek obchodu, byli těmito apoštolů vychováváni družstevníci. [...] Desítky čilých referentů prošly nejzapadlejšími osadami. Upořádáno bylo tisíce schůzí a přednášek, rozšířeny desetitisíce brožur, časopisů.“¹⁴⁷

Družstevnictví vždy zohledňovalo svoji „výchovnou úlohu“, mělo své členy vzdělávat, předávat jim některé kulturní statky a vštěpovat jistě vidění světa, jež se obvykle odvíjelo od politického profilu družstva (agrární, sociálně demokratické, lidovecké).¹⁴⁸ Z hlediska socialistické teorie bylo důležité, že propagační a vzdělávací činnost družstev seznamuje sympatizanty hnutí s tím, že jejich konzumní činnost je jedním z důležitých pilířů kapitalismu, pokud má být tento systém ohrožen, musí z něj konzument vystoupit a zařadit se mezi družstevníky. Tím sílily socialistické organizace a zároveň bylo umenšováno vykořisťování, teoreticky byl totiž dělník vykořisťován hned dvakrát, poprvé během práce, podruhé ve volném čase jako konzument, kdy jej prodej

¹⁴⁵ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 3, inv. č. 106, s. 7.

¹⁴⁶ SLAVÍČEK, J., *Ze světa*, c. d., s. 31–32.

¹⁴⁷ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 337, dokument nadepsán: Z. K. D. jako společenský činitel v našem kraji.

¹⁴⁸ Pro agrární družstevnictví viz: FEIERABEND, Ladislav Karel, *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*, Volary 2007, s. 17–18.

nekvalitního a předraženého zboží odsuzoval k fyzickému strádání a věčné zadluženosti. V prvním případě tu byly odbory, v druhém spotřební družstva. Tato premisa nebývala zpochybňována, vývody ohledně družstevní výchovy vedoucí k morálním výšinám již ano. Karl Kautsky jízlivě napsal, že spíše než k altruismu vedou družstva své členy k počtářství a kramářství.¹⁴⁹ Josef Macek byl o něco shovívavější. Etický rozměr družstevnictví považoval za přehnaný. Nicméně oceňoval, že v družstevnictví se spojuje sobectví s prospěchem celku. Dělník v družstvu nakupuje kvůli snaze ušetřit, tím však zároveň financuje svůj podnik a nikoho nepoškozuje, je to jakýsi zdravý střed.¹⁵⁰

Odhlédneme od teoretických úvah a blíže prozkoumejme, zda se za vzletnými slovy o vzdělání a výchově skrývala reálná činnost. Sledované období první republiky si dávalo na tzv. lidové osvětě dosti záležet, není překvapením, že i konzumní družstva kvapně zaváděla přednáškové kurzy a knihovny. V prosinci 1920 ZKD otevřelo svoji „Družstevní večerní školu“, zaměstnancům a funkcionářům družstva byly nabídnuty přednášky z národohospodářství, zbožiznalství či dějin družstevního hnutí.¹⁵¹ Toto školení se osvědčilo a bylo dále opakováno, ve 30. letech se zavedly letní internátní kurzy pro vzdělávání družstevních pracovníků. V říjnu 1921 zřídilo ZKD svoji knihovnu o 700 svazcích a uvedlo v život vzdělávací odbor, jehož účelem bylo oslovit širší publikum, už nejenom zaměstnance a funkcionáře.¹⁵² Zde je zajímavé, že ÚSČD utvořil hlavní vzdělávací výbor v Praze až roku 1924, v době, kdy velká družstva v Brně, Moravské Ostravě a Plzni podobnými organizacemi disponovala. ÚSČD kvitoval tuto iniciativu a explicitně chválil ZKD: „Ze župních svazů je to zvláště svaz plzeňský, jehož cíl a neúnavný sekretariát s představenstvem a kontrolní komisí župy západočeské podniká v Plzni i mimo Plzeň mohutné a významné akce vzdělávací i propagační za součinnosti všech příčleněných družstev.“¹⁵³

Kvantifikace vzdělávací a výchovné činnosti ZKD je umožněna skrze finanční výdaje a dochované záznamy o pořádaných akcích. Na tzv. družstevní výchovu (termín užívaný v pramenech) vydávalo ZKD nezanedbatelné částky, v letech 1935–1937 se jednalo o zhruba milion korun.¹⁵⁴ Se zlepšením hospodářské situace měla tato suma tendenci narůstat, např. jen za obchodní rok 1938 ZKD utratilo za družstevní výchovu více než půl milionu korun.¹⁵⁵ Počet propagačních, vzdělávacích a zábavních akcí a účast na nich se rovněž zvyšovaly, za obchodní rok 1929 bylo podobných podniků uspořádáno 342, navštívilo je 24 631 osob (průměrně 71–72 osob), za rok 1937 ZKD uskutečnilo 626 akcí, návštěvnost činila 61 913 osob (průměrně 98–99 osob).¹⁵⁶ Velká spotřební družstva můžeme tedy chápat i jako důležitá propagační, vzdělávací a zábavní centra, mající značný dosah a vliv na sociálně slabší populaci.

¹⁴⁹ KAUTSKÝ, K., *Konzumní spolky*, c. d., s. 17–18.

¹⁵⁰ BAŽANTOVÁ, I., *Družstevní a svépomocné koncepce*, c. d., s. 120–122.

¹⁵¹ *Svépomoc*, II., č. 12, 4. 12. 1920, s. 3.

¹⁵² *Tamtéž*, III., č. 11, 4. 11. 1921, s. 3.

¹⁵³ ŠKATULA, E., *Dvacet let*, c. d., s. 168.

¹⁵⁴ SOA Plzeň, *fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960*, č. ev. j. 30, inv. č. 363–365.

¹⁵⁵ *Tamtéž*, č. ev. j. 30, inv. č. 366.

¹⁵⁶ *Tamtéž*, č. ev. j. 4, inv. č. 110, s. 5–6. *Tamtéž*, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 254.

ÚSČD rozesílal vzorové materiály pro pořádání přednášek, řečník měl posluchačstvu vysvětlit, že za kapitalismu nutně musí existovat chudí, vykořisťovaní, na jejichž práci parazitují jiní lidé. Družstevnictví pak bylo představeno jako demokratická a sociálně egalitářská alternativa.¹⁵⁷ Sociální rovnost byla závažným tématem konzumního družstevnictví, zaměstnanci ZKD byli vybízeni k co možná největší vlídnosti vůči chudším nakupujícím, absence sociálního ponížení byla rovněž oblíbeným nástrojem propagace, zvláště u ženských nákupcích: „V prodejné svého konsumu necítíme žádného třídního rozdílu – všechny jsme obsluhovány stejně vlídně, roztomile a ochotně. Nečiní se tu rozdílu mezi prostou ženou, zahalenou v šátek, anebo ženou oblečenou v kožich – a to je právě okolnost, jež činí konzumní výdejnu v našich očích velmi sympatickou.“¹⁵⁸ Obracení se na ženy nebylo náhodné, od konzumních družstev se očekávalo, že ze všech sociálně demokratických organizací budou právě ona mít největší potenciál při oslovování žen a dětí.

Družstevnictví bylo sice populárním fenoménem, nicméně oproti politickým stranám a odborům postrádalo prvek (možného) heroického zápolení. Z některých námitek vůči spotřebním družstvům lze vyčíst genderovou přezíravost, jako kdyby se pro muže nehodila.¹⁵⁹ Naopak, konzumní družstva byla teoreticky přímo stvořena pro ženu, právě žena totiž měla na starosti všechnu útratu a hospodaření domácnosti. Pokud tento koncept zjednodušíme, odbory byly genderově mužské, konzumní družstva ženská. Muž v odborech usiloval o zlepšení pracovních podmínek dělnictva, domů přinesl peníze, které jeho žena utratila v družstvu, čímž zlepšila spotřební podmínky dělnictva, muž a žena se poté potkali v politické straně – propojující a přitom zastřešující obě organizace. Úloha ženy jako hospodyně tak byla potvrzována, což vnáší pochybnosti ohledně emancipační činnosti socialistického hnutí, byť je pravda, že skrze tuto roli byly ženy považovány za rozhodující faktor v přechodu k socialismu: „Praménky peněžního veletoku řídí většinou žena. Musíme tedy přesvědčiti právě nyní naše družstevnice, aby ony samy a všechny jejich známé přilnuly k našemu ZKD. V jejich moci spočívá vítězství.“¹⁶⁰

Úloha družstev v ženské problematice se však nemůže omezit na pouhou afirmaci role hospodyně, v tom by jim bylo křivděno. Ženám byla postupem času vyhrazována místa v družstevních orgánech, např. zmiňovaný hlavní vzdělávací výbor ÚSČD v Praze měl již od svého vzniku paritní zastoupení mužů a žen.¹⁶¹ V roce 1926 se ÚSČD též usnesl, že konzumní družstva mají zřizovat ženské výbory družstevnic. Zejména velké konzumy toto vybidnutí rychle následovaly, ZKD nebylo výjimkou.¹⁶²

¹⁵⁷ ŠKATULA, E., Propagace, c. d., s. 44–45.

¹⁵⁸ NEČÁSKOVÁ, Marie, Žena v družstevním hnutí: význam spotřebního družstva pro dělnické rodiny, Praha 1924, s. 9. Pro informaci o zaměstnancích ZKD viz: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 29, inv. č. 340, s. 5, dokument je nadepsán: Zaměstnanec ZKD.

¹⁵⁹ František Modráček k tomu trefně poznamenal: „U nás není zásadních odpůrců družstevnictví, ale myslí se, že je to cosi ponižujícího. Mně se říkalo např., že jsem šel od theorie a filosofie k bramborům a syrečkům.“ Nová doba, XII., č. 65, 17. 8. 1907, s. 3.

¹⁶⁰ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 4, inv. č. 112, s. 7.

¹⁶¹ ŠKATULA, E., Dvacet let, c. d., s. 167.

¹⁶² Tamtéž, s. 175.

Zastoupení žen ve valných hromadách, dozorčích radách nebo představenstvech se reálně zvyšovalo.¹⁶³ Tyto a jiné podobné kroky byly podniknuty ze dvou důvodů. Zaprvé byla prokazována emancipační funkce spotřebních družstev a zadruhé byla zajišťována lepší propagace. Pokud se totiž konzumy obracely hlavně na ženy, dávalo smysl, aby potenciální družstevnice oslovovaly právě ženy („žena ženě nejlépe porozumí“). ZKD samo sebe prezentovalo i jako školu pro ženy, těm bylo sice uděleno volební právo, ovšem chyběly jim zkušenosti a výchova k zastávání důležitých společenských funkcí. Konzumní družstva toto měla napravit, jejich demokratická správa zrovnoprávňovala obě pohlaví a díky zapojení žen se jim dostávalo nutného školení: „[...] brzy všemu porozumíte a snad ještě muže, kteří mají ještě jinde starosti, v lecčems předhoníte.“¹⁶⁴

Při propagaci družstevnictví se velice osvědčily přednášky se světelnými obrazy a krátkými filmy, nicméně pro agitaci mezi dětmi byly upřednostňovány speciálně konstruované dětské besídky, které sice obsahovaly krátké proslovy, jejich hlavní náplní však byla zábavní část reprezentovaná divadelními a loutkovými představeními.¹⁶⁵ Hrdiny těchto her bývaly děti, nezřídka obsahovaly pohádkové motivy a téměř vždy v nich byla přítomna sociální tematika: „Pane Měsíčku, vždyť to víš, jak je život pro chudé lidi špatný, porad' mi, co mám dělat, abych to pomohl napravit?“¹⁶⁶ Dětský protagonista chápal sociální nespravedlnost, chtěl ji změnit, k čemuž mu samozřejmě posloužilo ve hře představené družstevnictví. Během dětské besídky bylo osazenstvo taktéž obdarováno různými pochutinami z konzumních družstev.¹⁶⁷ To dohromady vytvářelo účinnou propagační akci.

Ambice socialistického hnutí se ale nevyčerpaly ve vzdělávání a indoktrinaci sympatizantů. Důležitou metou bylo přisvojit si veřejný prostor skrze veřejné manifestace a oslavy, které zase vytvářely i pro indiferentní členy často přitažlivé, cyklicky se opakující celebrace. ZKD uspořádalo svoji první družstevní slavnost ještě před svým oficiálním vznikem, dohodnuté sloučení malých konzumů bylo ihned v srpnu 1918 oslaveno.¹⁶⁸ Srpnové oslavování družstevního hnutí se každoročně opakovalo, již v roce 1920 se na slavnostech objevily alegorické vozy, jejichž využívání bylo později pro družstevnictví typické.¹⁶⁹ Kvůli expanzi ZKD vedení podpořilo myšlenku oddělených slavností jednotlivých obvodů, byť ta v Plzni byla pochopitelně považována za hlavní.¹⁷⁰ Plzeňští sociální demokraté tyto podniky vítali, průvod několika tisíc družstevníků s alegorickými vozy byl ukázkou síly strany, povyražením pro členy a reklamou (nejen) pro ZKD.¹⁷¹ Tak jako u jiných organizací, i v družstevnictví dostávali

¹⁶³ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 28, inv. č. 337, s. 2, dokument je nadepsán: Referát o činnosti výboru družstevnic (z roku 1936).

¹⁶⁴ Tamtéž, č. ev. j. 28, inv. č. 337, s. 4, dokument je nadepsán: Družstevnictví, jeho význam pro rodinu a ženu zvlášť.

¹⁶⁵ ŠKATULA, E., Propagace, c. d., s. 37–39.

¹⁶⁶ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 29, inv. č. 342, s. 3, dokument je nadepsán: Pohádka o Probudílkovi.

¹⁶⁷ ŠKATULA, E., Propagace, c. d., s. 37–39.

¹⁶⁸ Svěpomoc, I., č. 5, 4. 8. 1919, s. 1.

¹⁶⁹ Tamtéž, II., č. 7, 4. 7. 1920, s. 1. ŠKATULA, E., Propagace, c. d., s. 26.

¹⁷⁰ Svěpomoc, III., č. 8, 4. 8. 1921, s. 1.

¹⁷¹ Viz např. popis družstevní slavnosti z roku 1924: Nová doba, XXX., č. 186, 7. 7. 1924, s. 1.

zasloužili a dlouholetí členové čestné diplomy,¹⁷² zesnulým předním funkcionářům byly zase vystrojeny mohutné pohřby za účasti členstva, následovala řada přednášek připomínajících památku mrtvého (např. úmrtí Kajetána Šnajdra roku 1937).

O podobě družstevních slavností nerozhodovalo jenom družstvo samo. Mezinárodní družstevní svaz plánoval vytvoření družstevní symboliky a celebrací, majících za cíl spojovat internacionální družstevní hnutí. Roku 1923 byl vyhlášen Mezinárodní družstevní den, připadající dodnes na první sobotu v červenci; jako oficiální symbol se v roce 1925 prosadila duhová vlajka.¹⁷³ Družstevní hymna se jmenovala Vzhůru náš prapor duhový, ÚSČD na požádání zasílal potřebné texty a noty.¹⁷⁴ V ČSR se tedy tyto kroky setkaly s podporou, ačkoliv datace mezinárodního družstevního dne na začátek července byla trochu nešťastná, a to kvůli svátku upálení Mistra Jana Husa. K levici náležející družstevnictví přebíralo typické socialistické symboly (rudou vlajku, písně), ale přidávalo k nim symboly vlastní, i v manifestační rovině tak družstevnictví projevovalo svoji svébytnost. Duhová barva byla s družstevníky nadále spojována, Dělnická akademie v Plzni vydala v roce 1931 sborník pohřebních proslovů (určených pro občany bez vyznání), v němž byl obsažen i proslov nad hrobem družstevníka: „Pod praporem našich duhových barev, pod praporem celého sbratřeného světa dělníků družstevníků, doufal a žil. [...] Duha míru nechť se nad ním vysoko klene a sladké ticho po všech bouřích nechť spočine kolem něho.“¹⁷⁵

Hlavním úkolem ZKD zůstával prodej a poskytování konzumního zboží svým členům. V jakém hodnotovém rámci byly ale tento prodej a jeho propagace ukotveny? V rakouské sociální demokracii se před první světovou válkou ujalo reformistické stanovisko, jehož cílem bylo zvyšování životní a kulturní úrovně dělnictva, a tím snižování třídních rozdílů ve společnosti – družstva zde pochopitelně hrála důležitou úlohu.¹⁷⁶ Opět můžeme mluvit o plynulém přechodu tohoto konceptu do meziválečného období, plzeňští sociální demokraté v čele s Luděkem Pikem se k této verzi socialistického reformismu (sami jej nazývali konstruktivní či praktický socialismus) jasně hlásili.¹⁷⁷ Nechyběly odkazy na budoucí revoluční přeměnu společnosti. Ta však vždy ležela v dálavách, revoluční étos byl opouštěn a jeho dědicem se stala KSČ.

Zde ale nejde ani tak o spor marxistického reformismu a ortodoxie, spíše o kulturní vzorce, které družstevnictví podporovalo. Podřizovalo se těm středostavovským, nebo

¹⁷² SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. K44, inv. č. 44, s. 18.

¹⁷³ Kvůli užívání této vlajky i jinými skupinami a organizacemi (zejména LGBT) byla vlajka Mezinárodního družstevního svazu roku 2001 změněna.

¹⁷⁴ ŠKATULA, E., Propagace, c. d., s. 26.

¹⁷⁵ HOMOLKA, František, Sborník pohřebních proslovů, Plzeň 1931, s. 59–60.

¹⁷⁶ ŠOUŠA, Jiří – ŠTAIF, Jiří, Diskurzivní reprezentace sociální otázky: Čechy na přelomu 19. a 20. století, in: HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel, Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení, Praha 2013, s. 122–132.

¹⁷⁷ „Mýlí se ti, kdož míní, že zbídačením lidu urychlí se revoluční proces. Tato fatalistická politika vedla by ke zlhostejnění a k očekávání zázraků: bylo by to obdobné s klerikalismem, který odkazuje trpící na posmrtné království. Konstruktivní socialism musí dobývat co největších výhod pro pracující lid již za jeho života, musí v něm buditi snahy po zdokonalení, zvyšovati jeho úroveň a vštěpovati mu větší náročnost ve všech směrech života, přiměřenou jeho povinnostem.“ VOČADLO, V., Patnáct let, c. d., s. 35 (příspěvek Ludka Pika).

vytvářelo svébytnou „socialistickou konzumní kulturu“? V naší zeměpisné oblasti je přelom 19. a 20. století považován za počátek masové mediální éry, rychle se tak šířila představa o buržoazních konzumních návycích. Vliv tohoto fenoménu na nižší sociální vrstvy nelze lehce vyvodit, u mnohých mohl vést k větší radikalitě (vědomí nemožnosti participovat na bohatém konzumním životě), minimálně u části dělnictva však byla podpořena mentální integrace do konceptu buržoazních hodnot, probíhající ještě před první světovou válkou.¹⁷⁸ ZKD své zboží propagovalo odkazy na socialistický narativ (kde se mluvilo o podpoře socializace, dělnictva apod.), ovšem skutečné reklamy mívaly jinou podobu: „Přede dveřmi máme masopust, sezónu plesů a zábav, radosti omladiny. Na druhé straně však přibývá starostí rodičům. Tito jsou si vědomi dalšího vydání, spojeného s nákupem látek na plesové šaty. Ovšem že v dnešní době musí počítati s každým haléřem.“¹⁷⁹ Odpovědi byly textilní prodejny ZKD. Družstvo se prezentovalo jako organizace, kde se její členstvo může více podílet na konzumaci spotřebních statků, a tím i na kulturním vyžití, které mělo středostavovský charakter. Proto reklamy ZKD kladly důraz na slušnost (oblečení i pohoštění), dobré vystupování a pocit trapnosti, pokud členové nejsou schopni uspokojit své spotřební nároky.

Je pravdou, že ZKD stále nejvíce dodávalo zboží, jehož vyšší spotřebou byly dělnické domácnosti známé (chléb, mouka, brambory). Vznik sesterských výrobních podniků zpracovávajících maso a mléko ovšem nebyl náhodný. Více tyto požitiviny totiž konzumovaly středostavovské vrstvy, jejich vzestupná spotřeba u dělnictva svědčila o stoupajících životních a částečně i kulturních nárocích.¹⁸⁰ V menších dávkách si tak členstvo ZKD mohlo dopřát např. pomeranče či cukroví, pánům byly nabízeny laciné společenské obleky, na družstevnice cílily reklamy informující o nových trendech textilních výrobků, které ZKD dokázalo dodat. Sportovní a turistické vyžití se rovněž předpokládalo. V dělnickém prostředí se v tuto dobu prosadila cyklistika, ta ovšem nebyla jediná: „Je to zdánlivě drahý sport [lyžování], ale ve skutečnosti rozumného člověka mnoho nestojí. Dobré lyže v Obchodní tržnici i s celou výbavou pořídíte snáze než dva bály. A jízdné se stravováním na Šumavě, jestliže se držíme našich ZKD prodejen, není tak vysoké, aby se tomuto sportu nemohli věnovat mnozí.“¹⁸¹ Konzumní družstvo je znovu představeno jako levnější alternativa, poskytující středostavovské konzumní vyžití. Stejně tomu bylo např. u snahy získat více volného času, buržoazní manželka si místo vaření zajde do restaurace nebo si jídlo objedná, dělnická žena touží též po absenci dlouhého vyvařování, a tak si nakoupí masové konzervy u ZŘUD.¹⁸²

Musí se pochopitelně brát v potaz hospodářský vývoj v meziválečné době. Ve 30. letech spotřeba nižších sociálních vrstev prudce klesala a tržby ZKD jsou toho jasným dokladem. Pro obchodní rok 1937 byl sice konstatován zvyšující se odběr uzenin,

¹⁷⁸ ŠOUŠA, J. – ŠTAIF, J., Diskurzivní reprezentace, c. d., s. 125.

¹⁷⁹ Svěpomoc, XIII., č. 1, leden 1931, s. 3.

¹⁸⁰ O proměně spotřebních návyků ve 20. letech viz: PRŮCHA, V., Hospodářské a sociální dějiny, c. d., s. 237–240.

¹⁸¹ SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960, č. ev. j. 29, inv. č. 338, s. 3, dokument nadepsán: Pohádka zimní Šumavy.

¹⁸² „Nemofte se s vařením! V létě upotřebíte velmi výhodně masových konzerv ZŘUD.“ Náš rozvoj, XXVI., č. 7, červenec 1935. Viz přílohu tohoto čísla: Věstník Západočeského konzumního družstva v Plzni.

mléčných výrobků a šatstva, nicméně ÚSČD zůstával v otázce pokrízové spotřeby značně skeptický.¹⁸³ Stejně tak nelze spotřební konzumy vnímat jen jako samaritánské organizace pomáhající lidem, neboť politické strany, jež za nimi stály, je provozovaly s jasnými mocenskými účely. To ale nic nemění na faktu, že družstva svou propagovanou spotřebou tvořila lacinou alternativu ke středostavovským návykům, sama tyto návyky a způsob života neměla snahu měnit, natož se s nimi konfrontovat. I ony tolik propagované družstevní ctnosti souzní s těmi středostavovskými: spořivost, šetrnost, platební disciplína, umírněnost a další prvky „slušného chování“. To byl problém, jímž trpělo celé socialistické hnutí. Jeho cílem byla akulturace dělnictva, teoreticky potřebná pro jeho budoucí roli coby vládnoucí politické vrstvy, avšak neexistoval dostatečně rozpracovaný a praktikovaný koncept „nové proletářské kultury“. Nedošlo k vymanění se z kulturního vlivu středostavovské společnosti. Proto mnozí kritici vinili tento přístup ze zburžoaznění dělnictva, kterému socialisté vlastně energicky napomáhali.¹⁸⁴ V případě ZKD (a družstevnictví obecně) nesmíme zapomínat na nutnost zisku a odbytu, jak jinak mělo těchto věcí docílit než vycházením vstříc přání svých konzumentů? Zůstává samozřejmě otázkou, nakolik lze „novou kulturu“ vymyslet a prosadit a zda o něco takového dělníci vůbec stáli.

Závěr

Spotřební družstevnictví bylo již před vznikem první republiky důležitou a uznávanou součástí tržního hospodářství, v meziválečné době svou pozici jen potvrdilo. Stalo se dobře organizovaným a efektivním uskupením, majícím statisícovou členskou základnu. Při srovnání údajů ZKD a ÚSČD v roce 1937 odpovídal podíl západočeského družstva zhruba 12–13 % na spotřebním družstevnictví pod ÚSČD, byť musíme brát v potaz vyloučení komunistických organizací v roce 1932. Definujeme-li si mohutné konzumní družstvo jako instituci mající ve 30. letech desítky tisíc členů, alespoň dvě stovky prodejen a tržby pohybující se kolem sto milionů korun, pak taková družstva u nás byla čtyři: pražská Včela, Budoucnost se sídlem v Moravské Ostravě, Vzájemnost-Včela se sídlem v Brně a ZKD.¹⁸⁵ Tyto dříve slabé organizace si navíc rychle budovaly vlastní síť výrobních, zpracovatelských a obchodních družstev, ZKD mělo takovýchto sesterských podniků pět (ZŘUD, ZTD, ZPD, Nový a spol., Družstevní/Obchodní tržnice). Z hospodářského hlediska lze na spotřební družstva hledět též jako na peněžní ústavy, zhodnocující vklady svých členů, které jim na oplátku pomáhaly k rychlému rozvoji.

Sociální rozvrstvení členů ZKD vlastně potvrzuje tezi družstevních teoretiků, že družstva se stanou útočištěm tzv. drobného lidu (dělníci, domkaři, nižší úředníci). Tento trend měl návaznost na politiku sociálních demokratů ještě před první světovou válkou. Kvůli snaze vytvořit mohutný hospodářský subjekt musela strana i její družstva vykazovat koaliční potenciál – i proto mělo ZKD tendenci být pro nedělnické (ke

¹⁸³ Nová doba, XLIV., č. 113, 24. 4. 1938, s. 4. Výroční zpráva, c. d., s. 40–44.

¹⁸⁴ BLAU, E., The architecture, c. d., s. 30.

¹⁸⁵ TÁUBER, F., Dílo, c. d., s. 178–179, 188. Roku 1931 bylo ZKD druhým největším spotřebním družstvem v ÚSČD, hned po Budoucnosti v Moravské Ostravě (do tohoto pořadí však již nebyla započítána pražská Včela).

9 Výroční zpráva a účetní uzávěrka za rok 1928. Zdroj: SOA Plzeň, fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň.

straně méně přináležející) vrstvy přijatelné, ať již v otázce socialistického étosu, tak zejména v diverzifikaci výroby a prodeje. Konzumní družstevnictví je pro sociální a hospodářské historiky zajímavé především jako indikátor životní úrovně. Vývoj ZKD na příkladu průměrných členských ročních útrat ukazuje slibný nárůst v druhé polovině 20. let, 30. léta ovšem znamenají propad, z něhož se členské útraty (a nepochybně ani členská spotřeba) nedokázaly zotavit. ZKD zasahovalo do sociální problematiky i přímo svým podpůrným fondem, netřeba mluvit o roli družstva jako zaměstnavatele stovek pracovníků. Vedle sociální analýzy se nabízí i ta nacionální. Česká a německá konzumní družstva se vzájemně stýkala a obě měla za členy občany druhé národnosti. Otázkou zůstává, zda národní spolupráce byla řešena komplexně, či spíše ad hoc.

Družstevnictví mělo v reformně socialistické teorii své pevné místo, funkcionáři ZKD si toho byli vědomi a dokázali tuto teorii využívat a používat v dokumentech

vztahujících se k družstvu. Politická návaznost na sociální demokracii byla zřejmá. Diverzita členstva ovšem měla i svoji politickou rovinu, ZKD tak zvolilo pragmatický přístup, zejména při prezentaci organizace obyvatelstvu nepřináležejícímu ke straně akcentovalo apolitičnost družstva (formální i zákonnou). Nicméně se zdá, že hlavní těleso členstva si bylo politické skutečnosti vědomo a akceptovalo sociálně demokratické vedení. Jediní skuteční političtí konkurenti v rámci ZKD byli komunisté, obě strany dokázaly koexistovat v ÚSČD a jeho družstvech po celá 20. léta. Na začátku 30. let se ale tento stav ukázal jako neudržitelný. Roku 1932 byla z ÚSČD vyloučena pražská Včela a další komunistická družstva. I v ZKD došlo ke střetu s vedením a proletářskou družstevní opozicí, kde byla jen potvrzena silná pozice sociální demokracie na Plzeňsku. To jasně ukazuje další tvář družstev – byla mocenským instrumentem svých stran.

Díky značné autonomii družstev vůči státnímu vedení i ÚSČD se ZKD mohlo stát důležitým prvkem regionální politické scény, proto v družstvu můžeme v meziválečné době zaregistrovat význačné sociálně demokratické politiky. Rozvinula se též čilá spolupráce s jinými stranickými spolky a družstvy, vytvořila se vlivná politická, kulturní i hospodářská síť. V programových dokumentech se můžeme ještě setkat se starou vizí o vytvoření na státu nezávislé, paralelní společnosti, cílem sociální demokracie ve sledovaném období však byla spíše integrace nižších vrstev do většinové společnosti. Ostatně sám ÚSČD, chtěl-li se legitimizovat před svými oponenty, rád uváděl, že jeho činnost vede k sociálnímu smíru ve státě, a pomáhá tak ke stabilitě ČSR.¹⁸⁶

I v kulturní oblasti mělo ZKD spíše integrační efekt a právě toto mnozí od družstev žádali. Sociální demokraté byli v kulturní sféře nejednoznační, stále ještě čas od času volali po dělnické/proletářské kultuře, avšak v praxi se smířili s včleněním do společnosti, byť pochopitelně očekávali, že to bude pouze za cenu zvýšení životní a kulturní úrovně jejich příznivců. Díky masové členské základně se družstva k podporované akulturaci skvěle hodila, ač hlavním záměrem bylo pravděpodobně zvýšit počty sociálně demokratických voličů. Zvláště po osvětové, genderové a symbolicko-slavnostní stránce družstevnictví silně ovlivňovalo situaci v politické straně a prostředí, ke kterým přináleželo.

Prameny a literatura

Prameny

Archivní prameny

Státní oblastní archiv v Plzni

- fond Západočeské konzumní družstvo, s. r. o., Plzeň, (1874) 1918–1960

Tištěné prameny

Periodika

Náš rozvoj, družstevní list rodinný, orgán Ústředního svazu československých družstev v Praze: 1935.

Nová doba, orgán lidu pracujících: 1907, 1922, 1924, 1930, 1938.

Obzor domkářů a maloročníků: 1908.

Pravda, Západočeský regionální deník: 1922.

¹⁸⁶ Je nás více než 400.000 spotřebitelských rodin, c. d., s. 3.

Svépomoc, časopis západočeského konsumního družstva v Plzni pro družstevní výchovu: 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1931.

Týden, list Československé sociálně demokratické strany dělnické: 1935.

Úřední list města Plzně: 1929.

Dobová literatura do roku 1938

25 let Západočeské lidové záložny v Plzni: 1910–1934, Plzeň: Západočeská lidová záložna 1935.

Desítiletý družstevní plán 1935–1944: (Návrh), Praha: Ústřední svaz československých družstev v Praze 1936.

HOMOLKA, František, Sborník pohřebních proslovů, Plzeň: Dělnická akademie 1931.

CHLEBORÁD, František Ladislav, Stručné dějiny spolku spravedlivých zákopníků Rochdalských (Rochdales Equitable Pioneers Society), Praha: V komisi kněhkupectví F. Řivnáče 1867.

Je nás více než 400.000 spotřebitelských rodin, zveme Vás mezi nás, poznejte nás, Praha: Ústřední svaz československých družstev 1938.

KAUTSKÝ, Karl, Konsumní spolky a hnutí dělnické, Teplice: Časopis Severočeský dělník 1901 (původně periodické vydání vytištěné v podobě brožury).

KŘÍŽ, František, Město Plzeň: přehled složení a činnosti obecní správy za léta 1919–1924, Plzeň: Město Plzeň 1925.

KŘÍŽ, František, Město Plzeň: přehled složení a činnosti obecní správy za léta 1925–1928, Plzeň: Město Plzeň 1929.

KUTVIRT, Jiří, [Výstavní] katalog VI. Dělnické, živnostenské a hospodářské výstavy v Plzni 1938 [25. června až 11. září 1938], Plzeň: nákladem vlastním 1938.

NEČÁSKOVÁ, Marie, Žena v družstevním hnutí: význam spotřebního družstva pro dělnické rodiny, Praha: Ústřední svaz čsl. družstev 1924.

Ottův obchodní slovník, II., Praha: Nakladatelství J. Otto 1913.

PIK, Luděk, Československá sociální demokracie: Její cíle, program a postup, Plzeň: Okres. výkon. výbor čsl. sociální demokracie 1925.

RAŠPLIČKA, Josef, Družstevnictví západního Československa, župa Plzeň 1926, Plzeň: Župní svaz čs. družstev 1926.

SHAW, Bernard, et al., Fabianská pojednání o socialismu, Praha: Nákladem Časopisu Rozhledy 1896.

STRNAD, Emil, Almanach výrobních a pracovních družstev, Praha: Ústřední svaz československých družstev 1928.

ŠKATULA, Emanuel, Dvacet let Ústředního svazu československých družstev, 1908–1928: Jubilejní spis, Praha: Ústř. svaz čsl. družstev 1928.

ŠKATULA, Emanuel, Propagace a výchova v našem desetiletém družstevním plánu, Praha: Ústřední svaz československých družstev 1936.

ŠMERAL, Bohumír, Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté, Praha: Nákladem Tiskového výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické 1906.

TÄUBER, František, Dílo družstevní svépomoci: Jubilejní spis k 25. výročí založení Ústředního svazu československých družstev v Praze, Praha: Ústřední svaz československých družstev 1933.

VOČADLO, Václav, Patnáct let práce Lidového stavebního a bytového družstva v Plzni, 1912–1927, Plzeň: nákl. vl. 1927.

Výroční zpráva Ústředního svazu československých družstev v Praze za správní rok 1937, Praha: Ústřední svaz československých družstev 1938.

Literatura

BAŽANTOVÁ, Ilona, Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948, Praha: Prospektrum 2002.

BLAU, Eve, The architecture of Red Vienna 1919–1934, Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1999.

- BRÁDLEROVÁ, Daniela, Banka československých legií v letech 1919–1938. Rigorózní práce. Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2006.
- FEIERABEND, Ladislav Karel, Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952, Volary: Stehlík 2007.
- HOLUBEC, Stanislav, Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2009.
- JANÁČEK, František, Největší zbrojovka monarchie: Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918, Praha: Novinář 1990.
- JANOUSHKOVCOVÁ, Eva, Západočeské konzumní družstvo v Plzni, in: Západočeský historický sborník 1, Plzeň: Státní oblastní archiv 1995.
- KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří (edd.), Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov 2015.
- NĚMCOVÁ, Lidmila, a kol., Vybrané kapitoly z českého družstevnictví, Praha: Družstevní asociace ČR 2001.
- PETÁK, Václav, Západočeské truhlářské družstvo Plzeň, 1925–1985, Plzeň: Západočeské truhlářské družstvo 1985.
- PRŮCHA, Václav, a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992 (sv. 1), Brno: Doplněk 2004.
- RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří, Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934, Praha: Auditorium 2012.
- SLAVÍČEK, Jan, Dynamika vývoje českého spotřebního družstevnictví v korelaci s vývojem hospodářského cyklu v letech 1995–2012, in: KUBŮ, Eduard – SOUKUP, Jindřich – ŠOUŠA, Jiří, Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov 2015.
- SLAVÍČEK, Jan, Ze světa podnikání do světa plánované distribuce: proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 na příkladu severních Čech, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017.
- STROBACH, Vít, Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a „židovská otázka“ v českých zemích 1861–1921, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2015.
- ŠORM, Vladimír – PERNICA, Karel Martin – VĚTVIČKA, Miloš, Dějiny družstevního hnutí. Díl 3. Dějiny spotřebního družstevnictví u nás. 2. část, Historie a úloha bytového družstevnictví, Praha: Svěpomoc 1961.
- ŠOUŠA, Jiří – ŠTAIF, Jiří, Diskurzivní reprezentace sociální otázky: Čechy na přelomu 19. a 20. století, in: HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel (edd.), Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení, Praha: Historický ústav 2013.

SOLO, ČESKOSLOVENSKÉ SIRKAŘSKÉ A LUČEBNÍ TOVÁRNY V PRAZE (1921–1938)

SOLO, CZECHOSLOVAK MATCHMAKING AND CHEMICAL FACTORIES IN PRAGUE, 1921–1938

Adam Hanus

Abstrakt: Článek se věnuje sirkařskému průmyslu v období první republiky. Primárně se týká nejvýznamnějšího hráče tohoto průmyslového odvětví v Československu, společnosti Solo. Analýza je provedena na základě dříve nevyužitých pramenů, v první řadě fondu Živnostenská banka, který je uložen v archivu České národní banky. Provedeným výzkumem byl zjištěn mechanismus vzniku společnosti v procesu nostrifikace, strategie na domácím i zahraničním trhu a vývoj společnosti v čase. Téma bádání nebylo zcela vyčerpáno a umožňuje do budoucna další výzkum.

Abstract: This article deals with the matchmaking industry in interwar Czechoslovakia. Its main focus is on the most important player within this industry, the Solo company. Analysis is carried out based on previously unused materials, especially the funds of Živnostenská banka, kept in the archives of the Czech National Bank. New research has mapped the mechanism of the foundation of this company in a process of a so called „Nostrification“ (the readjustment of ownership conditions), its strategies on domestic and international market, and its development over time. The subject still has not been exhausted and offers various interesting leads for future research.

Klíčová slova: sirkařský průmysl; Solo; Helios; Sušice; Praha; první republika.

Keywords: matchmaking industry; Solo; Helios; Sušice; Prague; Czechoslovak First Republic.

Článek vznikl za podpory Ministerstva zemědělství, institucionální podpora MZE-RO0818.

Úvod

Přesto, že se v České republice od roku 2008 průmyslově sirky nevyrobí, existovala zde dlouhá a poměrně úspěšná tradice tohoto průmyslového odvětví. Trvala plných 169 let, než poslední sirkárna, která byla zároveň nejstarší a v dobách svého rozmachu i největší sirkárnou rakousko-uherské monarchie, nadobro uzavřela svoje brány a přesunula výrobu do Indie. Jednalo se o společnost Solo,¹ která byla tradičně spojována se Sušicí, malým pošumavským městem, jež si na sirkařské tradici do značné míry postavilo svoji identitu. V tomto městě výroba zápalek na našem území začala a rovněž

¹ V oficiálním názvu společnosti i na sirkových krabičkách je zpravidla uváděna varianta SOLO, nicméně v literatuře se běžně vyskytuje i forma Solo; tuto podobu názvu jsem se rozhodl užívat v textu práce. V poznámkovém aparátu pak ctím variantu, která je použita v prameni.

v tomto městě s definitivní platností skončila. Během oněch bezmála sto sedmdesáti let zápalky se značkou Solo získaly oblibu nejen v českých zemích, ale i na mnoha místech po celém světě. Nicméně tyto zápalky, na jejichž krabičce byla natisknuta známá značka Solo, nepocházely pouze z města Sušice.

Společnost Solo vznikla v roce 1903 sloučením výrobců zápalek v Čechách a Rakousku do jednoho koncernu z důvodu obrany před silícím tlakem konkurence. V dobách první republiky, kdy společnost Solo československé sirkařské a lučební továrny v Praze (zkráceně též československé Solo) vlastnila většinu sirkáren v Československu, nesla označení Solo dokonce většina zápalek vyrobených v tuzemsku. Tato společnost nejenže udávala tón celému sirkařskému odvětví v Československu, navíc patřila mezi společnosti, které v tomto průmyslovém odvětví měly mezinárodní renomé a dobře zavedenou značku. Zároveň se v tomto období musela společnost československé Solo potýkat s řadou potíží. Chod společnosti ovlivňovala měnová politika vlády, Velká hospodářská krize, kartelizace světového sirkařského průmyslu, který byl v této době do velké míry v rukou Ivara Kreugera, a nakonec i mnichovská krize, po níž se československé Solo sloučilo se Spolkem pro chemickou a hutní výrobu. Tímto poměrně turbulentním obdobím pro český sirkařský průmysl se bude studie zabývat.

Publikací se zřetelem k dějinám sirkařského průmyslu, převážně pak k založení sušické sirkařské tradice, je celá řada. První jubilejní monografie, která se zabývá historií sirkařského průmyslu v Sušici, je letité dílo Josefa Fartáka *120 let sirkárny Solo Sušice*,² které bylo vydáno v roce 1959. Tendencí této publikace plně odpovídá době jejího vzniku, přesto je možné pod nánosem dobové rétoriky naleznout cenné informace k historii sušického sirkařství. Nejzajímavější částí knihy jsou pak vzpomínky dělníků a dělnic, kteří v sušických továrnách pracovali v období první republiky. Ve stejném roce vydal Jiří Šperk knihu *Sto dvacet let českého sirkařství*,³ která Fartákovu publikaci doplňuje o dějiny celého českého sirkařského průmyslového odvětví. V roce 1976 historik Muzea Šumavy v Sušici Vladimír Holý publikoval knihu *Počátky sušického sirkařství*.⁴ Tato práce je postavena na archivních pramenech a i přes to, že vznikla před čtyřiceti lety, patří stále k tomu nejlepšímu, co je k počátkům sirkařského průmyslu k dispozici. Rovněž k výročí, tentokrát 165 let od zahájení výroby sirek v Sušici, byla vydána publikace Tomáše Cihláře *Pošumavské sirkárny*.⁵ Jedná se o populárně naučnou knihu, která si za cíl bere zmapování historie sirkáren, vyrábějících zápalné zboží v regionu na pomezí západních a jižních Čech. Nedostatek pramenů do značné míry tuto snahu limituje, a to hlavně v případě malých sirkařských provozů, které v podstatě fungovaly jako dílny. Přesto se autorovi podařilo přehled pošumavských sirkáren vytvořit a opatřit je základními informacemi k historii jednotlivých sirkáren.

Zájemce o dějiny sirkařství by v žádném případě neměl opominout produkci Českého filumenistického svazu. Ten kromě publikací věnujících se potřebám samotné

² FARTÁK, Josef, *120 let sirkárny SOLO Sušice*, Plzeň 1959.

³ ŠPERK, Jiří, *Sto dvacet let českého sirkařství 1839–1959*, Praha 1959.

⁴ HOLÝ, Vladimír, *Počátky sušického sirkařství*, Praha 1976.

⁵ CIHLÁŘ, Tomáš, *Pošumavské sirkárny*, Pačejov 2004.

filumenie – pomůcek pro začínající filumenisty nebo katalogů produkce sirkových nálepek, vydává rovněž knihy zabývající se historií sirkařství. Autorem většiny z nich je Jaromír Jindra. Kromě rozsáhlé *Filumenistické encyklopedie*,⁶ která pro základní přehled rozhodně stojí za pozornost, je třeba zmínit i další Jindrova díla. V knize *První čeští sirkaři*⁷ se autor věnuje životním osudům osobností, které jsou se vznikem sirkařského průmyslu na našem území neodmyslitelně spjaty. Inspirace dříve napsanými studiemi, hlavně Holého *Počátky*, je v tomto případě evidentní, i tak však stojí publikace rozhodně za zmínku. Dalším dílem z pera Jaromíra Jindry je třídílná publikace *Sirkárny jižních Čech*,⁸ zabývající se historií velkých i menších sirkáren, které existovaly na území dnešního Jihočeského kraje. Nejnovější počín Jaroslava Jindry, který v roce 2015 dosáhl rovněž třetího dílu, je věnován dějinám sirkárny v Českých Budějovicích a nese název *Česká akciová sirkárna*.⁹ Kromě samotných publikací vydává Český filumenistický svaz rovněž edici Prameny, v této edici svaz vydal zatím čtyři knihy. Kromě výše zmiňované publikace Vladimíra Holého jsou pro zájemce o historii sušického sirkařství z této edice zajímavé knihy: *Akciová společnost Helios*¹⁰ a *Konec velkého snu Ivara Kreugera*,¹¹ pod oběma je autorsky podepsán Jaromír Jindra. Na Českém filumenistickém svazu je sympatické, že všechny své publikace volně poskytuje na svých webových stránkách,¹² kde si je zájemce může stáhnout.

K sušickému sirkařství vznikla rovněž celá řada drobnějších prací, jako jsou noviny články, nebo sborníkové příspěvky. Jejich dostupnost je však omezena na sbírky Muzea Šumavy v Sušici. V první řadě jde o produkci samotných pracovníků muzea, kromě výše zmíněného Vladimíra Holého se jedná o Kajetána a Luboše Turka, kteří k historii sušického sirkařství přispěli pracemi: *Sociální péče o dělníky továren na sirky v Sušici v letech 1850–1890*¹³ a *Vývoj zapalovací techniky od křesadla k sirce. K stému výročí založení českého průmyslu sirkařského*.¹⁴ Tyto studie nejprve vycházely na pokračování v sušickém tisku a posléze byly vydány jako samostatné muzejní publikace. Za pozornost stojí též příspěvek Otto Seitze v „ročence“ sušické městské spořitelny,¹⁵ který pojednává o uzavření jedné ze dvou sirkáren Solo v Sušici. Ve vlastivědném díle *Sborník Sušicka*¹⁶ rovněž vyšel příspěvek o sirkařství. Autor zde poměrně fundovaně pojednává o historii sirkařství na Sušicku, a to včetně grafu ukazujícího propad odbytu během Velké hospodářské krize. Poté přináší popis výroby zápalek v sušické sirkárně, tak jak vypadala ve třicátých letech dvacátého století.

⁶ JINDRA, Jaromír, *Filumenistická encyklopedie*, České Budějovice – Praha 2008.

⁷ JINDRA, Jaromír, *První čeští sirkaři*, České Budějovice – Praha 2006.

⁸ JINDRA, Jaromír, *Sirkárny jižních Čech*, České Budějovice – Praha 2007.

⁹ JINDRA, Jaromír, *Česká akciová sirkárna*, I. II. III., České Budějovice – Praha 2014, 2015.

¹⁰ JINDRA, Jaromír, *Akciová společnost Helios*, Praha 2016.

¹¹ JINDRA, Jaromír, *Konec velkého snu Ivara Kreugera*, Výběr z dobového tisku, Praha 2015.

¹² Český filumenistický svaz, sekce edice prameny, dostupné online: <www.filumenie.com/prameny>, [11. 2. 2018].

¹³ TUREK, Kajetán, *Sociální péče o dělníky továren na sirky v Sušici v letech 1850–1890*, Sušice 1940.

¹⁴ TUREK, Luboš, *Vývoj zapalovací techniky od křesadla k sirce, K stému výročí založení českého průmyslu sirkařského*, Sušice 1940.

¹⁵ SEITZ, Otto, *Historie hořejší továrny Solo a sirkařského průmyslu v Sušici*, in: HALA, Václav, *Spořitelna města Sušice, čtyřicátá sedmá účetní zpráva*, Sušice 1932.

¹⁶ SUŠICKÝ, R. (pseudonym), *Průmysl sirkařský na Sušicku*, in: KOT, Alois, *Sborník Sušicka, Vlastivědné dílo*, Sušice 1938–1939.

O sušickém sirkařském průmyslu byly natočeny i dva dokumentární filmy. První film nazvaný *Malá přítelkyně* natočil režisér K. M. Walló v roce 1944. V asi osmiminutovém filmu, bez doprovodného komentáře, je vyobrazen proces výroby sirek. Druhý film pochází z produkce Krátkého filmu Praha, byl natočen v roce 1983. Nese název *Sirky ze Sušice*. Čtrnáctiminutový film nejprve přináší základní informace o historii sušického sirkařství, načež se podobně jako jeho předchůdce věnuje výrobě zápalek.

Těžiště badatelské práce o sirkařství na našem území leží převážně v období devatenáctého století, kdy u nás první sirkařské provozy vznikly a kdy celé toto odvětví zažívalo největší rozmach. Období první republiky je dle mého názoru neprávem opomíjeno. Většina děl se sirkařství v období první republiky věnuje hlavně v kontextu Velké hospodářské krize. Žádný z předchozích badatelů se ale zatím nezabýval otázkou, jak vlastně československé Solo vzniklo, jak se bývalé rakouské koncerny vyrovnaly s nostrifikací a jaká byla akciová struktura nové společnosti. Dále bude pozornost zaměřena na situaci na domácích a světových trzích i v nově připojeném Slovensku. Ani tato práce se nemůže vyhnout Velké hospodářské krizi a jejím dopadům na československé Solo. Opomenout nelze ani Ivara Kreugera, sirkového krále, který se svým trustem ovládal svého času většinu světové produkce zápalek, a jeho vztahy a vazby s československým Solem. Na závěr bude prozkoumán zánik samostatné společnosti vplynutím do Spolku pro chemickou a hutní výrobu v roce 1938. Pro lepší orientaci v dané tematice bude zjednodušeně načrtnut i vznik a vývoj sirkařského průmyslu před sledovaným obdobím.

Zároveň budou v rámci studie ověřovány dvě teze. První z nich bude zjišťovat kondici sirkařského průmyslu ve zkoumaném období, přičemž se předpokládá, že ve dvacátých a třicátých letech byl sirkařský průmysl již za zenitem a všichni světoví producenti se na přesycených trzích nemohli udržet. Druhou otázkou pak je, jaký vliv měl vznik Československa a jeho politika na sirkařský průmysl; v tomto případě je očekávání takové, že vznik Československa a některé jeho politické kroky se na kondici sirkařského průmyslu podepsaly spíše negativně.

Co se týče pramenů, ze kterých bude tato práce vycházet, jsou vlivem administrativních změn, hlavně změn sídel společností a s tím souvisejících zápisů u obchodních soudů, velmi roztržité mezi různá archivní pracoviště. Prameny týkající se samostatné existence sirkáren Bernarda Fürtha a Vojtěcha Scheinosta do jejich sloučení v koncern Solo v roce 1903 jsou uloženy v rámci fondu KSO Písek ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Následně se sídlo společnosti přesunulo do Vídně, a tak se prameny týkající se období od vzniku koncernu Solo do nostrifikace části společnosti v roce 1921 pravděpodobně nalézají v rakouských archivech. Proces nostrifikace společnosti je uložen ve fondu Národního archivu: Ministerstvo obchodu, průmyslu a živností. Od roku 1921 se sídlem společnosti Solo, spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny (československé Solo), stala Praha, a tak jsou archiválie z období 1921–1938 uloženy ve fondu KSO Praha 1857–1949 ve Státním oblastním archivu v Praze; v rámci tohoto fondu je možné nalézt i některé prameny k sirkařskému koncernu Helios. V roce 1938 bylo Solo pohlceno Spolkem pro Chemickou a hutní výrobu, takže archiválie týkající se období 1938–1950 jsou pro změnu uloženy ve fondu Spolek pro chemickou a hutní výrobu, a. s., Praha v Oblastním archivu Plzeň v odloučeném pracovišti Klášter u Nepomuka.

Pohled na sušickou sirkárnu z přelomu 19. a 20. století. Zdroj: Muzeum Šumavy Sušice, sign. IX 2 C 33.

Podnikový archiv československého Sola je rovněž uložen v Oblastním archivu v Plzni. Název fondu je Solo, spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, Praha 1922–1943, fond je v současné době zpracováván a částečně přístupný. Vhodným doplňkem k podnikovému archivu je fond Živnostenská banka, koncernové společnosti, chemický průmysl, Solo z let 1921–1938, který se nalézá v archivu České národní banky v Praze; fond je uspořádán a plně přístupný. V tomto fondu je možné nalézt mimořádně cenné informace k fungování československého Sola, jeho strategická rozhodnutí a samozřejmě vztah tohoto podniku s Živnostenskou bankou. Archiválie podniku Solo po roce 1946, kdy byl podnik znárodněn, se nacházejí ve fondu Solo národní podnik Sušice (1945–1992) v rámci fondů Státního oblastního archivu Plzeň, odloučeného pracoviště Klášter; tento fond není zpracován, a tudíž je nepřístupný. Bohužel tento fond není ani kompletní, a to z toho důvodu, že společnost SOLO MATCHES AND FLAMES, ve kterou se národní podnik Solo Sušice v roce 1996 privatizoval, dosud některé archiválie po roce 1946 nepředala k archivaci. Stavební úpravy areálů sušických sirkáren je možné sledovat ve Státním okresním archivu v Klatovech ve fondu AM Sušice. Dílčí informace a regionální literaturu a studie, které se k historii sirkařství vážou, je možné získat v Muzeu Šumavy v Sušici. V tomto muzeu je rovněž instalována stálá expozice sirkařství se sbírkou typů vyráběných zápalek, krabiček, sirkových nálepek a menšími továrními stroji, které se při výrobě používaly.

Vznik a rozvoj sušického sirkařství

Jak již bylo zmíněno výše, o počátcích sušické sirkařské tradice toho bylo napsáno poměrně dost, nicméně pro uvedení do kontextu je potřeba zmínit několik základních informací. Zakladatelem sušického sirkařství byl Vojtěch Scheinost, mladý truhlářský tovaryš, který odešel ze svého rodného podhorského města Sušice na vandr. Tak jako mnozí další obyvatelé poměrně chudého pošumavského kraje zamířil i on do Vídně.¹⁷ Zde začal pracovat u lékárníka Štěpána Römera.¹⁸ Ten tovaryše Scheinosta zaměstnal na poměrně specifickou činnost, a to na výrobu dřevěného drátu. Lékárník Römer se zabýval výrobou zápalek. Römer získal zápalnou směs pro své sirky koupí od maďarského studenta a dále ji sám vylepšoval.¹⁹ V roce 1832 navíc začal vyrábět novou směs podle takzvaného „anglického receptu“, jehož autorem byl John Wolker.²⁰ V té době zaměstnal mladého Vojtěcha Scheinosta.

Výrobou zápalné směsi se zabývala paní Römerová, při čemž jí pomáhala její služka Marie Urbancová, která do Vídně přišla rovněž z českých zemí, konkrétně z Lipníku nad Bečvou.²¹ Mladí krajané se zasnoubili a se znalostí kompletního procesu výroby zápalek se rozhodli k návratu do Scheinostova rodného města Sušice.²² Ruční výrobu zápalek zahájil mladý pár v dnes již neexistujícím domku čp. 136/1 na sušickém náměstí.²³ Dům byl nedlouho před Scheinostovým příchodem zasažen požárem,²⁴ s propadlými stropy a bez oken byl v téměř neobyvatelném stavu. Nicméně při výrobě zápalek docházelo k častým menším požárům, takže vyhořelý dům byl vlastně docela vhodné místo pro zahájení živnosti.

Zápalky šly na odbyt velmi dobře, kromě místních trhů je Scheinostovi začali prodávat také v Rakousích, Praze a postupem času začaly jejich zápalky pronikat i do zahraničí.²⁵ Poptávku již ruční výroba nedokázala pokrýt, pro další růst výroby bylo potřeba kapitálu, který ovšem Vojtěch Scheinost neměl. Sirky šly sice na odbyt velmi dobře, ale zisk z prodeje byl tak malý, že výraznější kumulaci kapitálu, nutnou k zavedení průmyslové výroby, nedovoloval. Úvěr se Scheinostovi podařilo získat od sušického židovského obchodníka Bernarda Fürtha, ale za dosti nevýhodných podmínek; s lichvářským úrokem 30–40 %²⁶ Scheinost s Fürthem obchodoval již dříve a za služby mu platil zbožím.²⁷ O oné osudové půjčce se všeobecně tvrdí,²⁸ že Scheinost mohl uvažovat i o jejím úspěšném splacení, jenže za jednu zásilku do Istanbulu

¹⁷ HOLÝ, V., Počátky, c. d., s. 5.

¹⁸ BERÁNKOVÁ, Marie, a kol., Historie a současnost podnikání na Klatovsku, Sušicku a Horažďovicku, Žehušice 2001, s. 66.

¹⁹ TUREK, L., Vývoj zapalovací techniky, c. d., s. 19.

²⁰ JINDRA, J., První čeští sirkaři, c. d., s. 3.

²¹ TÝŽ, První čeští sirkaři, c. d., s. 4.

²² HOLÝ, V., Počátky sušického sirkařství, c. d., s. 6.

²³ TUREK, L., Vývoj zapalovací techniky, c. d., s. 26.

²⁴ Státní okresní archiv Klatovy (dále jen SOkA Klatovy), fond Archiv města Sušice, inv. č. 637, sign. Kr. 3, Kronika král. města Sušice, letopisecký úvod Josefa Ambrože Gabriela, rukopis Kajetána Turka, s. 34–35.

²⁵ JINDRA, J., První čeští sirkaři, c. d., s. 5.

²⁶ FARTÁK, J., 120 let sirkářny, c. d., Plzeň 1959, s. 16.

²⁷ HOLÝ, V., Počátky sušického sirkařství, c. d., s. 7.

²⁸ Tuto informaci by bylo třeba ověřit, protože ji jeden od druhého přebírají různí autoři.

nedostal zaplacen²⁹ a tuto ztrátu se mu již nepodařilo dohnat. Fürth jako věřitel firmu v roce 1842 převzal.³⁰ Nicméně je možné, že Fürth o převzetí Scheinostova podniku uvažoval již delší čas.³¹

Bernard Fürth pocházel z jedné z nejbohatších sušických židovských rodin. Její členové si pronajímali flusárnu na výrobu potaše³² a zabývali se obchodem s kachním a husím peřím, vlnou a kůžemi.³³ Bernard Fürth tak disponoval potřebným „hotevým“ kapitálem, obchodními kontakty a zkušenostmi a hlavně v převzaté sirkové výrobě rozpoznal obchodní potenciál. Z Vojtěcha Scheinosta udělal ředitele výroby s pevně stanoveným platem, zatímco sám se zaměřil na obchod a zavedení průmyslové výroby. Pochopil, že pokud chce na sirkách opravdu vydělávat, musí jejich výroba probíhat ve velkých objemech, které by umožnily zisk dostatečně velký na nákup surovin, inovace ve výrobě i na mzdy dělníků. Bylo zřejmé, že sirkařství je odvětví sice s poměrně stabilní a rostoucí poptávkou, ale s vysokými vstupními investicemi, jejichž návratnost se pohybuje v dlouhém časovém horizontu.

Místní podmínky se zpočátku zdály pro průmyslovou výrobu poměrně nevhodné. Sušice byla malé zapadlé podhorské město vzdálené od velkých center monarchie, navíc s nedostatečnou infrastrukturou a bez železnice. V roce 1842 vyjednal Bernard Fürth se schwarzenberským hospodářským úřadem, který spravoval rozsáhlá schwarzenberská lesní panství na Šumavě, smlouvu na dodávky dřeva, které se po Otavě voroplavbou plavilo až do Prahy.³⁴ Od téhož vlastníka navíc ve stejné době pronajal a později zakoupil skomírající tužkárnou ve Zlaté Koruně, kde vybudoval pobočný sirkařský závod.³⁵ Přisun suroviny ze šumavských lesů tak měl budoucí průmysl zajištěn. Podobně tomu bylo i s pracovní silou; protože chudý region nenabízel mnoho možností výdělků, stala se pro místní participace na sirkařském průmyslu vítaným zdrojem obživy nebo alespoň přivýdělků.

Následně se Bernard Fürth rozhodl centralizovat výrobu výstavbou nové továrny. Výroba byla do té doby neefektivně roztržštěna na několika místech ve městě a probíhala spíše manufakturním způsobem. V prosinci 1844 byla továrna dokončena,³⁶ již při zahájení provozu se Fürthova sirkárna stala největším zaměstnavatelem ve městě. V novém provozu našlo práci 244 zaměstnanců.³⁷ Například v roce 1850 pracovalo v továrně 145 mužů, 105 žen, 90 dětí a 120–150 pomocných dělníků.³⁸

Pro sirkárnou nepracovali pouze dělníci přímo v továrně. Do sirkařského průmyslu se postupně zapojovaly celé rodiny šumavských a pošumavských obyvatel. Ty se

²⁹ FARTÁK, J., 120 let sirkárný, c. d., s. 17.

³⁰ Tamtéž, s. 17.

³¹ HOLÝ, V., Počátky sušického sirkařství, c. d., s. 10.

³² Heslo Draslík: Ottův slovník naučný, ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Sedmý díl, Dánsko–Dřevce, Praha 1893, s. 932–936.

³³ HOLÝ, V., Počátky sušického sirkařství, c. d., s. 9.

³⁴ ZIKMUND, Jiří, Lesnictví, in: HALA, Václav, Spořitelna města Sušice, čtyřicátá sedmá účetní zpráva, Sušice 1932, s. 88.

³⁵ HOLÝ, V., Počátky sušického sirkařství, c. d., s. 10.

³⁶ SOKA Klatovy, fond Archiv města Sušice, inv. č. 637, sign. Kr. 3, Kronika král. města Sušice, letopisecký úvod Josefa Ambrože Gabriela, rukopis Kajetána Turka, s. 35.

³⁷ BERÁNKOVÁ, M., Historie a současnost podnikání, c. d., s. 67.

³⁸ TUREK, K., Sociální péče, c. d., s. 12.

převážně v zimních měsících zabývaly skládáním a lepením papírových krabiček, ve kterých se zápalky dostávaly k zákazníkům. Tato výroba probíhala faktorským způsobem. Agenti sirkárny dodávali papír a vykupovali hotové krabičky. Další možností přivýdělku byla výroba dřevěného drátu na výrobu zápalek, nebo dřevní vlny určené jako ochrana zboží před poškozením. V dobách největšího rozmachu sirkařství na Sušicku, v sedmdesátých a osmdesátých letech devatenáctého století, byly takto na sušický sirkařský průmysl navázány tisíce místních obyvatel.

Produkce i odbyt sušické sirkárny neustále narůstaly, úměrně tomu rostla i konkurence, a to jak na světových trzích, tak ta uvnitř monarchie. Trhy zatím ale nebyly nasycené, a proto mohla v roce 1865 dokonce i v Sušici vzniknout druhá sirkárna. Jejím zakladatelem nebyl nikdo jiný než Vojtěch Scheinost, který se rozhodl od dědiců, synů zemřelého Bernarda Fürtha, osamostatnit.³⁹ Scheinost patrně své převzetí Fürthem vždy považoval za křivdu, a tak z uspořeného ředitelského platu zakoupil bývalý hostinec „V ráji“, kde znovu začal samostatně podnikat.⁴⁰ Pro Fürthovskou sirkárnu však Scheinost neznamenal větší hrozbu. Ta byla stále největší sirkárnou monarchie a spolu se švédskými závody patřila k největším na světě, přičemž ovládala trhy na Blízkém východě, v Indii, Číně a vyvážela do Ameriky, Afriky i Austrálie.⁴¹

Rostoucí konkurence a kartelizace sirkařského odvětví v Rakousko-Uhersku

V roce 1880 „zakladatelské období“ v sirkařském průmyslu kulminovalo. Toho roku byl počet sirkáren nejvyšší.⁴² V Čechách bylo celkem 57 provozů, na Moravě a ve Slezsku dalších 12.⁴³ Většina z nich byly manufakturní výroby soustřeďující se na lokální trh. Exportem se zabývalo jen pět velkých provozů.⁴⁴ Trhy se začaly postupně zahlcovat, jednak kvůli vysokému počtu výrobců, jednak kvůli vzrůstajícímu objemu výroby velkých producentů, kteří výrobu úspěšně industrializovali poloautomatizovanými a později automatizovanými stroji poháněnými párou, nebo elektrinou. Co huň, na asijských trzích se navíc objevil nový konkurent – Japonsko, industrializované po reformách Meidži. Evropským výrobcům se sice Japonci nemohli rovnat kvalitou a zavedenou značkou, ale byli schopni díky levnější pracovní síle sirky vyrobit za daleko nižší ceny. I kvůli padělkům sirkových nálepek evropských sirkáren začali v jihovýchodní Asii dominovat. Na evropských trzích se sušické zápalky stále častěji střetávaly se švédskou konkurencí.⁴⁵ Jediným výrazným pozitivem pro sušický sirkařský průmysl bylo napojení Sušice na železniční síť monarchie, k němuž došlo v roce 1888⁴⁶ a které export výrobků velmi usnadnilo. Fürthovská sirkárna si až do továrny nechala zřídit „vlečku“, aby mohly být bedny nakládány na vagony přímo.⁴⁷

³⁹ SEITZ, O., Historie hořejší továrny, c. d., s. 31.

⁴⁰ TUREK, L., Vývoj zapalovací techniky, c. d., s. 29.

⁴¹ SUŠICKÝ, R., Průmysl sirkařský, c. d., s. 113.

⁴² Nové sirkárny byly zakládány i po tomto datu, ale jejich počet již nikdy nedosáhl toho z roku 1880.

⁴³ ŠPERK, J., Sto dvacet let., c. d., s. 5.

⁴⁴ Tamtéž, s. 5.

⁴⁵ Tamtéž, s. 5.

⁴⁶ SOKA Klatovy, fond Archiv města Sušice, inv. č. 636, sign. Kr. 2, Kronika od r. 1851 do r. 1900, rukopis Rudolfa Kůse, s. 120.

⁴⁷ SOKA Klatovy, fond Archiv města Sušice, k. č. 583, Fürthova sirkárna Solo, plány vlečné dráhy, c. d.

Mnoho menších výrobců, kteří v sedmdesátých a osmdesátých letech devatenáctého století do sirkařství vstoupili, nedokázalo s velkými producenty držet krok a kvůli vzrůstající konkurenci, která tlačila ceny zápalek dolů, toto odvětví začali opět opouštět. Na přelomu století je navíc postihlo rozhodnutí mnoha států, jež začaly pro výrobu zápalek zakazovat jedovatý bílý fosfor. Rakousko-Uhersko tak učinilo v roce 1910 s tím, že zákaz výroby a prodeje začne platit od roku 1912.⁴⁸ Ve stejné době začala do procesu výroby sirek, která byla do té doby do značné míry stále závislá na ruční práci dělníků a dělnic, pronikat nová generace automatických sirkařských strojů, nicméně pořizovací náklady těchto strojů byly tak vysoké, že si je ani velcí výrobci nebyli schopni koupit bez bankovního úvěru. To, spolu se vzrůstajícím významem domácího trhu, předznamenalo kartelizaci sirkařského průmyslu monarchie.

Dominantní výrobci, kteří se orientovali hlavně na export, se v roce 1903 dohodli na vytvoření akciové společnosti. Jednalo se především o oba výrobce ze Sušice a rakouské sirkárny.⁴⁹ Tyto sirkárny se sdružily kolem rakouské Landerbanky, která koncernu poskytovala úvěr.⁵⁰ Vznikl tak známý koncern Solo. Od této doby se nelze sušickému sirkařství věnovat bez širší perspektivy celého sirkařského průmyslu rakousko-uherské monarchie. Zbýlé sirkárny se pod tlakem zákazu bílého fosforu a pod dozorem předlitavské vlády sdružily do akciové společnosti v roce 1911.⁵¹ Nově vytvořená společnost nesla název Helios. Finanční jádro společnosti tvořily čtyři banky. Kontrolní podíl akcií, dohromady celkem 50 %, ⁵² ovládaly dvě z nich – K. k. priv. Österreichische Kreditanstalt a Niederösterreichische Eskompte – Gesellschaft, menší podíl akcií pak držely Industriebank für das Königreich Galizien und Lodomerien a Živnostenská banka.⁵³ Sídlo nové společnosti bylo rovněž ve Vídni. Strategie Helio-

⁴⁸ TUREK, L., Vývoj zapalovací techniky, c. d., s. 18.

⁴⁹ Zakládajícími sirkárnami společnosti Solo Wien byly: Bernard Fürth v Sušici; Továrny na zápalkové zboží v Deutchlandsbergu; Florian Pojazzi a spol; Akciové společenství Union spojených továren na zápalky a leštidla v Linci; Vojtěch Scheinost Sušice; Julius Krepesche Gratz; Emil Lebherz Görz. Koncern se nadále rozvíjel a postupně byly do struktur Sola zapojeny i sirkárny v Třešti a slezských Bernarticích.

⁵⁰ SUŠICKÝ, R., Průmysl sirkařský, c. d., s. 116.

⁵¹ Zakládajícími sirkárnami společnosti Helios Wien byly: Rudolf Kretschmer, první slezská továrna na zápalkové zboží v Bilsku; První hanácká parní továrna na zboží zápalkové v Prostějově, M a R Reis v Prostějově; Jakub a Josef Kohn v Opavě; Továrny na zboží zápalkové Bedřicha Hochnera a Nierdele & Haschy akc. spol. v Brně; Továrny na zboží zápalkové Jakuba Taussiga Cintlovka (pošta Hořovice); Josef Stadler, výroba zboží zápalkového v Nových Hutích (Kaltenbach, pošta Ferchenheid); Bratři Löwy, továrna na zápalkové zboží v Klatovech; Ig. Singer v Kleinmünchen; První krušnohorská továrna na zápalkové zboží ve Schmiedeberku, Jindřich Englert a spol. Výprty; M. Adlersberg, továrna na zápalkové zboží v Bolechově; Josef Lipschütz ve Stryji; Továrna na zápalkové zboží Ch. H. Lipschütz ve Skole; Fabryka zápalek „Regina“ (Stabrowski) v Sidzině (pošta Skawina); Vesta první haličská továrna na zápalkové zboží, společnost s omezeným ručením ve Stanislavi; Živiecká továrna na zápalkové zboží, L. Unger v Žiwieci; První bukovinská továrna na zápalkové zboží, Bretschneider & Einhorn v Černovicích; J. Vencl a syn v Nekoři u Kyšperka; Česká sirkárna, akciová společnost v Čes. Budějovicích; Továrna na zápalky Jan Reinelt v Kunčicích u Kyšperka; Kupecká akciová sirkárna v Lipníku, Přerov; Česká sirkárna Jan Svozil v Lošticích; Továrna na bezpečné zápalky FOND P. Hamberger sp. s. o. r. v Tridentě; První jihočeská továrna na zápalky, leštidlo a lučební výrobky v Čes. Budějovicích, Albert Roth v Čes. Budějovicích; Severomoravská továrna na zápalky, Bratři Scheinostové v Postřelmově.

⁵² Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond Živnostenská banka v Praze (dále jen fond ŽB), k. č. ŽB/4755-1, složka Solo akc. spol, Praha R14, Stanovy a změna stanov, [Stanovy společnosti Helios Wien], s. 10.

⁵³ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4755-1, složka Solo akc. spol, Praha R14, Stanovy a změna stanov, [Stanovy společnosti Helios], s. 10.

su, který sdružil menší a střední sirkárny, z nichž mnohé nebyly v příliš dobré finanční situaci a postrádaly kvalitní strojní vybavení, byla omezovat, nebo ukončit provoz v neperspektivních továrnách a strojní zařízení, případně pracovníky, přestěhovat do jiných, lépe prosperujících sirkáren. Oba koncerny spolu uzavřely kartelní smlouvu na rozdělení trhu, Solo bylo výrazně orientováno na export, zatímco Helios měl mít výsadní postavení na domácím trhu Rakousko-Uherska.⁵⁴

První světová válka přinesla sirkářskému průmyslu řadu obtíží. V první řadě byl znemožněn vývoz do dohodových zemí, které před válkou patřily mezi významné odběratele. Výrobu postihovaly výpadky dodávek surovin i odvody zaměstnanců na frontu. Dvě ze sirkáren byly zničeny během bojových operací. Jednalo se o sirkárnu v haličské Stryji a druhou v Gorici na dnešním italsko-slovinském pomezí. Inovace strojního zařízení byly prakticky znemožněny, což vedlo ke zvýšené poruchovosti dosluhujících strojů a následně i ke snížení kvality vyráběných sirek.⁵⁵ Konec války však zlepšení v sirkářském průmyslu nepřinesl. Rozpad monarchie znamenal v první řadě konec velkého trhu, chráněného dovozovými cly. Oba hlavní sirkářské koncerny bývalé monarchie nyní vlastnily majetek na území několika nástupnických států. Tyto státy se potýkaly s politickou, ekonomickou a finanční nejistotou. Navíc přetrvávaly i potíže se zásobováním základní surovinou – dřevem.⁵⁶

Nostrifikace a situace v odvětví v nově vzniklém státě

Vzhledem k tomu, že velká část továren obou hlavních sirkářských koncernů se nacházela na území nově vzniklého Československa, začalo se uvažovat o nostrifikaci. Ve společnosti Helios se během roku 1919 utvořila skupina českých akcionářů, pod vedením pánů Löwyho a Josefa Scheinosta, která začala prosazovat přenesení sídla společnosti do Prahy, zrušení vazeb s rakouskými bankami a jmenování nové správní rady, v níž by zasedla většina členů s československým občanstvím.⁵⁷ Valná hromada o přestěhování hlavního sídla do Prahy opravdu rozhodla, stejně tak o výplatě dividend v československé měně.⁵⁸ Proti tomuto rozhodnutí nebyli ani dva hlavní akcionáři Dolnorakouská eskomptní banka a Kreditanstalt, souhlasili i s tím, aby ve správní radě byla československá většina.⁵⁹ V únoru roku 1920 již úředníci této firmy fyzicky úřadovali z budovy na Královských Vinohradech, kterou za tím účelem společnost zakoupila. Přesto formální výmaz společnosti u obchodního soudu ve Vídni zatím

⁵⁴ Tamtéž, složka Solo čsl. akc. sirkárny a lučeb. továrny Praha, [Zpráva ředitele akciové společnosti Helios Roberta Helera a náměstka ředitele Bohumila Kupky o stavu společnosti] ze dne 13. 10. 1919, [s. 1].

⁵⁵ SUŠICKÝ, R., Průmysl sirkářský, c. d., s. 118.

⁵⁶ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, k. č. 315, Komise pro zahraniční obchod v Praze, Týká se vývozu kulatiny respektive krytí tuzemské spotřeby, 20. 2. 1920.

⁵⁷ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4755-1, složka Solo čsl. akc. sirkárny a lučeb. továrny Praha, Protokol o schůzi českých akcionářů Akciové společnosti pro zápalkové zboží „Helios“ konané v zasedací síni Živnostenské banky dne 24. 5. 1919 o 3. hodině odpolední, [s. 3].

⁵⁸ Tamtéž, Protokol o schůzi českých akcionářů Akciové společnosti pro zápalkové zboží „Helios“ konané v zasedací síni Živnostenské banky dne 24. 5. 1919 o 2. hodině odpolední, [s. 1].

⁵⁹ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4755-1, složka Solo čsl. akc. sirkárny a lučeb. továrny Praha, Výkonný výbor dne 17. 9. 1919, [s. 1].

proveden nebyl. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností tak vyzvalo společnost učinit v říjnu roku 1920 s tříměsíční prováděcí lhůtou.⁶⁰ Společnost lhůtu dodržela, žádost o zápis do obchodního rejstříku k obchodnímu soudu v Praze podala na počátku prosince roku 1920.⁶¹

Vlastní struktura akcionářů společnosti Helios i po faktickém přestěhování centrály do Prahy zůstávala z velké části stejná, tedy s rozhodujícím podílem akcií rakouských bank. Na to si v březnu 1920 v dopise Ministerstvu obchodu, průmyslu a živností stěžoval člen správní rady a vůdčí postava skupiny českých akcionářů Josef Scheinost. Ve stejném dopise oznámil ministerstvu, že na post člena správní rady na protest proti tomuto stavu podává rezignaci.⁶² V případě Josefa Scheinosta se nejedná o náhodnou shodu jmen. Josef Scheinost byl člen rozvětvené rodiny Vojtěcha Scheinosta, původního zakladatele sirkárny v Sušici. Nezůstal však v rodinné sirkárně, která se stala součástí koncernu Solo, ale odešel do moravského Postřelova, kde se svým bratrem založil vlastní sirkárnu, která se později stala jednou z větších sirkáren konkurenčního Heliosu.⁶³ Hned po vzniku Československa poměry v Heliosu tvrdě kritizoval, a na rakouské banky dokonce podal trestní oznámení za ušlý zisk kvůli tomu, že když byl v roce 1916 zvýšen kapitál této společnosti, převzaly banky nové akcie al pari, přestože jejich cena byla vyšší.⁶⁴ Rakouské banky jej pro změnu odmítaly jmenovat do správní rady, kam byl zvolen až poté, co se Helios přesunul do Československa,⁶⁵ dlouho však v radě, patrně kvůli svárlivé povaze, nevydržel.

Ve stejné době, kdy se sídlo společnosti Helios přesouvalo do Prahy, začalo se jednat i o osudu sirkáren koncernu Solo, které se nacházely na území Československa. Šlo o čtyři velké a relativně moderně vybavené sirkárny, dvě v Sušici a po jedné ve Třešti a ve slezských Bernarticích. Na přímý nákup sirkáren neměl Helios dostatek volných finančních prostředků, proto byla v rámci jednání o vytvoření společné prodejny koncernů Solo a Helios opatrně nastíněna možnost fúze obou podniků. Tento plán ale zprvu brzdily nejasnosti ohledně toho, za jakých podmínek a kolik akcií by si oba koncerny měly vyměnit.⁶⁶ Nejasnosti panovaly i ohledně hodnoty majetku obou společností a toho, jak by měl být započítán do akciové výměny. Diskutovalo se rovněž o kvalitě výrobků, hodnotě značek a jejich zavedení na jednotlivých trzích.⁶⁷ V rámci jednání o fúzi Sola a Heliosu bylo rovněž dohodnuto rozdělení akcií zahraničního

⁶⁰ NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, k. č. 315, [Výnos o přeložení sídla a hospodářského vedení do Prahy] ze dne 25. 10. 1920.

⁶¹ Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA v Praze), fond Krajský soud obchodní Praha (1856) 1857–1949, (dále jen fond KSO Praha), k. č. BX 125, KT 1762, Akciová společnost pro zápalkové zboží „Helios“ žádá za zápis své firmy do obchodního rejstříku, 4. 12. 1920, [s. 559].

⁶² NA Praha, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností, k. č. 315, [Dopis Josefa Scheinosta Československému Ministerstvu vnitra] ze dne 17. 3. 1920.

⁶³ SOA v Praze, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX 125, KT 1762, STATUTEN der Zündwaren – Aktiengesellschaft „HELIOS“ Wien 1912, s. 4, [s. 9].

⁶⁴ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4755-1, složka Solo čsl. akc. sirkárny a lučeb. továrny Praha, Ředitelská schůze dne 25. 7. 1919, [s. 1].

⁶⁵ Tamtéž, Výkonný výbor dne 17. 9. 1919, [s. 1].

⁶⁶ Tamtéž, složka Solo čsl. akc. sirkárny a lučeb. továrny Praha, [Zpráva ředitele akciové společnosti Helios Roberta Helera a náměstka ředitele Bohumila Kupky o stavu společnosti] ze dne 13. 10. 1919, [s. 1].

⁶⁷ Tamtéž, [s. 2].

majetku. Tedy sirkáren, které byly před válkou sdruženy v Heliosu a Solu a jež se nyní stávaly samostatnými akciovými společnostmi v nově vzniklých národních státech. Jednalo se o sirkárny v polské Haliči, v Maďarsku, Jugoslávii a Rumunsku. Společnosti Solo a Helios v nich i nadále zůstávaly minoritními akcionáři.

Hlavním iniciátorem jednání o fúzi dvou největších sirkařských koncernů a jeho úspěšného dotažení byl ředitel průmyslového oddělení Živnostenské banky dr. Josef Horák. Ten byl na valné hromadě roku 1920 zvolen do čela správní rady Heliosu.⁶⁸ Vliv Živnostenské banky, jednoho z podílníků ve společnosti Helios, nebyl v předválečném období velký, po přestěhování společnosti do Československa však nebývale vzrostl, a to proto, že Živnostenská banka byla jejím největším akcionářem na území tohoto státu. Z této pozice si nárokovala i čtyři místa ve správní radě, včetně předsednického.⁶⁹ A pokud by nebyli na valných hromadách zastoupeni rakouští akcionáři, mohla Živnostenská banka snadno ovládnout i tento orgán.

Klíčová událost, která ovlivnila další vývoj sirkařského průmyslu v Československu, se odehrála 9. července roku 1921, kdy se v zasedací síni Živnostenské banky konala valná hromada společnosti Helios. Přítomno bylo celkem 41 akcionářů, kteří drželi dohromady 39 640 akcií z celkového počtu 62 500.⁷⁰ To valnou hromadu opravňovalo i ke změně stanov. Hned v počátku se skupina akcionářů vedená opět pány Löwym a Scheinostem pokusila schůzi odročit z důvodu neúčasti některých akcionářů, kteří si údajně kvůli stávce bankovních úředníků nemohli vyzvednout potvrzení o držbě akcií.⁷¹ Jejich návrh však byl přehlasován skupinou kolem ředitele Horáka, která disponovala pohodlnou většinou hlasů 3 235 ku 715.⁷² Poté následovala tvrdá výměna názorů a skupina akcionářů kolem Scheinosta a Löwyho podala protest. Valná hromada se však přesto blížila ke klíčovému bodu, kterým bylo hlasování o odkupu sirkáren koncernu Solo nacházejících se na území Československa. Hlasování dopadlo stejně jako všechna předchozí na této valné hromadě, skupina akcionářů kolem Scheinosta a Löwyho byla proti návrhu a proti rozhodnutí podala protest. Proč byli menší akcionáři proti převzetí sirkáren Solo, je zřejmé, obávali se toho, že v případě převzetí modernějších a výkonnějších továren jejich sirkárny budou posléze uzavřeny jako neperspektivní, jak to byla u Heliosu běžná praxe.

Jejich protesty ale byly marné. Zbytek akcionářů kolem ředitele Horáka bez problémů odhlasoval krok za krokem vše, co bylo k převzetí sirkáren třeba, přičemž bylo jasné, že se budou muset měnit stanovy. Nejprve byl zvýšen akciový kapitál společnosti z 12,5 milionu na 26 milionů,⁷³ což mělo být provedeno novou emisí akcií. Celkem šlo o 67 500 akcií participujících na zisku společnosti z roku 1921.⁷⁴ Tento krok byl

⁶⁸ SOA Praha, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX 125 KT 1762, Pořad jednání pro 7. řádnou valnou hromadu akcionářů Akciové společnosti pro zápalkové zboží „Helios“, která se bude konati v sobotu, 24. 7. 1920, [s. 507].

⁶⁹ SOA Praha, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX 125 KT 1762, STATUTEN der Zündwaren – Aktiengesellschaft „HELIOS“ Wien 1912, s. 17, [s. 15].

⁷⁰ Tamtéž, Protokol o valné hromadě Akciové společnosti pro zápalkové zboží „HELIOS“ sepsaný Františkem Poslušným 14. 5. 1921, strana třetí, [s. 707].

⁷¹ Tamtéž, strana pátá, [s. 708].

⁷² Tamtéž, strana šestá, [s. 709].

⁷³ Tamtéž, strana dvacátá druhá, [s. 717].

⁷⁴ Tamtéž.

učiněn v návaznosti na další bod, kterým byla smlouva se společností Solo. Šlo o výše zmíněné převzetí sirkáren nacházejících se na území Československa. Jednalo se podle slov ředitele Horáka o fúzi, kdy Solo mělo do společnosti Helios vnést svůj majetek: dvě sirkárny v Sušici s vlečnou dráhou, parní pilou a řadou obytných domů, sirkárnu v Třešti, sirkárnu v Bernarticích, dům a parcelu na Královských Vinohradech, spolu s veškerým příslušenstvím, strojním vybavením, právy, zásobami, vyrobeným zbožím i ochrannými známkami,⁷⁵ za což dostane 57 500 akcií z nové emise a k tomu 5 723 810 korun v hotovosti.⁷⁶ Zajímavý je čtvrtý bod této smlouvy, ve kterém společnost Solo dává svolení k tomu, aby společnost Helios užívala její jméno v jakémkoliv obměně.⁷⁷ To bylo hlavně kvůli zahraničním trhům, kde byla značka Solo dobře zavedena. Ovšem i druhá společnost dosud sídlící ve Vídni bude oprávněna toto jméno užívat.

Hned po schválení smlouvy, proti které opět protestovala skupina akcionářů kolem Scheinosta a Löwyho, přikročila valná hromada ke změně stanov. V první řadě došlo ke změně názvu společnosti na Solo, československé sirkárny a lučební továrny se sídlem v Praze, kromě toho došlo k výše zmíněnému navýšení akciového kapitálu a k několika dalším změnám. Jako poslední bod programu byli voleni zástupci kontrolních orgánů na další rok, přičemž ředitel Horák upozornil, že dojde k rozšíření správní rady o čtyři zástupce z nově převzatých sirkáren. Scheinostova skupina akcionářů opět protestovala, ale nebylo to nic platné. Přelomová valná hromada plná rozepří skončila.

Fúzi obou společností, stejně jako změny stanov musely schválit vlády obou zemí. Československá státní správa si sice vymínila několik dílčích modifikací ve stanovách československého Sola, ale v zásadě celý proces schválila včetně odpuštění poplatků a daní, jak to umožňoval nostrifikační zákon.⁷⁸ Podle dohody s vídeňským Solem došlo k vzájemné výměně členů správních rad. Do správní rady československého Sola byli kooptováni: generální ředitel Sola Vídeň Arnošt/Ernst Fürth; jeho bratr Bernard Fürth, vedoucí vídeňské koncernové prodejny Ignis; Jan Seitz, obchodník a budoucí sušický starosta, příbuzný sušické větve rodiny Scheinostů; a Markus Rotter, generální ředitel rakouské Länderbank.⁷⁹ Tím byl formální proces fúze završen. Nově vzniklá společnost nyní patřila opět mezi největší světové producenty zápalek. Čtyři nové sirkárny této společnosti dokázaly samy pokrýt výrobu dvou třetin produkce původních deseti sirkáren koncernu Helios, jež byly v roce 1920 v provozu.⁸⁰ Situace koncernu ale nebyla tak dobrá, jak by se na první pohled mohlo zdát. Problematický byl v první řadě návrat na zahraniční trhy. Do Indie se například podařilo umístit dodávku sirek

⁷⁵ SOA Praha, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX 125 KT 1762, Protokol o valné hromadě Akciové společnosti pro zápalkové zboží „HELIOS“ sepsaný Františkem Poslušným 14. 5. 1921, strana třicátá pátá – strana čtyřicátá čtvrtá, [s. 7–728].

⁷⁶ Tamtéž, strana třicátá devátá, [s. 726].

⁷⁷ Tamtéž, strana čtyřicátá druhá, [s. 727].

⁷⁸ SOA Praha, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX 125 KT 1762, Protokol o usnesení správní rady Akciové společnosti na zápalkové zboží „Helios“ sepsaný Josefem Štolbou 26. 1. 1922, strana sedmá, [s. 737].

⁷⁹ Tamtéž, Protokol o valné hromadě Akciové společnosti pro zápalkové zboží „HELIOS“ sepsaný Františkem Poslušným 14. 5. 1921, strana sedmnáctá, [s. 742].

⁸⁰ Tamtéž, strana třicátá třetí, [s. 723].

pouze za cenu nulových zisků.⁸¹ A později byla dokonce společnost nucena vyvážet za ceny dumpingové, přesto se Solo nechtělo vzdát svých zahraničních odbytišť a vyklidit pole švédské a japonské konkurenci.⁸²

V roce 1922 se situace sirkářského průmyslu ještě zhoršila. Československý exportní průmysl zasáhla deflační krize. Export za hranice ztěžovala silná koruna, která prodražovala vývoz hlavně do sousedních zemí, jejichž měny byly do značné míry devalvované.⁸³ Došlo k poměrně velké nadvýrobě, jež vedla k hromadění zboží ve skladech. Z toho důvodu bylo třeba omezit výrobu. Naplnily se tak obavy skupiny akcionářů, která na valné hromadě předchozího roku tak vehementně vystupovala proti převzetí sirkáren vídeňského Sola. Kromě prodeje budov již dříve zastavených sirkáren v Krásně, Cintlovce a Českých Budějovicích (dříve Albert Roth)⁸⁴ byla definitivně zrušena výroba v sirkárně v Kunčicích, jejíž strojní vybavení bylo přestěhováno do opavské sirkárny.⁸⁵ Dále byl zastaven provoz v sirkárnách ve Šmídeberku a Postřelmově – sirkárně Josefa Scheinosta.⁸⁶ A to s odůvodněním, že tyto továrny nedodávají zboží v exportní kvalitě a pro tuzemský trh je zboží nadbytek. Pro zvýšení kvality v těchto sirkárnách by bylo třeba investic, které oproti tomu sirkárny Solo nevyžadují, a proto zůstaly v chodu, i když v nich byl zkrácen pracovní týden a v sirkárně v Bernarticích byla výroba sirek omezena ve prospěch zvýšení chemické výroby leštidel. Společnost navíc propouštěla, a to administrativní pracovníky i dělníky.⁸⁷

Kromě toho československé Solo nemělo na domácím trhu monopolní postavení. Na Slovensku totiž fungovaly sirkárny, které byly před válkou vázány na uherský kapitál a nepatřily ani do jednoho ze dvou velkých předlitavských sirkářských koncernů. S nimi bylo třeba vyjednat kartelové smlouvy, které jednotlivým společnostem určovaly kontingent (podíl) z trhu.⁸⁸ Tyto smlouvy byly znovu vyjednány roku 1923, a to na tři roky.⁸⁹ Nicméně již v této době se ve správní radě začalo uvažovat o tom, že po zlepšení ekonomické situace budou některé slovenské sirkárny převzaty. V první řadě se uvažovalo o odkupu sirkárny v Ružomberoku a nákupu akcií sirkárny v Žilině.⁹⁰ České Solo nebylo ale jediným zájemcem o slovenské sirkárny. Většinu akcií sirkárny v Banské Bystrici odkoupil švédský trust Ivara Kreugera.⁹¹ Ten byl jedním z největších

⁸¹ Státní oblastní archiv v Plzni, odloučené pracoviště Klášter u Nepomuka (dále jen SOA Plzeň – Klášter), fond SOLO, spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, Praha 1922–1943 (dále jen fond SOLO, Praha 1922–1943), k. č. 11, Protokol o ředitelské schůzi ze dne 30. dubna 1923, [s. 2].

⁸² SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 11, Protokol o ředitelské schůzi ze dne 30. 4. 1923, [s. 2].

⁸³ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 7, Protokol o XL. schůzi správní rady konané dne 11. 9. 1922, *Obchodní práva*, s. 2.

⁸⁴ Tamtéž, s. 4.

⁸⁵ Tamtéž, s. 3.

⁸⁶ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 11, Protokol o ředitelské schůzi ze dne 29. srpna 1922, [s. 1].

⁸⁷ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Československé Solo 12. 9. 1922, [s. 2].

⁸⁸ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 7, Protokol o XL. schůzi správní rady konané dne 11. 9. 1922, s. 5.

⁸⁹ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 11, Protokol o ředitelské schůzi ze dne 15. 9. 1923, [s. 1].

⁹⁰ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 11, Protokol o ředitelské schůzi ze dne 15. 9. 1923, [s. 1].

⁹¹ Tamtéž, Protokol o schůzi ředitelstva ze dne 29. 8. 1923, s. 2.

konkurentů Sola. Jeho trust nebyl poznamenán válečnými a poválečnými problémy tolik jako rakousko-české koncerny a navíc švédské sirkárny byly moderně vybaveny a dodávaly jakostní zápalky na trhy, ze kterých byl vinou války vytlačen koncern Solo.⁹² V roce 1923 se Solo začalo snažit na tyto trhy vrátit, ale bez vyjednávání s Kreugerem to již nebylo možné. V tomto roce se podařilo například dohodnout export do Francie a Tuniska.⁹³ Stabilizoval se rovněž export do Anglie. Export do Indie byl ale stále pouze za dumpingové ceny a kvůli nejisté politické situaci v Orientu nebyl vývoz uspokojivý ani do těchto zemí.⁹⁴ Na českém trhu sice došlo ke snížení koncové ceny zápalek, která byla od války regulována,⁹⁵ a to z 24 na 20 haléřů, ale na druhou stranu se situace v domácím odběru stabilizovala a podařilo se zredukovat přebytky ve skladech. Postupně byla obnovena celotýdenní výroba v obou sirkárnách v Sušici, České sirkárně v Českých Budějovicích, Lipníku, Třešti, Opavě. Dokončena byla adaptace sirkárny ve Strii na výrobu zápalek švédského typu. V případě zlepšení poměrů by byl provoz obnoven i v sirkárně v Postřelmově, proti tomu se šmídeberským provozem se již nepočítalo.⁹⁶

Hned od počátku roku 1924 začalo z pověření správní rady vyjednávání o vstupu do slovenských a podkarpatských sirkáren.⁹⁷ Nutnost tohoto kroku byla na schůzích správní rady zdůrazňována několikrát již v roce 1923. Celou záležitost urychlil vstup švédského kapitálu do sirkárny v Banské Bystrici, který české sirkaře vyděsil. Proto se rozhodli se vstupem na Slovensko neotálet. První akcí na východě republiky byl odkup většiny akcií sirkárny Vulcan v Činadievě na Podkarpatské Rusi.⁹⁸ Tato sirkárna zahájila výrobu teprve v roce 1922 a její strojní vybavení bylo moderní, schopné produkce i na export.⁹⁹ Růst ze začátku roku byl v druhém kvartálu vystřídán stagnací,¹⁰⁰ ale ke konci roku převládal opět optimismus, když byla hlavně díky velkým zahraničním objednávkám ztráta z průběhu roku dohnána. Avšak ceny na zahraničních trzích nebyly pro český export stále příliš příznivé. To byl důvod k zastavení výroby v Třešti.¹⁰¹ Továrna vyráběla zápalky na export, ale o zde vyráběný typ nebyl dostatečný zájem. Strojní vybavení třeštské továrny si koncern opět ponechal a část ho převezl do Sušice. Provozovnu si odkoupil její původní majitel ještě z doby, než byla akcionována a stala se součástí koncernu Solo.¹⁰²

⁹² SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 7, Obchodní zpráva pro schůzi správní rady dne 26. 11. 1923, s. 2.

⁹³ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 11, Protokol o ředitelské schůzi konané dne 7. 2. 1923, [s. 1].

⁹⁴ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 7, Obchodní zpráva pro schůzi správní rady dne 7. 5. 1923, s. 2.

⁹⁵ Tamtéž, Protokol ke schůzi správní rady dne 5. 3. 1923, [s. 1].

⁹⁶ Tamtéž, s. 4.

⁹⁷ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 11, Protokol o jednání vedeném dne 18. 1. 1924 u presidenta, pana ředitele dra. Josefa Horáka, [s. 1].

⁹⁸ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 7, Protokol o 46. schůzi správní rady ze dne 10. 3. 1924, s. 4.

⁹⁹ Tamtéž, [s. 1].

¹⁰⁰ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 7, Obchodní zpráva pro schůzi správní rady konanou dne 24. 5. 1924, s. 2.

¹⁰¹ Tamtéž, Protokol o 49. schůzi správní rady odbývané dne 25. 10. 1924, s. 5.

¹⁰² Tamtéž, Obchodní zpráva ke schůzi správní rady ze dne 25. 4. 1925, s. 8.

Rok 1925 byl konečně pro sirkařský průmysl dobrým rokem. Objem zahraničního obchodu rostl 5 kvartálů v řadě, i když ceny na světových trzích nebyly stále takové, jaké by si správní rada představovala.¹⁰³ Nicméně zvýšená poptávka dovolila ve zbývajících sirkárnách obnovit výrobu v plném rozsahu. Zároveň se podařilo získat náhradní produkci do továrny v Postřelmově, kde byla sirková výroba zastavena již v roce 1922. Nově sem byla přestěhována firma Regal a spol. z Brna na výrobu umělé pryskyřice.¹⁰⁴ Strojní vybavení sirkařských závodů pracovalo spolehlivě, a tak nebylo třeba větších investic, což umožnilo pětiprocentní růst platů dělníků i úředníků.¹⁰⁵ Ve spolupráci s rakouským Solem byla získána majorita akcií rakouské sirkárny Orion ve Svatém Hypolitu od švédského sirkařského trustu. Tato sirkárna znamenala významného konkurenta v exportu, a proto zde byla výroba okamžitě zastavena.¹⁰⁶ Koncern Solo zvýšil svůj vliv rovněž na Slovensku, když těsně před koncem roku koupil trnavskou sirkárnu Wolf a co.¹⁰⁷ Ta díky modernímu strojnímu vybavení a orientaci na slovenský trh měla zůstat v provozu.¹⁰⁸

Po hospodářské stránce byl rok 1926 pro Solo obdobně úspěšný jako rok předešlý. Správní radu poznamenala nečekaná smrt jejího předsedy, ředitele průmyslového oddělení Živnostenské banky dr. Josefa Horáka.¹⁰⁹ Na jeho místo nastoupil jak v Živnobance, tak ve správní radě Sola ing. Jan Dvořáček, poslanec a ministr průmyslu, obchodu a živností, který na tyto funkce rezignoval, aby mohl převzít pozici po zesnulém Horákovi.¹¹⁰ Mírný pokles domácího a výraznější pokles zahraničního obchodu v roce 1927 by zapříčinil opětné zkracování pracovní doby. Aby tomu společnost zabránila, přistoupila zase ke koncentraci výroby a uzavřela sirkárnu v Opavě. Její strojní vybavení bylo přemístěno do ostatních provozů tak, aby výroba v těchto provozech byla sjednocena.¹¹¹ Kromě toho odprodal koncern svůj chemický závod v Bernarticích z důvodu, že již po delší čas nevykazoval dobré výsledky.

Velké úsilí vkládala společnost Solo do uspořádání celého československého sirkařského trhu. V Čechách a na Moravě měl koncern Solo téměř monopolní postavení a vnutit menším výrobcům podíly z tuzemského trhu nebyl takový problém. Byla zřízena centrální prodejna syndikátu a všichni výrobci sirek své výrobky prodávali pouze přes ni, a to podle předem dohodnutých kontingentů.¹¹² To byl případ například menší sirkárny v Dlouhé Vsi Schell a synovec, které byl stanoven pevný podíl na domácím trhu, zákaz zahraničního prodeje, a dokonce jí bylo nařízeno používání určitých

¹⁰³ Tamtéž, Obchodní zpráva ke schůzi správní rady ze dne 13. 10. 1925, s. 2.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 3.

¹⁰⁵ Tamtéž, Protokol o 51. schůzi správní rady odbývané dne 11. 5. 1925, s. 1.

¹⁰⁶ Tamtéž, Obchodní zpráva o přičleněných společnostech k mimořádné schůzi správní rady ze dne 12. 10. 1925, s. 1.

¹⁰⁷ Tamtéž, Obchodní zpráva k mimořádné schůzi správní rady dne 14. 12. 1925, [s. 1].

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 2.

¹⁰⁹ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 8, Protokol o 56. řádné schůzi správní rady odbývané dne 18. 10. 1926, s. 4.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 5.

¹¹¹ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 8, Obchodní zpráva za běžný rok k 59. řádné schůzi správní rady dne 6. 9. 1927, s. 2.

¹¹² Tamtéž, Doplněk k obchodní zprávě za běžný rok a personálie k 7. mimořádné schůzi správní rady dne 6. 9. 1927, [s. 1].

sirkových nálepek. Podobně byl uspořádán slovenský trh, kde syndikátní organizace Iskra navázala na již dřívější kontingenční dohody. Slovenské sirkárny měly stanovené podíly a zákaz vyvážet své výrobky do zahraničí.¹¹³ Mělo se tím docílit odbourání volné soutěže a vzniklý monopol by mohl nastavovat ceny, které by výrobcům přinášely větší zisk. V podstatě o tomtéž, ale v daleko větším měřítku, se téhož roku začalo vyjednávat se švédským trustem Ivara Kreugera. V tomto případě měli oba konkurenti založit syndikátní společnost v Londýně, přes kterou by exportovali své výrobky do celého světa, rovněž podle předem dohodnutých kontingentů.¹¹⁴

V rámci jednání byl Solo nabídnut i odprodej 98 % akcií sirkárny v Banské Bystrici. Solo tuto nabídku přijalo, ačkoli odbyt v té době nedosahoval čísel z předchozího roku. Sirkárna byla moderně vybavena, avšak vyžadovala do budoucna další investice, aby se zvýšila jakost jejich výrobků.¹¹⁵ Solo tento na první pohled nevýhodný obchod uzavřelo hlavně ze dvou důvodů. Prvním byl dohodnutý kontingent, který sirkárně ze slovenského trhu připadal. Činil 34 %, což v součtu s 24% kontingentem, který připadal dvěma již dříve získaným sirkárnám, dělalo ze Sola nejvýznamnějšího hráče ve slovenské kartelní organizaci Iskra. Druhým důvodem nákupu byla možnost vytlačit ze Slovenska švédský kapitál.¹¹⁶ Což bylo spíše politickým než ekonomickým rozhodnutím. Hned po převzetí byla banskobystriická sirkárna odstavena, aby v ní mohla proběhnout rekonstrukce, a to starým osvědčeným způsobem. Nové strojní vybavení bylo přestěhováno z Trnavy, kde byla sirkárna zrušena. Stejně dopadla i chemická výroba umělé pryskyřice v Postřelmově, čímž i tato továrna v rámci koncernu Solo definitivně zanikla.¹¹⁷ Od prvního července vstoupila v platnost kontingenční dohoda se švédským trustem, která přinesla již v posledním kvartálu roku 1927 a v prvním kvartálu 1928 výrazné zlepšení exportu.¹¹⁸ Jednou z podmínek dohody byla i kooptace zástupce švédské strany do správní rady Sola.¹¹⁹ To bylo učiněno v roce 1928, kdy byl do správní rady Sola kooptován sám Ivar Kreuger.¹²⁰ Toho roku se odbývaly dvě valné hromady. Řádná valná hromada za správní rok 1927 měla na starosti jen obvyklé záležitosti, jako schvalování bilance či výplatu dividend.¹²¹ Mimořádná valná hromada měla na pořadu schválení stabilizační bilance společnosti, která byla již delší dobu připravována. Finance pro stabilizační fond byly získány zvýšením akciového kapitálu z 26 na 52 milionů, emisí 130 tisíc nových akcií.¹²²

¹¹³ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Čsl. Solo 19. 11. 1928, [s. 1].

¹¹⁴ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Čsl. Solo 7. 1. 1927, [s. 1].

¹¹⁵ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 8, Pro schůzi správní rady dne 1. 12. 1927, [s. 1].

¹¹⁶ Tamtéž, s. 2.

¹¹⁷ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 8, Obchodní zpráva pro schůzi správní rady 1. 12. 1928, [s. 2].

¹¹⁸ Tamtéž, Obchodní zpráva pro schůzi správní rady dne 17. 4. 1928, [s. 1].

¹¹⁹ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo 26. 11. 1927, [s. 2].

¹²⁰ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 8, Interní záznam o předchozí poradě správní rady „Sola“ před konáním valné hromady dne 17. 4. 1928, s. 2.

¹²¹ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 2, Protokol o XV. řádné valné hromadě akcionářů „Sola“ spojených akciových československých sirkáren a lučebních továren, konané dne 17. 4. 1928, s. 2.

¹²² Tamtéž, Protokol o mimořádné valné hromadě akcionářů „Sola“ spojených akciových československých sirkáren a lučebních továren, konané dne 1. 12. 1928, s. 3.

Roku 1929 byl pro vývoj obchodů Sola neobyčejně příznivý.¹²³ Domácí trh rostl a export byl zajištěn dohodou se Švédý. Společnost zahájila velké investice do sušic-kých provozů. Za dva miliony se započalo s výstavbou moderního sociálního záze-mí pro dělníky. V tomto objektu byla plánována velkokapacitní jídelna, umývárny, knihovna s čítárnou, ordinace závodního lékaře, lůžka pro přespolní dělníky i pod-nikové jesle.¹²⁴ Mimo to se společnost rozhodla odkoupit les v nedalekých Kněžicích za 2,6 milionu.¹²⁵ Optimismus byl ale hned na počátku následujícího roku vystřídán nejistotou, která panovala ohledně situace v exportu. Zprvu správní rada doufala, že se ztrátu ze začátku roku podaří později dohonit. Před koncem roku už však bylo jisté, že se o přechodný výkyv nejedná. Dne 11. listopadu se v Berlíně o nepříznivé situaci konalo jednání mezi generálními řediteli Fürthem a Kreugerem. Hlavním problémem byla dovozní cla, jež začaly jednotlivé země na dovoz zavádět. To prakticky znemož-nilo dovoz zápalek do USA a Austrálie. Úprava smlouvy mezi švédským trustem a Solem byla nevyhnutelná. Solu se podařilo do upravené smlouvy vyjednat stejný objem exportního zboží, ale za výrazně snížené ceny, které měly navíc v následujících letech nadále klesat.¹²⁶ Situace zůstávala prakticky stejná i v roce 1931. Domácí trh byl uspokojivý a před koncem roku objednávky prudce vzrostly, což bylo ale způsobeno snahou předzásobit se kvůli zvýšení daní ze zapalovacích prostředků.¹²⁷ Export do stále více zemí prakticky znemožňovala dovozní cla, negativně se projevila i devalvace libry. Přesto se Solu podařilo udržet celotýdenní výrobu ve všech továrnách, což se ne-dalo říci o švédském trustu, jehož vývoz se během dvou let propadl na třetinu a musel odstavit část tovarů.¹²⁸

Velká hospodářská krize a její dopad na odvětví

Rok 1932 byl pro sirkařský průmysl černým rokem. Nejprve se projevilo zvýšení daní na zápalné zboží v Československu, které vedlo k prudkému poklesu domácího odběru. Velkoodběratelé se předzásobili ještě v zimě předchozího roku a o třetinu zdražené zápalky se začaly hromadit ve skladech. Od března musela být uzavřena bý-valá Scheinostova sirkárna v Sušici,¹²⁹ vyrábějící pro vnitřní trh. Zároveň v ostatních provozech byla prudce omezena pracovní doba na tři dny v týdnu. Skutečný otřes sirkařského průmyslu nastal 12. března, když sirkový král Ivar Kreuger spáchal v Pa-říži sebevraždu.¹³⁰ Jeho trust ovládal až 80 % světové produkce zápalek.¹³¹ Vzápětí

¹²³ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny z 11. 9. 1929, [s. 1].

¹²⁴ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 8, Nástin proslovu k valné hromadě, březen 1930, [s. 1].

¹²⁵ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Čsl. Solo, 13. 10. 1929, [s. 1].

¹²⁶ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Čsl. Solo – úmluva se švédským trustem, [s. 1].

¹²⁷ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny z 11. 11. 1931, [s. 1].

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 9, Obchodní zpráva pro schůzi správní rady dne 15. 3. 1932, [s. 1].

¹³⁰ JINDRA, Jaromír, Konec velkého snu Ivara Kreugera, Výběr z dobového tisku, Praha 2015, s. 2.

¹³¹ Tamtéž, s. 4.

po jeho smrti vyšlo najevo, že ne všechny obchody, které Kreuger učinil, byly legální. Byl obviněn z padělání, finančních machinací a podvodného uzavírání smluv.¹³²

Československé Solo zprvu neočekávalo, že by mu Kreugerova smrt měla způsobit vážné komplikace. Problém ale nastal v době, kdy vyšetřování začalo rozkrývat propletenec vlastníků akcií a holdingů. Ukázalo se, že Kreuger nakupoval akcie vídeňského Sola. Panovaly obavy, že se mu již dokonce podařilo získat kontrolní balík akcií této společnosti, která byla vlastníkem 71 tisíc akcií československého Sola,¹³³ což mohlo znamenat pro českou společnost vážný problém. Velký strach mělo československé Solo ze zhroucení Kreugerova impéria a vypovězení kartelových smluv, které mělo se švédským trustem uzavřeno. Se švédským trustem byla nakonec po dlouhých jednáních dohodnuta nová kontingenční smlouva na vývoz. Solu byl garantován odběr ve výši 1/10 vývozu švédského trustu, a to hlavně do zemí, kde byla značka Solo dobře zavedená.¹³⁴ Nová smlouva měla opět podpořit vývoz, který se v roce 1932 propadl o 67 % oproti předchozímu roku, přičemž čísla příliš nepodpořil ani domácí prodej, který poklesl o 46 %.¹³⁵

Situace ohledně Kreugerových akciových operací byla daleko vážnější, než se původně předpokládalo. V roce 1933 vyšlo najevo, že Ivar Kreuger a jeho společnosti získaly 58 792 akcií československého Sola,¹³⁶ ty byly v držení International match Corporation, na kterou byl v USA uvalen konkurz. Živnostenská banka se rozhodla tyto akcie repatriovat, aby se v rámci konkurzního řízení nedostali v Solu ke vlivu zahraniční akcionáři.¹³⁷ Kreugerova smrt přišla pro československé Solo v hodině dvanácté. K převzetí největšího evropského konkurenta mu scházelo jen velmi málo. Kreuger cíleně nakupoval akcie vídeňského Sola, přičemž jich získal asi 40 %.¹³⁸ V nastalém zmatku po jeho smrti se dokonce předpokládalo, že má v této společnosti již nadpoloviční akciový podíl. Vídeňské Solo vlastnilo balík 71 tisíc akcií československého Sola, což spolu s balíkem téměř 59 tisíc akcií československého Sola, které Kreuger získal, aniž by o tom měl někdo v Československu sebemenší potuchu, dávalo dohromady polovinu akcií této společnosti. Vzhledem k tomu, že československé Solo mělo v oběhu 260 tisíc akcií, chybělo Kreugerovi k dosažení nadpoloviční většiny v československém Solu pouhých dvě stě akcií! O tajně připravovaném převzetí svědčí také to, že se i přes držbu významného balíku akcií nepokusil uplatnit vliv ve správní radě a nenechával se zastupovat ani na valných hromadách.¹³⁹

¹³² Tamtéž, s. 30.

¹³³ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny spisový záznam, z 5. 9. 1932, [s. 1].

¹³⁴ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Čsl. Solo z 20. 12. 1932, [s. 2].

¹³⁵ Tamtéž, [s. 1].

¹³⁶ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 7. 9. 1933, [s. 1].

¹³⁷ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 9, Zpráva o koupi balíku akcií Solo ke schůzi správní rady dne 1. 9. 1933, [s. 1].

¹³⁸ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, spisový záznam, z 5. 9. 1932, [s. 1].

¹³⁹ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, ředitelská porada, z 15. 9. 1932, [s. 1].

Místo toho, aby Solo převzal Ivar Kreuger, získala nákupem tohoto balíku majoritu Živnostenská banka. Sama držela 44 tisíc akcií, z nově získaného balíku připadlo 40 tisíc akcií firmě Plama, kterou vlastnilo z poloviny Solo a z poloviny Živnostenská banka.¹⁴⁰ Navíc mohla počítat s menším balíkem 7,5 tisíce akcií v držbě rodiny Fürthů, a pokud se nezmění poměry ve vídeňském Solu, mohla Živnostenská banka kalkulovat i s balíkem oněch 71 tisíc akcií.¹⁴¹

Tím ale převratné události roku 1933 neskončily. Ve snaze zaměstnat dříve propuštěné dělníky ze sušické sirkárny Vojtěcha Scheinosta byla v továrně zavedena náhradní výroba zboží z voskovaného papíru, v první řadě kelímků, později se přidaly i další typy papírového voskového nádobí.¹⁴² Strojní zařízení na zpracování papíru vyšlo téměř na milion.¹⁴³ Kromě toho investovala společnost v blízkosti Sušice další nemalé finanční prostředky do nákupu lesního velkostatku Vogelsang, nacházejícího se v blízkosti Kašperských Hor.¹⁴⁴ Solo doufalo, že investice do lesního porostu se bude dlouhodobě vyplácet, jednak pro krytí vlastní spotřeby dřeva v sušické pile, jednak jako výhodné uložení kapitálu.

K zásadním změnám došlo i na valné hromadě, konané v březnu. Kromě obvyklých záležitostí se projednávala i změna stanov. Úprava stanov se týkala hlavně změny vedení společnosti. Cílem bylo v jejím řízení dosáhnout větší flexibility, když bylo právo podepsat společnost, což dříve museli učinit dva členové správní rady, rozšířeno i na jednotlivé ředitele.¹⁴⁵ Co se týče obchodní bilance, zůstával domácí obchod vlivem vyššího zdanění zápalek a kuřiva na velmi nízkých hodnotách z roku 1932, export se díky obnovené kontingenční smlouvě se švédským trustem podařilo zdvojnásobit, což znamenalo návrat zhruba na 66 % předkrizového stavu. Z toho důvodu byla nejprve pozastavena a k 1. 1. 1934 zrušena sirkárna v Českých Budějovicích.¹⁴⁶ Část produkce pro domácí trh, která se vyráběla v dřívější České akciové sirkárně v Českých Budějovicích, byla přestěhována do zbývající sušické sirkárny.¹⁴⁷

V následujících dvou letech se sirkařský průmysl stále nedokázal z krize vzpamatoovat. Vnitřní trh stagnoval na úrovni kolem 65 % trhu před zavedením vyšších daní. Navíc se ve zvýšené míře začaly sirky potýkat s novou konkurencí – zapalovačem. Ani situace exportního trhu nebyla lepší – oč export v roce 1934 vzrostl, to v roce 1935 zase ztratil.¹⁴⁸ Nad očekávání dobře si vedla náhradní výroba z voskovaného papíru v bývalé sirkárně Vojtěcha Scheinosta v Sušici (oddělení Pap). Výrobky šly poměrně

¹⁴⁰ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – syndikování akcií čsl. Solo, ze dne 7. 12. 1933, [s. 2].

¹⁴¹ Tamtéž, [s. 1].

¹⁴² SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 9, Obchodní smlouva ke schůzi správní rady dne 10. 7. 1933, [s. 2].

¹⁴³ Tamtéž, Obchodní smlouva ke schůzi správní rady dne 27. 3. 1934, [s. 3].

¹⁴⁴ Tamtéž, Obchodní zpráva ke schůzi správní rady dne 10. 7. 1933, [s. 3].

¹⁴⁵ SOA Praha, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX125 KT 1763, Žádost společnosti o schválení změny stanov, 15. 11. 1933, [s. 291].

¹⁴⁶ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, ze dne 7. 9. 1933, [s. 1].

¹⁴⁷ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 30. 10. 1933, [s. 1].

¹⁴⁸ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 8. 3. 1935, [s. 1].

dobře na odbyt navzdory tomu, že vedení společnosti počítalo na domácím trhu s ostrou konkurencí. Přesto již v roce 1935 pracovalo v tomto závodu více dělníků než před ukončením výroby sirek.¹⁴⁹ Stagnující sirkařský trh přiměl představenstvo Sola v zájmu růstu společnosti začít uvažovat o jiných výrobních odvětvích a jiných produktech. Společnost se v tomto ohledu vydala dvěma směry. V roce 1935 navázala užší spolupráci se Spolkem pro chemickou a hutní výrobu, a to vzájemnou výměnou menšího balíku akcií a vzájemnou kooptací členů představenstev.¹⁵⁰ Solo si od této spolupráce slibovalo hlavně možnost využít laboratoří a odborníků pro zavedení nějakého vhodného typu chemické výroby.

Druhým směrem, kterým Solo vykročilo, byl papírenský průmysl. Tuto surovinu potřebovaly sirkařské provozy pro výrobu krabiček na sirky a nové oddělení Pap v Sušici potřebovalo papíru ještě výrazně zvýšilo. Vzhledem k existujícímu kartelu na výrobu papíru nebylo možné o ceně této komodity vyjednávat. Proto se Solo rozhodlo koupit vlastní papírnu. Nabízela se celulózka a papírna v Ružomberoku.¹⁵¹ O odkupu této továrny již Solo několikrát jednalo, ale propuknutí krize nákup zhatilo. Uskutečněn byl až v roce 1936 emisí nových čtyřiceti tisíc akcií Sola, které byly předány ružumberocké celulózce.¹⁵² Celkový akciový kapitál Sola tak po další emisi činil 60 milionů.¹⁵³ Na podzim došlo k další repatriaci akcií. Vídeňské Solo se od švédského trustu rozhodlo odkoupit 46 500 akcií, z toho na československé Solo připadlo 6 132 akcií a kromě toho československé Solo od své sesterské společnosti odkoupilo 7 123 akcií, aby vídeňské Solo mělo volné kapitálové prostředky na nákup vlastních akcií.¹⁵⁴ Další část akcií vídeňského Sola od Švédů byla vyměněna za minoritní podíl akcií, které vídeňské a československé Solo drželo v Maďarsku a Jugoslávii. Švédský trust kromě toho, že v maďarské Szirce a jugoslávské Dolace a Drávě držel majoritní podíl, měl v těchto zemích od vlády pronajatý monopol na výrobu zápalek.¹⁵⁵

Ze stagnace se sirkařský průmysl začal dostávat v roce 1937, kdy odbyt jak v zahraničí, tak na domácím trhu zaznamenal mírný nárůst.¹⁵⁶ Oživení trvalo ještě do zářijových událostí v roce 1938, kdy se domácí trh propadl vlivem odstoupení pohraničí asi o čtvrtinu. To opět vedlo k odstavování strojů v obou českých sirkárnách. Dobře si oproti tomu vedlo oddělení Pap v Sušici, jehož obrat se každým rokem výrazně zvyšoval a produkce rostla, o čemž svědčí i fakt, že v roce 1938 bylo v tomto provozu zaměstnáno více dělníků než v obou zbývajících sirkárnách dohromady.¹⁵⁷ Oproti tomu

¹⁴⁹ SOA Plzeň – Klášter, fond SOLO, Praha 1922–1943, k. č. 9, Obchodní zpráva ke schůzi představenstva dne 28. 6. 1935, [s. 2].

¹⁵⁰ Tamtéž, Obchodní zpráva ke schůzi představenstva dne 3. 6. 1936, [s. 4].

¹⁵¹ Tamtéž, Ke schůzi představenstva 3. 6. 1936, s. 2.

¹⁵² AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, z 6. 6. 1936, [s. 1].

¹⁵³ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, z 6. 6. 1936, [s. 1].

¹⁵⁴ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, 12. 10. 1936, [s. 1].

¹⁵⁵ Tamtéž, [s. 2].

¹⁵⁶ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 18. 1. 1938, [s. 1].

¹⁵⁷ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 25. 5. 1938, [s. 2].

Ružomberocká papírna dobré výsledky nepřinesla. Ceny celulózy na světových trzích se prudce propadly a navíc továrnu postihla série poruch, které výrobu dodatečně prodražily.¹⁵⁸

Politická situace stála rovněž za dalším velkým transferem akcií. Poté co bylo připojeno Rakousko k Německé říši, bylo třeba vyřešit záležitost vzájemné držby akcií. V československých rukou se v roce 1938 nacházelo 44 110 akcií vídeňského Sola, z toho přímo československé Solo drželo 23 632 akcií.¹⁵⁹ Dohodnuto bylo, že tento balík 44 110 akcií bude vyměněn za 41 905 akcií československého Sola a zbytek akcií této společnosti v držení Rakušanů bude repatriován za hotové peníze, na což poskytne úvěr Živnostenská banka.¹⁶⁰

Převzetí Spolkem pro chemickou a hutní výrobu

Ještě během toho roku čekala československé Solo daleko významnější změna. Na podzim začalo vyjednávání o fúzi mezi Spolkem pro chemickou a hutní výrobu a československým Solem.¹⁶¹ Obě společnosti si od spojení slibovaly výhody plynoucí z koncentrace chemického průmyslu. Sérii jednání zpečetila mimořádná valná hromada československého Sola, která rozhodla o zániku společnosti Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny v Praze splynutím se Spolkem pro chemickou a hutní výrobu. Splynutí bylo na valné hromadě schváleno retroaktivně k prvnímu lednu 1938,¹⁶² přičemž akcionáři Sola obdrželi nové akcie Spolku pro chemickou a hutní výrobu v kurzu 100 akcií Sola za 61 akcií Spolku.¹⁶³ Zlomky akcií, které byly při tomto kurzu zcela nevyhnutelné, odkoupil sám Spolek.¹⁶⁴ Tím přestalo československé Solo existovat.

Závěr

Doba první československé republiky byla pro sirkařský průmysl dobou velmi turbulentní. Již vznik Československa znamenal pro toto průmyslové odvětví spoustu problémů. V první řadě se rozpadl velký trh Rakousko-Uherska, který byl chráněn dovozními cly. Nově vzniklé národní státy se postupně pokoušely vybudovat vlastní sirkárny a zaváděly sirkové monopoly, čímž možnost vývozu českého sirkařství výrazně omezovaly. Nostrifikace sice umožnila soustředění většiny sirkáren nacházejících se na území Československa do nově vzniklého koncernu Solo československé sirkařské

¹⁵⁸ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 25. 4. 1938, [s. 1].

¹⁵⁹ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství – Transakce SOLO Praha – SOLO Vídeň, dne 3. 6. 1938, [s. 1].

¹⁶⁰ Tamtéž, [s. 2].

¹⁶¹ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, dne 28. 12. 1938, [s. 1].

¹⁶² SOA Praha, fond KSO Praha (1856) 1857–1949, k. č. BX 125 KT 1763, „SOLO“ spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny v Praze a Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Praze žádají za zápis sloučení obou společností a za výmaz společnosti „SOLO“ v obchodním rejstříku, [s. 709].

¹⁶³ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/4706 – 1, Zpráva pro ředitelství – Solo spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, ze dne 28. 12. 1938, [s. 1].

¹⁶⁴ AČNB, fond ŽB, k. č. ŽB/126 – 1, Spolek pro chemickou a hutní výrobu Živnostenské bance, a. d., [s. 1].

a lučební závody, nicméně se tak stalo za nemalých finančních nákladů, které tento koncern musel vynaložit a jež by mohly být eventuálně využity k modernizaci výroby.

Velmi negativně bylo československé Solo postiženo rozhodnutím vlády učinit z československé koruny „tvrdou měnu“. To ztěžovalo export zápalek do zahraničí, když se po první světové válce Solo pokoušelo vrátit na své předválečné trhy, které byly ovládnuty švédskou a japonskou konkurencí. Velké obtíže Solo zažilo hned v roce 1922, kdy jej deflační krize donutila zavřít některé provozy. Znovu problém se silnou měnou zasáhl sirkařský průmysl za Velké hospodářské krize, kdy bylo Solo postiženo rozhodnutím vlády nedevalvovat korunu, což Solo krátilo zisky hlavně poté, co devalvovala měnu Anglie, významný trh pro české zápalky. Negativní důsledky pro sirkařský průmysl mělo rovněž vyšší zdanění zápalek, které vstoupilo v platnost v roce 1932. To státnímu rozpočtu příliš financí nepřineslo, zato sirkařskému průmyslu to opět způsobilo nemalé potíže, jelikož poptávka po zápalkách klesla o třetinu.

Období hospodářského růstu ve dvacátých letech bylo v sirkařském průmyslu kratší než v jiných průmyslových oborech. Československé Solo jej přesto dokázalo využít k expanzi na Slovensko, kde většinu místních nezávislých sirkáren převzalo. Se zbylými sirkárnami uzavřelo kartelovou dohodu, která vedla k rozdělení domácího československého zápalkového trhu podle předem dohodnutých podílů. Navíc tyto dohody zajistily Solo monopolní pozici na export sirek na zahraniční trhy. Na světových trzích se Solo střetlo s obřím trustem Ivara Kreugera, který byl ve dvacátých letech nejvýznamnějším hráčem v odvětví. Ze střetu se švédským gigantem vyšlo československé Solo se ctí. Solo bylo jedinou významnou konkurenční společností v Evropě, kterou se Kreugerovi nepodařilo převzít, i když od toho nebyl daleko. Dojednaná kartelová smlouva s tímto trustem byla pro Solo poměrně výhodná a zajišťovala mu přijatelný zahraniční odbyt.

Co se týče firemní strategie, pokračovalo československé Solo v podstatě ve šlépějích Heliosu, kdy pozvolna koncentrovalo výrobu postupným uzavíráním méně výkonných provozů. Když československé Solo vzniklo, bylo v provozu 14 sirkáren, v době, kdy společnost pohltil Spolek pro chemickou a hutní výrobu, byly v provozu již pouze dvě. Postupem času bylo stále zřejmější, že sirkařství nemá dobrou perspektivu, a tak se Solo pokoušelo zavádět více či méně úspěšné náhradní a přidružené výroby a snažilo se orientovat buď více na dřevozpracující, respektive papírenské odvětví, nebo naopak na chemický průmysl. Tato snaha přivedla Solo ke spolupráci se Spolkem pro chemickou a hutní výrobu, který zprvu měl být pouze strategickým partnerem s potřebným chemickým know-how. Ale po mnichovských událostech, kdy se domácí trh zmenšil opět asi o čtvrtinu, se splnutí se Spolkem pro chemickou a hutní výrobu ukázalo pro Solo jako nejlepší varianta, jak produkci sirek udržet.

Solo československé sirkařské a lučební závody navazovaly na dlouhou tradici českého sirkařského průmyslu. Doba první republiky byla pro sirkařské výrobce obdobím daleko obtížnějším než druhá polovina devatenáctého století, kdy sirkařský průmysl zažíval masivní rozmach. Naopak po první světové válce bojovali výrobci s přesytnými trhy a novou konkurencí. Československé Solo jim čelilo koncentrací výroby, přebíráním konkurence a kartelovými dohodami na domácím i globálním trhu. Dokázalo si tak vydobýt nedostižné postavení na domácím trhu a důstojnou a odpovídající pozici na trzích světových. A to i za cenu krácení zisků nebo propouštění zaměstnanců.

Prameny a literatura

Archivní prameny

Archiv České národní banky

- fond Živnostenská banka v Praze

Národní archiv Praha

- fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností

Státní oblastní archiv v Plzni, odloučené pracoviště Klášter u Nepomuka

- fond SOLO, spojené akciové československé sirkárny a lučební továrny, Praha 1922–1943

Státní oblastní archiv v Praze

- fond Krajský soud obchodní Praha (1856) 1857–1949

Státní okresní archiv Klatovy

- fond Archiv města Sušice, Městské knihy po roce 1850, kroniky.
- fond Archiv města Sušice, Fürthova sirkárna Solo, plány vlečné dráhy, sine datum.

Literatura

BERÁNKOVÁ, Marie, a kol., Historie a současnost podnikání na Klatovsku, Sušicku a Horažďovic-ku, Žehušice: Městské knihy 2001.

CIHLÁŘ, Tomáš, Pošumavské sirkárny, Pačejov: Škola hrou 2004.

FARTÁK, Josef, 120 let sirkárny SOLO Sušice, Plzeň: Krajské nakladatelství 1959.

HOLÝ, Vladimír, Počátky sušického sirkařství, Praha: Český filumenistický svaz 1976.

JINDRA, Jaromír, Akciová společnost Helios, Praha: Český filumenistický svaz 2016.

JINDRA, Jaromír, Česká akciová sirkárna, I. II. III., České Budějovice – Praha: Český filumenistický svaz ve spolupráci s Klubem filumenistů v Českých Budějovicích 2014, 2015.

JINDRA, Jaromír, Konec velkého snu Ivara Kreugera. Výběr z dobového tisku, Praha: Český filumenistický svaz 2015.

JINDRA, Jaromír, První čeští sirkaři, České Budějovice – Praha: Český filumenistický svaz ve spolupráci s Klubem filumenistů v Českých Budějovicích 2006.

JINDRA, Jaromír, Sirkárny jižních Čech, České Budějovice – Praha: Český filumenistický svaz ve spolupráci s Klubem filumenistů v Českých Budějovicích 2007.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí VII. Praha: J. Otto 1893.

SUŠICKÝ, R. (pseudonym), Průmysl sirkařský na Sušicku, in: KOT, Alois (ed.), Sborník Sušicka, Vlastivědné dílo, Sušice 1938–1939, s. 112–124.

SEITZ, Otto, Historie hořejší továrny Solo a sirkařského průmyslu v Sušici, in: HALA, Václav, Spořitelna města Sušice, čtyřicátá sedmá účetní zpráva, Sušice 1932, s. 31–36.

ŠPERK, Jiří, Sto dvacet let českého sirkařství 1839–1959, Praha: Filumenistický kroužek Závodního klubu ROH při n. p. Sběrné suroviny Praha-město 1959.

TUREK, Kajetán, Sociální péče o dělníky továren na sirky v Sušici v letech 1850–1890, Sušice: Městské muzeum Sušice 1940.

TUREK, Luboš, Vývoj zapalovací techniky od křesadla k sirce. K stému výročí založení českého průmyslu sirkařského, Sušice: Městské muzeum Sušice 1940.

ZIKMUND, Jiří, Lesnictví, in: HALA, Václav, Spořitelna města Sušice, čtyřicátá sedmá účetní zpráva, Sušice 1932, s. 88–90.

JEZUITSKÝ DISPENZÁŘ SE ZAHRADOU V TELČI. HISTORIE A OBRAZ V DĚJINÁCH MĚSTA

JESUIT DISPENSARY WITH A GARDEN IN TELČ. THEIR HISTORY AND IMAGE IN THE HISTORY OF THE TOWN

Jana Zášková

Abstrakt: Příspěvek si klade za cíl přiblížit historický vývoj a využití budovy bývalého jezuitského dispenzáře na Starém Městě v Telči od příchodu členů Tovaryšstva Ježíšova na území panství Telč do současnosti a postihnout také vývoj okolí dispenzáře s přihlédnutím k dochovaným mapovým podkladům a obrazovému materiálu. Pobělohorská doba je v Telči neodmyslitelně spjata s jezuitským řádem a jeho mecenáškou hraběnkou Františkou Slavatovou z Chlumu a Košumberka, rozenou z Meggau. Na telčské poměry nebývale rozsáhlá stavební činnost Tovaryšstva Ježíšova zanechala významné stopy v architektuře města i okolní kulturní krajině. Sledovaný objekt jezuitského dispenzáře s letním refektářem a zahradou se stal dominantou Starého Města a i po provedených stavebních úpravách, zejména klasicistní přestavbě, tvoří hodnotný prvek v souboru dochovaných jezuitských staveb. Přes změny majitelů a jeho využití se stále jednalo o důležitou stavbu v kontextu historie města a panství Telč. Vývoj bývalého dispenzáře završila na počátku 21. století obnova a adaptace pro potřeby sídla Národního památkového ústavu. Plocha bývalé jezuitské zahrady na svou revitalizaci stále ještě čeká.

Abstract: The aim of this contribution is to describe the evolution and history of use of the building of the former Jesuit dispensary in Telč's Old Town. We trace its development from the arrival of members of the Society of Jesus to the territory of Telč estate until the present day. Attention is also paid to the dispensary's surroundings, where we can draw on maps and pictorial materials. The period after the 1620 Battle of White Mountain is, in Telč, inextricably linked with the Jesuit order and its supporter, Františka Slavatová, Countess of Chlum and Košumberk, born of Meggau. Building activities of the Society of Jesus, unprecedented in the context of Telč, left deep traces in the architecture of the town and surrounding cultural landscape. The building of the Jesuit dispensary with a summer refectory and garden, which is the main focus of this article, became a dominant building of the Old Town and even after several rounds of redevelopment, especially in the Classicist style, is a valuable part of the assembly of surviving Jesuit buildings. Despite changes in ownership and use, it has been an important building in the history of the town and the Telč estate. In early twenty-first century, the development of the dispensary reached its so far final stage, when it was renovated and adapted for the needs of headquarters of the National Heritage Institute. The former Jesuit garden is still awaiting revitalisation.

Klíčová slova: Telč; Staré Město; Tovaryšstvo Ježíšovo; jezuité; dispenzář; refektář; zahrada; Františka Slavatová; továrna na sukna; Národní památkový ústav.

Keywords: Telč; Old Town; Society of Jesus; Jesuits; dispensary; refectory; garden; Františka Slavatová; textile factory; National Heritage Institute.

Článek vznikl jako výstup projektu NAKI II Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši DG16P02M043.

Bývalý jezuitský dispenzář tvoří i přes novodobou zástavbu architektonickou dominantu západní části Starého Města v Telči. Jedná se o patrovou stavbu na půdorysu písmene U, otevírající se čestným dvorem do ulice Hradecká. Za objektem směrem k Ulickému rybníku se nachází na ploše bývalé jezuitské zahrady areál zrušeného zimního stadionu s technickým zázemím, který je v současné době využíván jako provizorní parkoviště. S historickým centrem města spojuje tuto lokalitu Belpská lávka přes Ulický rybník.¹ Dispenzář je od roku 2011 sídlem Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Telči s působností pro Kraj Vysočina.

1 Východní křídlo bývalého dispenzáře, pohled z Hradecké ulice. Zdroj: foto V. Mašát, NPÚ ÚOP Telč (2013).

Přítomnost Tovaryšstva Ježíšova v Telči a s ní spojená stavební aktivita je důležitou, avšak poměrně málo probádanou kapitolou v dějinách města Telče. V blízkosti zámku vznikl v 17. století areál, který se svou rozlohou téměř rovnal vrchnostenskému. Zahřnoval kolej, jež zároveň fungovala jako dům třetí probace, kostel Jména Ježíš, gymnázium a konvikt (seminář) sv. Andělů. V odlehlejší části Telče se pak nacházel dispenzář s letním refektářem.² Stavební aktivity řádu se neomezovaly pouze na budovy v centru města. Za přispění jezuitů byl postaven za hradbami kostel sv. Anny s novým hřbitovem³, opraven kostel Matky Boží na Starém Městě, udržována kaple sv. Vojtěcha poblíž obce Studnice. Stavební ruch po příchodu jezuitů významně přispěl k dalšímu

¹ Dřevěná lávka je darem od partnerského města Belp. Více: GORYCZKOVÁ, Naděžda (ed.), Průvodce architekturou Telče, Praha 2015, s. 173.

² GORYCZKOVÁ, N. (ed.), Průvodce architekturou Telče, c. d., s. 20.

³ Starý hřbitov u kostela sv. Jakuba musel být kvůli jezuitským stavbám zrušen.

2 Veduta Telče od Ignáce Hofferera z Hofferu, 1728. Zdroj: NPÚ, SZ Telč.

rozvoji města a narušil jeho dosavadní středověkou urbanistickou strukturu. Došlo k prolomení městských hradeb, které byly překlenuty kamenným mostem pro snazší přístup právě k nově zřízenému kostelu sv. Anny. Kaple sv. Karla Boromejského s křížovou cestou a kalvárií a další drobné sakrální stavby v blízkosti města byly vystavěny nejen z iniciativy majitelů panství Slavatů z Chlumu a Košumberka, ale také nákladem telčských měšťanů. Díky štědrým donátorům vznikaly hodnotné architektonické a sochařské památky, mezi něž patří mariánský sloup na náměstí Zachariáše z Hradce, křížová chodba u kostela sv. Jakuba na Kypťově náměstí, kaple Panny Marie ve Štěpnici a další.⁴ Jezuité také výrazně ovlivnili podobu kulturní krajiny v Telči a v jejím okolí. Boží muka, křížové cesty, kaple a kříže u cest nadále připomínají období baroka, zbožnost tehdejších obyvatel a úctu ke zdejší krajině.

Příchod jezuitů do Telče je neodmyslitelně spjat s rodem Slavatů z Chlumu a Košumberka. Iniciovala jej hraběnka Františka Slavatová, rozená z Meggau.⁵ Právní úkony spojené se založením řádového domu na telčském panství vyřešil její tchán Vilém

⁴ Jednalo se zejména o nadace telčských měšťanů Ondřeje Hanusíka a Zuzany Hodové. Více o nich: RAMPULA, Josef, *Domy v Telči, Pelhřimov* 1999. Obecně o donátorech v Telči: HRDLÍČKA, Josef, et al., *Telč 900 let (1099–1999)*, Telč 1999, s. 31.

⁵ Františka Slavatová, hraběnka z Meggau (1609–1676). Narodila se jako pátá dcera hraběte Linharta Helfrieda z Meggau a jeho ženy Anny Khuen-Belasi. V roce 1627 se provdala za Jáchyma Oldřicha Slavatu z Chlumu a Košumberka ve vídeňském kostele sv. Michala. Z manželství vzešlo devět dětí. V roce 1645 Františka ovdověla a přestěhovala se do Telče, kterou si zvolila za své vdovské sídlo. Zanedlouho po manželově smrti si ji císař Ferdinand III. vybral jako vychovatelku a hofmistryni pro svého syna Leopolda. Františka tuto nabídku zprvu nechtěla kvůli svým dětem přijmout, ale nakonec do Vídně odjela a úřad vykonávala v letech 1648–1657. Hraběnka Františka Slavatová zemřela 22. září 1676 v Jin-

Slavata jakožto poručník nezletilého Ferdinanda Slavaty. Jezuité se pak rozhodovali mezi Telčí a Slavonicemi. „Po zvážení všech věcí se našim představeným zdálo, že by se měla vybrat Telč, jakožto místo dosti osamělé, vzdálené ode všeho ruchu, a tedy přiměřenější pro třetí probaci.“⁶ Základní kámen jezuitské koleje byl posvěcen na sv. Annu v roce 1651 osobním zpovědníkem hraběnky Františky Slavatové P. Jindřichem Scholtzenem a jím také položen za účasti dalších jezuitů, hraběnky Slavatové a jejích dětí.⁷ Během druhé poloviny 17. století začal v Telči vznikat soubor jezuitských staveb, jehož postupný vývoj byl završen na počátku 18. století. Jednalo se o dům třetí probace s lékárnou⁸, přilehlý kostel Jména Ježíš⁹, gymnázium¹⁰, konvikt svatých Andělů¹¹ a dispenzář s letním refektářem¹².

Pro potřeby dispenzáře byl využit dvůr zvaný „Záhumenný“.¹³ V roce 1651 jej patrně pro svou potřebu zakoupila od Jana z Weitmile Františka Slavatová a hrabě Vilém Slavata jej osvobodil listinou z 16. 11. 1651 od všech břemen.¹⁴ „V domě tomto si pořídila i letní byt s kaplí domácí, chodící do města po zvláštním mostě, jenž veden jsa přes rybník ‚Záhumenný‘ (či ‚Seminářský‘) dvorec spojoval s kollejí.“¹⁵ O pět let později jej věnovala do užívání řádovým bratřím.¹⁶ Dvůr se nacházel na Starém Městě, „Alte Vorstadt“¹⁷ stranou od všech jezuitských budov. Střed města a dotčenou část Starého Města odděloval rybník (dnes Ulický, dříve zvaný Seminářský¹⁸). Jeho poloha se patrně jevila jako vhodná ke zřízení dispenzáře, tedy objektu určeného k odpočinku řádových bratří.¹⁹ Pro snazší a pohodlnější přístup ze semináře k dispenzáři byl jezuitům umožněn na přání Františky Slavatové průchod baštou k rybníku přes most spojující zahradu jezuitského konviktu svatých Andělů a dispenzář.²⁰ „Na počátku roku 1656 fundátorka připojila darem k našemu užitku a odpočinku dvůr, dosud svůj vlast-

dříchově Hradci a byla pochována v Telči v krytém jezuitského kostela Jména Ježíš vedle svého manžela Jáchyma Oldřicha Slavaty. Podrobněji o jejím životě: POPELKA, Kristina, Dobrotivá paní Františka, Tajemství české minulosti, 2015, č. 45, s. 25–27; HRUDIČKA, Alois, Františka Slavatová a doba její. Obrazy z dějin katolické reformace na Moravě a v Čechách, Brno 1902.

⁶ Národní knihovna, sign. XXIII C 104/1, MILLER, Johannes, Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723.

⁷ RAMEŠOVÁ, Michaela – VALECKÝ, Štěpán, Založení domu třetí probace v Telči, in: Proměny telčských domů, DRDÁČKÝ, Miloš (ed.), Telč 2013, s. 355; RAMPULA, Josef, Domy v Telči, Telč 1999, s. 13.

⁸ V současné době Univerzitní centrum Masarykovy univerzity Telč; Náměstí Zachariáše z Hradce čp. 2; rejstříkové číslo Ústředního seznamu kulturních památek (dále jen r. č. ÚSKP) 42167/7-5249.

⁹ Kostel je v majetku římskokatolické farnosti Telč; Náměstí Zachariáše z Hradce; r. č. ÚSKP 23246/7-5249.

¹⁰ V současné době sídlo ČVUT; Náměstí Zachariáše z Hradce čp. 3; r. č. ÚSKP 29202/7-5249.

¹¹ V současné době v majetku ČR, Generální finanční ředitelství; Náměstí Jana Křtiny čp. 74; r. č. ÚSKP 14409/7-5249.

¹² V současné době sídlo NPÚ ÚOP v Telči; Hradecká 6; r. č. ÚSKP 25373/7-5268.

¹³ KRATOCHVÍL, Augustin, Svobodné dvory na Moravě od 17. století podnes, Časopis moravského muzea zemského, 1910, roč. X., 1, s. 6.

¹⁴ Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond E 30 Jezuité v Telči 1651–1773, sign. 5.

¹⁵ HRUDIČKA, A., Františka Slavatová a doba její, c. d., s. 250.

¹⁶ Není zřejmé, zda dvůr koupila pro svou potřebu, či zda při koupi myslela na možnost darování budovy řádu. Srov.: GORYCZKOVÁ, N. (ed.), Průvodce architekturou Telče, c. d., s. 20–21.

¹⁷ Název Staré Město se pro tuto oblast používá od poloviny 17. století.

¹⁸ Rybník se nazýval Seminářský podle jezuitského semináře (konviktu sv. Andělů) v jeho bezprostřední blízkosti.

¹⁹ Dispenzář je někdy též uváděn jako zařízení nemocničního typu.

²⁰ MZA Brno, fond E 30 Jezuité v Telči 1651–1773, sign. 16.

3 Zástavba a zeleň v Telči v roce 1871. Areal bývalého dispensáře vlevo od Seminářského rybníka (výřez). Zdroj: SOKA Jihlava, Sběrka map a plánů, sign. 6/32.

ní, s velkou zahradou, koupený kdysi za 2 000 rýnských; a protože mezi probačním domem a touto zahradou ležel rybník, slavatovská rodina nám dovolila postavit přes rybník na věčné časy most.²¹ Nejstarší veduta tzv. Nové Telče od Ignáce Hofferera z Hofferu z roku 1728 zachycuje celkový pohled na město od jihozápadu včetně dominantních jezuitských staveb, konviktu sv. Andělů, mostu překlenujícího Ulický rybník a zahrady dispensáře na druhém břehu. Zobrazuje pravděpodobně i dispensář či jiné stavby s ním související, což je vzhledem k charakteru obrazového materiálu a současnému stavu poznání obtížné s jistotou tvrdit. Konkrétní podoba zahrady přiléhající k dispensáři není zřejmá, autor ji totiž vypočetl jako plochu hustě osázenou blíže nespécifikovatelným, patrně listnatým stromovím. Do majetku Tovaryšstva Ježíšova kromě zmíněných budov patřilo v polovině 18. století 120 měr polí a 11 měr zahrad (ovocných, zelných a chmelnic).²² Roku 1750 byla dokončena stavba nového zahradního domku (domus hortensis), která se započala o tři roky dříve. Lokalizace tohoto

²¹ Národní knihovna, sign. XXIII C 104/1, MILLER, Johannes, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723*, s. 670. Rozchází se zde však informace o mostě přes Ulický rybník, neboť Hrudička uvádí most už v roce 1651 (viz pozn. 15), oproti Millerovi, který píše o stavbě nového mostu o pět let později.

²² BERINGER, Jan – JANOUŠEK, Jaroslav, *Město a panství Telč, Telč b. d.*, s. 58.

objektu není jasná, zřejmě se jednalo o stavbu v přilehlé zahradě jezuitského dvora.²³ Členové řádu Tovaryšstva Ježíšova využívali areál dispenzáře až do zrušení řádu v roce 1773.²⁴ Dvůr byl 28. 9. 1787 prodán Josefu Ingrišovi, telčskému měšťanovi a obchodníkovi, za 3 010 zlatých.²⁵ K roku 1785 je objekt uváděn v josefském katastru jako „komorní dvůr č. 6 a 7, u něj ovocný sad a zčásti kuchyňská a travní zahrada za jedním oplocením“.²⁶ Po smrti J. Ingríše se stal majitelem Jakub Lang, který zřídil v budovách dvora v roce 1807 továrnu na jemná sukna. Do Telče přesunul výrobu ze stávající továrny v Novém Etyнку (Nové Včelnici, okr. Jindřichův Hradec). Pro Telč to znamenalo velký přínos a zvýšení životní úrovně zdejšího obyvatelstva, neboť město stálo stranou všech hlavních silnic a obyvatelé živilo především polní hospodářství. Telčský magistrát označoval zřízení soukenické továrny za velmi nutné. Šlo o jeden z prvních velkých vlnářských závodů spravovaných výhradně židovskými majiteli na Moravě a ve Slezsku.²⁷ Areál továrny se na počátku 19. století skládal ze dvou obytných budov, dílny, skladu, domu se zimními rámy, česárny, stáji, přádelny²⁸ a skladů vlny. Díky Langovým kontaktům s tehdejšími výrobci a vynálezci se i přes zmíněnou komunikační odlehlost jednalo o nejprogressivnější závod na celém území moravskoslezského gubernia²⁹, který spolu s továrnou v Náměšti nad Oslavou dokázal konkurovat brněnským podnikům. Samotná budova dispenzáře byla J. Langem klasicistně přestavěna. V rámci přestavby došlo ke spojení starších barokních objektů, přístavbě východního křídla a uzavření čestného dvora.³⁰ O obytném užití stavby svědčí mj. také zahradní portikus směřující k parkově upravené ploše poblíž břehu Ulického rybníka. K postupnému přetváření zahrady v krajinářském stylu došlo po roce 1814.³¹ Po smrti Jakuba Langa 22. 9. 1829 provozovaly továrnu jeho děti pod firmou Ludwig Lang und Comp. Dědictvím přešla v roce 1835 do rukou Amálie Langové, vdovy po Ludwigu Langovi, dcery velkoobchodníka a dvorního klenotníka Michaela Lazara Biedermana. V té době se tzv. jezuitský dvůr skládal z komorního dvora č. 6 a 7, budov nacházejících se v zahradě a na dvoře, tovární budovy stojící v komorním dvoře, nové lisovny, dílny a polnosti.³² Tento stav dokumentuje mapa stabilního katastru vyhotovená pro Telč v roce 1835.³³ Sledovaná oblast je rozdělena na dva samostatné celky. Jedním je budova bývalého dispenzáře se zahradou, druhým tovární areál. Právě za bývalým dispenzářem je stále ještě zřejmá zahradní či parková úprava prostoru směřujícího

²³ ZAHRADNÍK, Pavel – VLČEK, Pavel, SHP Bývalý jezuitský dispenzář, Praha 2000, s. 1.

²⁴ Činnost řádu byla ukončena papežem Klimentem XIV. 21. července 1773.

²⁵ KYPTA, Jan, Stručný dějepis města a panství Telče, in: Dějiny Telče v díle místních historiků, DRDÁČKÝ, Miloš (ed.), Telč 2004, s. 7.

²⁶ MZA Brno, fond D 6 Josefský katastr, inv. č. 12/297.

²⁷ JANÁK, Jan, K počátkům židovské podnikatelské aktivity ve vlnářství (továrna na jemná sukna v Telči 1807–1861), Časopis Matice moravské, 1991, 110, 1, s. 71, 72.

²⁸ V přádelně, která byla zřejmě velmi imponující stavbou, uspořádal Lang v létě roku 1809 ples pro důstojníky a telčské měšťany. JANÁK, J., K počátkům židovské podnikatelské aktivity ve vlnářství, c. d., s. 83.

²⁹ JANÁK, J., K počátkům židovské podnikatelské aktivity ve vlnářství, c. d., s. 82, 83, 86.

³⁰ Více ke stavební historii objektu: ZAHRADNÍK, P. – VLČEK, P., SHP Bývalý jezuitský dispenzář, c. d.

³¹ GRÝCOVÁ-BENEŠOVÁ, Helena, Památky zahradního umění, Telč 2004, s. 6 (rukopis uložený v Muzeu Vysočiny Jihlava, pobočka Telč). Možné zajímavé souvislosti by mohly plynout z porovnání vývoje jezuitské zahrady a zámecké zahrady.

³² JANÁK, J., K počátkům židovské podnikatelské aktivity ve vlnářství, c. d., s. 89.

³³ Jako majitel pozemků je na mapě stále uveden Jakub Lang.

4 Pohled na Telč přes Staroměstský rybník, Eduard Kerschner, b. d., asi polovina 19. století. Zdroj: fotoarchiv NPÚ ÚOP Telč.

k Ulickému rybníku, včetně vodního prvku, pravděpodobně kašny s vodotryskem. Amálie Langová prodala továrnu svému otci M. L. Biedermannovi,³⁴ který se snažil získat povolení k jejímu provozování. Výroba v továrně byla sice v roce 1838 (nebo 1839) obnovena, ale nedočkala se již takového rozmachu. Snad v 50. letech byl její provoz zastaven, což bylo s konečnou platností potvrzeno zrušením firmy M. L. Biedermann k 9. 2. 1861. Lze se domnívat, že provozování továrny se v komunikačně odlehlejší Telči nevyplatilo.³⁵ Opuštěné tovární budovy zachvátil v 90. letech 19. století požár, jiné z objektů musely být z důvodu havarijního stavu strženy. Zobrazení areálu v kontextu celého města nabízí veduty Telče, ať již z měšťanského nebo vrchnostenského prostředí. V souboru kreseb věnovaném Amálii Podstatzké-Lichtenstein, prodané Walderdorff, je ústředním tématem listu č. 11 pohled na město ze svahu u Staroměstského rybníka. Siluetu města doplňuje v prostřední části tovární komín a kolem lze tušit další budovy v areálu. Kresba vznikla zřejmě v 50. letech 19. století jako upomínka na Telč a nejbližší okolí.³⁶ Bohatším pramenem, co do počtu, jsou obrazové materiály z měšťanského prostředí 19. století. Veduty, jejichž autoři Leopold Šašecí, Antonín Prochaska a Leopoldina Bílková se snažili zachytit malebnou scenérii města, nabízejí alespoň částečné pohledy na sledovanou lokalitu.³⁷ Podobu areálu v roce 1898 zaznamenal na své kresbě Jan Tiray a opatřil ji poznámkami o osudu jednotlivých

³⁴ M. L. Biedermann nechal přestavět tovární budovy, přikoupil mlýn u Dobré Vody, v Krahulčí a v Telči na hrázi Staroměstského rybníka. Více o tomto tématu: TIRAY, Jan, Telecký okres, in: Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy. Díl IV. místopisu, Jihlavský kraj, č. 64, Brno: Musejní spolek 1913, s. 66.

³⁵ Důvodem zániku mohla být i chybějící železnice, která byla do Telče přivedena na trati Kostelec-Telč v roce 1897 a Telč-Slavonice roku 1902. GRYSOVÁ-BENEŠOVÁ, Helena – PROCHÁZKA, Lubomír, Telč a okolí, Praha 2016, s. 31.

³⁶ Soubor obsahuje dvanáct kreseb a je uložen v archivu NPÚ ÚOP v Telči. Více o něm: ZÁŠKODOVÁ, Jana – BLÁHOVÁ, Lucie, Skici z domova pro Amálii Podstatzky-Lichtenstein, in: Telč v průběhu staletí, INDROVÁ, Martina – TOBIÁŠKOVÁ, Irena (edd.), Telč 2017, s. 52–67.

³⁷ Tyto malby, uložené v telčské pobočce Muzea Vysočiny, lze datovat do 40. a 80. let 19. století.

5 Pohled na Telč od severovýchodu, Leopoldine Bilek, 1850, pohlednicová reprodukce. Zdroj: soukromá sbírka autorky.

budov náležejících k továrně.³⁸ Pohled přes Ulický rybník zobrazuje severovýchodní část sledované lokality. Díky srovnání s mapovými a fotografickými podklady přelomu 19. a 20. století je možné blíže identifikovat vyobrazené stavby a představit si jejich rozmístění.³⁹ V levé části obrázku se nachází oplocená zahrada s parkovou úpravou, na jejímž konci je možné tušit část střechy bývalého dispenzáře. Vyšší budova vedle dispenzáře je zřejmě tkalcovna (prolomena střecha 1902; zbořeno 1905), na kterou směrem k rybníku navazovaly stáje a kolna. Podél břehu rybníka stojí dřevěná kolna se zděnými pilíři (zbořeno v červenci 1901) a budova dílen, kolny (zbořeno 1900) a lednice. Za osmihrannou kůlnou směrem do dvora vyčnívá část střechy náležející patrně sušárně a dvě vysoké budovy, z nichž ta vpravo byla využívána jako skladiště a kovárna. Budova vlevo (požár 8. X. 1901) s továrním komínem (zbořeno v červnu 1904) plnila obytnou funkci. Přesné rozmístění budov je zřejmé z části dochovaného stavebního plánu či z mapy stabilního katastru.⁴⁰ Na pravé straně Tirayovy kresby je naznačena cesta s božími muky, nynější ulice Hradecká.⁴¹ Celý tento Tirayem zachycený areál a jeho stav na přelomu 19. a 20. století dokumentují také fotografie pořízené při příležitosti konání Průmyslo-hospodářské výstavy, pořádané ve dnech 15.–30. září roku 1888.⁴² Zobrazují uzavřený tovární dvůr, jemuž dominují obytná budova a objekt užívaný jako skladiště. Uprostřed dvora se pak nachází altán zhotovený zřejmě pro účely výstavy. Před altánem byl situován kruhový bazén s vodotryskem.⁴³ Na dalším

³⁸ Státní okresní archiv Jihlava (dále jen SOKA Jihlava), fond Jan Tiray, nezpracováno, stará signatura L 955.

³⁹ SOKA Jihlava, fond Sběrka map a plánů Telč, sign. M 75.

⁴⁰ SOKA Jihlava, fond Sběrka map a plánů Telč, sign. M 75. Plán je bohužel neúplný, chybí na něm větší část půdorysu obytné budovy s továrním komínem a objekt dispenzáře.

⁴¹ Podle továrního areálu nesla dříve jméno Za fabrikou, Fabrická či Fabricks Gasse.

⁴² Fotografie jsou uloženy ve sbírkách Státního zámku Telč a v telčské pobočce Muzea Vysočiny Jihlava.

⁴³ Fotografie je uložena ve sbírkách Muzea Vysočiny Jihlava, pobočka Telč (Fotoateliér F. P. Machatý, 1888).

6 Kresba Jana Tiraye, 1898. Zdroj: SOKA Jihlava, fond Jan Tiray, sign. L 955.

7 Průmyslo-hospodářská výstava v Telči, 1888. Zdroj: NPÚ, SZ Telč.

8 Průmyslo-hospodářská výstava v Telči, 1888. Zdroj: Muzeum Vysočiny Jihlava, pob. Telč.

snímku jsou stáje, kolny a sušárna, včetně topolů, které nakreslil i Tiray. V roce 1914 se majiteli této nemovitosti stali Richard a Arnošt Lannerovi.⁴⁴ Ve 20. letech koupilo areál město Telč s úmyslem zřídit zde nemocnici.⁴⁵ Plány na přestavbu vznikly ve stavitelské kanceláři Stanislava Srby v roce 1922, adaptace však nebyla nikdy realizována. Tatáž plocha, která byla využita pro Průmyslo-hospodářskou výstavu, se stala v roce 1922 dějištěm Krajské výstavy. V té době se z původních objektů na tomto území nacházely již pouze stáje, dílna a lednice, zůstaneme-li u terminologie dochovaného stavebního plánu zmíněného výše. Jedinečným je v tomto ohledu letecký pohled, který dokumentuje nejen plochu výstaviště, ale zachycuje i bývalý dispenzář s přilehlou zahradou/parkem. V roce 1929 byl ze Státního památkového úřadu v Brně vznesen dotaz, jak se město jakožto majitel nemovitosti staví k otázce udržování přilehlého parku, respektive nemá-li v úmyslu nechat vykácet vzrostlé stromy. „Ve věci samé sdělujeme zatím, že jedním z nejzávažnějších důvodů, proč město cenné objekty Lannerovy zakoupilo, byl ten, aby krásný park, jako velmi cennou přírodní památku, jako

⁴⁴ Podle nich se objektu říkalo Lannerova vila.

⁴⁵ GORYCZKOVÁ, N. (ed.), Průvodce архитектурou Telče, c. d., s. 259. V roce 1912 byl založen „Spolek pro zbudování nemocnice v Telči“ na podnět místního děkana Aloise Hrudičky. Blíže též: RAMPULA, Josef, Průvodce Telčí, Telč 1946, s. 48.

9 Průmyslo-hospodářská výstava v Telči, 1888. Zdroj: NPÚ, SZ Telč.

10 Letecký snímek areálu s plochou výstaviště, přestavěným dispenzářem a zahradou, 1922. Zdroj: soukromá sbírka autorky.

11 Zákes bývalého dispensáře s přilehlými pozemky, 1922. Zdroj: archiv Stavebního úřadu v Telči.

svůj majetek zachovalo bezpečně potomkům.“⁴⁶ Ve 30. letech 20. století byl dispensář přebudován na sociální byty podle projektu architekta Josefa Tesaře⁴⁷. Ty se zde nacházely do počátku 21. století. Dispensář sloužil zároveň jako ubytovna Klubu českých turistů – k dispozici byly tři pokoje o 23 lůžkách.⁴⁸ V polovině 20. století pak započaly v areálu výstaviště, západně od budovy bývalého dispensáře, stavební práce na budo-

⁴⁶ Dopis Městské rady ze dne 23. listopadu 1929. ZAHRADNÍK, P. – VLČEK, P., SHP Bývalý jezuitský dispensář, c. d., s. 2.

⁴⁷ Plány jsou uloženy v archivu Stavebního úřadu v Telči.

⁴⁸ O tomto využití svědčí zejména inzerce v turistických průvodcích ze 40. let 20. století. Blíže RAMPULA, J., Průvodce Telčí; c. d.; PACLÍK, Karel, Turistický průvodce po Telči, Telč 1932.

12 Bývalý jezuitský dispensář, druhá polovina 20. století. Zdroj: fotoarchiv NPÚ ÚOP Telč.

vách pro Újezdni měšťanskou školu chlapeckou a dívčí.⁴⁹ V té době došlo i k zásahu do celistvosti přilehlé zahrady zřízením tenisových kurtů. „Podle pamětníků zůstal zachován dřevěný šestiboký altán z druhé poloviny 19. století, kašna s vodotryskem a skleník. Také stromy a keře v této části zůstaly beze změny.“⁵⁰ Školní areál se postupně rozrostl o novodobé přístavby a sportoviště, čímž úplně zanikl prostor bývalého výstaviště. Dominantní urbanistické postavení dvora setřela výstavba rodinných domů na ulici Hradecká v poválečném období, zejména v 70. letech 20. století. Pro objekt bývalého dispensáře s přilehlou zahradou byla zásadní výstavba zimního stadionu TJ Spartak a jeho zázemí v 70. letech 20. století.⁵¹ Zahrada byla tímto zásahem v podstatě zničena. Zůstalo z ní zachováno pouze několik málo stromů, z nichž některé se v areálu stále nacházejí. Na přelomu 20. a 21. století došlo k vystěhování nájemníků z městských bytů v bývalém dispensáři a v roce 2004 prodala obec budovu státu. Jeho správou byl pověřen Národní památkový ústav, který zde má po rozsáhlé rekonstrukci ukončené v roce 2011 své oficiální sídlo. Na počátku 21. století se také objevily první naděje na zrušení zimního stadionu a rehabilitaci plochy bývalé jezuitské zahrady. Reálnějšími se staly až na přelomu let 2014 a 2015, kdy se ve městě začal budovat nový zimní stadion a rozvinula se debata, jak naložit se sledovaným areálem, který byl a stále je majetkem města. Ve veřejné diskusi se však (zatím) nepodařilo prosadit myš-

⁴⁹ Archiv Stavebního úřadu v Telči. Škola byla otevřena v roce 1956. Více: GORYCZKOVÁ, N. (ed.), Průvodce architekturou Telče, c. d., s. 259. Z továrních budov zůstala zachována pouze budova stájí, která je v současnosti ve špatném technickém stavu.

⁵⁰ GRÝCOVÁ-BENEŠOVÁ, H., Památky zahradního umění, c. d., s. 6.

⁵¹ Stadion byl zprovozněn v roce 1979.

13 Pohled do zahrady bývalého dispenzáře z Hradecké ulice, druhá polovina 20. století. Zdroj: fotoarchiv NPÚ ÚOP Telč.

lenku obnovy bývalé zahrady. Městský úřad na její ploše po rozebrání nadzemních částí stadionu provozuje parkoviště. Z historického hlediska by pro objekt byl jistě důstojnější návrat k parkové či zahradní úpravě okolí. „Nedílnou součástí krás rezervace Telče je překrásný rámec přírodního prostředí, v němž je zasazena. Bez tohoto rámce by Telč nebyla Telčí a je potřeba, aby odpovědní činitelé vždy tuto skutečnost plně chápali.“⁵²

Areál bývalého jezuitského dispenzáře se stal dominantou západní části Starého Města v Telči. V dějinách města se jednalo a jedná o významnou stavbu, do jejíž historie a podoby se charakteristicky otiskl jak rozvoj města, tak ještě více jeho stagnace. Jezuité si pro potřeby domu třetí probace vybrali odlehlou Telč, která se pak díky nim nesmazatelně vepsala do církevních dějin 17. a 18. století. Pro Jakuba Langa a jeho následovníky se právě tato odlehlost stala nevýhodou, která postupem času zapříčinila zánik jedné z nejprogresivnějších továren na jemná sukna na Moravě a ve Slezsku. Interpretace novodobých dějin dispenzáře v kontextu historie města bude na posouzení dalších generací.

⁵² HORKÝ, Jaroslav, Zeleně, Telč. Asanační plán historického jádra – návrh, Praha: Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů 1964, s. 34.

14 Letecký snímek dispenzáře se zimním stadionem. Zdroj: foto J. Záškodová (2013).

15 Zahradní průčelí. Zdroj: foto V. Mašát, ÚOP Telč (2013).

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Moravský zemský archiv Brno

- fond E 30 Jesuité v Telči 1651–1773
- fond D 6 Josefský katastr

Národní knihovna České republiky

- sign. XXIII C 104/1, MILLER, Johannes, Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723

Státní okresní archiv Jihlava

- fond Jan Tiray
- fond Sběrka map a plánů Telč

Archiv NPÚ ÚOP v Telči

Archiv Stavebního úřadu v Telči

Sběrky Muzea Vysočiny Jihlava, pobočka Telč

Sběrky Státního zámku v Telči

Literatura

- BERINGER, Jan – JANOUŠEK, Jaroslav, Město a panství Telč, Telč: Nákladem českého knihkupectví Emila Šolce b. d.
- GORYCZKOVÁ, Naděžda (ed.), Průvodce architekturou Telče, Praha: NPÚ 2015.
- GRYCOVÁ-BENEŠOVÁ, Helena, Památky zahradního umění, Telč 2004 (rukopis).
- GRYCOVÁ-BENEŠOVÁ, Helena – PROCHÁZKA, Lubomír, Telč a okolí. Praha: Paseka 2016.
- HORKÝ, Jaroslav, Zeleň, Telč. Asanační plán historického jádra – návrh, Praha: Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů 1964.
- HRDLIČKA, Josef, et al., Telč 900 let (1099–1999), Telč: Muzejní spolek v Telči 1999.
- HRUDIČKA, Alois, Františka Slavatová a doba její. Obrazy z dějin katolické reformace na Moravě a v Čechách, Brno: Nákladem Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje 1902.
- JANÁK, Jan, K počátkům židovské podnikatelské aktivity ve vlnářství (továrna na jemná sukna v Telči 1807–1861), Časopis Matice moravské, 1991, 110, 1, s. 71–101.
- KRATOCHVÍL, Augustin, Svobodné dvory na Moravě od 17. století podnes, Časopis moravského musea zemského, 1910, roč. X., 1, s. 1–24.
- KYPTA, Jan, Stručný dějepis města a panství Telče, s. I-1-I-31, in: DRDÁCKÝ, Miloš (ed.), Dějiny Telče v díle místních historiků, Telč: Drdácký-Aristocrat 2004.
- PACLÍK, Karel, Turistický průvodce po Telči, Telč 1932.
- POPELKA, Kristina, Dobrotivá paní Františka, Tajemství české minulosti, 2015, č. 45, s. 25–27.
- RAMEŠOVÁ, Michaela – VALECKÝ, Štěpán, Založení domu třetí probace v Telči, in: Proměny telčských domů, DRDÁCKÝ, Miloš (ed.), s. 353–359. Telč: Drdácký-Aristocrat 2013.
- RAMPULA, Josef, Domy v Telči, Telč: Drdácký-Aristocrat 1999.
- RAMPULA, Josef, Průvodce Telčí, Telč 1946.
- ZAHRADNÍK, Pavel – VLČEK, Pavel, SHP Bývalý jezuitský dispenzář, Praha 2000.
- ZÁŠKODOVÁ, Jana – BLÁHOVÁ, Lucie, Skici z domova pro Amálii Podstatzky-Lichtenstein, in: Telč v průběhu staletí, INDROVÁ, Martina – TOBIÁŠKOVÁ, Irena (edd.), Telč: NPÚ 2017, s. 52–67.

POKYNY PRO AUTORY

Tyto ***Pokyny pro autory*** platí pro autory veškerých textů, které vydává Národní zemědělské muzeum, s. p. o., v rámci své ediční činnosti (odborný článek, monografie, recenze, zprávy aj.). Redakce přijímá pouze původní práce vniklé na základě badatelské činnosti autora. **Všichni autoři předkládají svá díla redakci jako články původní a potvrzují, že předložené práce nebyly zkopírovány nebo plagiovány zcela nebo zčásti z děl jiných autorů či vlastních (autoplagiát).**

Pokyny pro úpravu rukopisu

1. Příspěvky dodávejte v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete elektronicky na adresu redakce: **redakce@nzm.cz** ve formátu .doc (tj. vytvořené editorem WORD). Používejte list A4, standardní styl Normal, písmo Times New Roman při zadání velikosti písma 12 bodů, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabulátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italic) či podtržení v textu budou respektovány.
2. K textu článku a monografie přiložte abstrakt (do 600 znaků),¹ klíčová slova, resumé (rozsah od 800 znaků do 5 normostran dle typu rukopisu), to vše v českém jazyce, případně v anglickém jazyce. V případě vypracování recenze je třeba připojit stručný medailonek autora (jméno, narození, vzdělání, současné zaměstnání, odborná specializace, výběr z díla – rozsah do 500 znaků).
3. Rozsah textu by neměl převýšit počet normostran dohodnutý s vedoucím redaktorem. Rozsah textu a počet příloh může být ve výjimečných případech překročen, ale pouze po konzultaci s vedoucím redaktorem. Články do časopisu *Prameny a studie*: rozsah max. 15 NS + seznam použitých zdrojů + ev. seznam zkratk + popisky k obrázkům v samostatném souboru + seznam příloh v samostatném souboru + přílohy v samostatném souboru.
4. Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Autoři jsou plně odpovědní za autorská a reprodukční práva. Rukopisy projdou recenzním řízením; konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku).
5. Po vydání se poskytují autorské výtisky.

¹ Doporučení jak koncipovat *abstrakt* naleznete v Příloze č. 3 těchto Pokynů pro autory.

6. Odpovědný redaktor si vyhrazuje právo zásahu do textu v rámci korektur, eventuálně právo vyloučit příspěvek z důvodu odborné či jiné nedostatečnosti. Autor bude v takovém případě vyzván k nápravě. K případným změnám v textu se bude autor moci vyjádřit v rámci autorských korektur.

7. Dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku
- uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afiliace
- abstrakt (v rozsahu do 600 znaků)
- text (nadpisy jednotlivých kapitol, podkapitol možné)
- seznam použitých pramenů a literatury dle citační normy uvádějte na závěr textu (nečíslovaný a v abecedním pořadí)
- v případě užití zkratk v textu nutno dodat seznam zkratk
- na konci příspěvku uveďte korespondenční adresu (jméno a příjmení s tituly, název a adresa pracoviště, e-mailová adresa)
- typografická pravidla: po čárce a tečce používejte vždy mezeru, rozlišujte mezi pomlčkou (–) a spojovníkem (-), v případě rozmezí letopočtů, dat a stránek, používejte výhradně pomlčku bez mezer (např. 1962–1967, 22.–26. května 1964, s. 1–5); klávesová zkratka Alt + 0150; znak „%“ odděluje od číslice mezerou
- další doporučení viz přílohy těchto Pokynů pro autory.

8. Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

U všech obrazových příloh musí být uveden jejich zdroj, jméno autora obrazové přílohy, jedná-li se o dílo autorské (např. fotografie nebo kresba), a rovněž musí být opatřeny obsahovými popisky, případně originálním/oficiálním názvem (pokud takový existuje), jinak nebudou otištěny. U fotografií bude označení typu „fotoarchiv autora“ akceptováno pouze tehdy, pokud je autor držitelem autentického originálu. V opačném případě je **povinností autora uvést originální zdroj. Ošetření případných autorských a reprodukčních práv k daným vyobrazením je povinností autorů příspěvků.** Přílohy se předávají buď v elektronické podobě (e-mailem), nebo umístěné na vhodném nosiči dat, např. CD/DVD/USB flash disk. V takovém případě je třeba jednotlivé soubory umístěné na CD/DVD/USB flash disku přehledně a srozumitelně pojmenovat.

- Obrázky dodávat v elektronické podobě jako samostatné, zřetelně označené soubory zvlášť, mimo text, a to jako soubory jpg nebo tiff.
- Fotografie z digitálních fotoaparátů dodávat v nejlepší možné kvalitě bez úprav.
- Černobílé obrázky (pérovky) dodávat v rozlišení minimálně 600 dpi, obrázky barevné a v odstínech šedi v rozlišení minimálně 300 dpi.
- Obrázky číslovat v pořadí tak, jak požadujete jejich umístění v textu; důležitý je zřetelný odkaz v textu, a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3).
- Grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL nebo v textovém editoru WORD.
- Popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označené k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text.
- Za poslední větou popisku dělat tečku.

9. V textu používejte následující úpravu:

Povinný poznámkový aparát k textu uvádějte pod čarou, nikoliv na konci textu. Poznámky vytvářejte pomocí funkce *Poznámka pod čarou* v MS Word. Každá poznámka začíná velkým písmenem a končí tečkou. Poznámkový aparát má trojí funkci:

1. bibliografický záznam, odkud citát pochází – pramen nebo zdroj informace;
2. vysvětlení, komentování nebo podrobnější vysvětlení a rozvedení určité myšlenky z textu (které by v textu působilo nesourodě), je možné uvést i další díla, která se příslušným problémem blíže zabývají;
3. odkázání na ty pasáže v textu, které s myšlenkou souvisejí.

Pro citace z pramenů a literatury používejte následujících pravidel a vzorů:

Citační pravidla:

- příjmení a jméno oddělujte čárkou; příjmení pište velkými písmeny. Mezi údajem o autorovi a údaji o názvu používáme čárku, autoři se oddělují pomlčkou;
- pro citaci článku ze sborníku či kapitoly z monografie je nutné použít před údaji o zdrojové publikaci slovo „in“, za kterým následuje dvojtečka;
- název monografie, článku ve sborníku či periodiku je oddělen čárkou;
- u monografií a sborníků vždy uvádíme místo vydání, rok vydání a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku ze sborníku nebo kapitoly z monografie);
- u periodik vždy píšeme rok vydání, ročník, číslo (pokud takové existují) a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku);
- u dokumentů z webového zdroje uvádíme příslušný hypertextový odkaz ve špičatých závorkách, k němuž připojujeme v hranatých závorkách údaj o časovém přístupu ke zdroji;
- v případě vícero po sobě jdoucích citací od stejného autora se používá velkým písmem TÝŽ, TÁŽ, TÍŽ;
- zkrácenou formu úplného jména autora (PEKAŘ, J.) a zkratky časopisu, archivu, fondu uvádějte až po první úplné citaci, přičemž u ní je nutné uvést v závorce dále používanou zkratku: Český časopis historický (dále jen ČČH), Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOKA Náchod). Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný;
- používat zkratku srov., ne srv.

Citace archivního pramene:

Archiv, fond Název fondu, ukládací jednotka, číslo ukládací jednotky, inventární číslo (pokud takové existuje), signatura (pokud taková existuje), co nejbližší specifikace dokumentu.

Používejte přesný název archivního fondu. Můžete ho nalézt na adrese:

<http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>

Příklad:

Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Úřad říšského protektora, Praha, k. č. 11, inv. č. 117/f, sign. 746, dokument z 13. května 1943.

Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond Rodinný archiv Šliků, k. č. 25, inv. č. 371, sign. VII.1., Vidimus z r. 1475 o podělení Matese a Václava Šliků.

Citace v seznamu pramenů:

Národní archiv Praha, fond Úřad říšského protektora, Praha.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Rodinný archiv Šliků.

Citace monografie:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název monografie, Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha 1921, s. 19.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000, s. 167.

Opakovaná citace:

PEKAŘ, J., Bílá hora, c. d., s. 19.

Citace v seznamu literatury a pramenů:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha: Vesmír 1921.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum 2000.

Citace kapitoly v kolektivní monografii:

Příklad:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2001, s. 77.

Citace v seznamu literatury:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem: Albis International, UJEP – Ústav slovansko-germánských studií FF 2001, s. 59–98.

Citace článku v periodiku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, Název časopisu, rok vydání, ročník, číslo, citovaná strana.

Příklad:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický (dále jen ČČH), 1997, 95, 2, s. 399.

Opakovaná citace: KUČERA, J., Mezi Wilhelmstrasse, c. d., s. 398.

Citace v seznamu literatury:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický, 1997, 95, č. 2, s. 387–410.

Citace článku ve sborníku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, in: Název sborníku, EDITOR, Jméno (ed.), Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava 2003, s. 90.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München 2006, s. 101.

Opakovaná citace: KOTISOVÁ, M., Patscheiderův proces, c. d., s. 89.

Citace v seznamu literatury:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava: Maticе Slezská 2003, s. 90–91.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München: Oldenbourg 2006, s. 95–108.

Citace akademické práce:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název. Údaje o typu práce. Místo vzniku: školící pracoviště rok vzniku, citovaná strana.

Příklad:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999, s. 53. + ev. odkaz na internetový zdroj.

Opakovaná citace: KNOTEK, P., Kultura, c. d., s. 15.

Citace v seznamu literatury:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999.

Citace hesla ve slovnících, lexikonech, příručkách apod.:

Příklad:

Heslo Práce: Velký sociologický slovník, II., Praha 1996, s. 824.

Opakovaná citace: Heslo Práce: Velký sociologický slovník, c. d., s. 825.

Citace v seznamu literatury:

Velký sociologický slovník, II., Praha: Karolinum 1996.

Zdroj na internetu:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název dokumentu, dostupné online: <hypertextový odkaz> [dd. mm. rrrr].

Příklad:

KOPEC, Jakub, Architektura je řeč. Daniel Libeskind v Ostravě, dostupné online: <<http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=9320&type=6>> [11. 4. 2010].

Poslanecká sněmovna N. S. R. 1922, I. volební období, 6. zasedání, dostupné online: <http://www.psp.cz/archiv/1920ns/ps/tisky/T3808_01htm> [11. 12. 2009].

Opakovaná citace: KOPEC, J., Architektura, c. d.

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Redakce

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 00 Praha 7

nebo elektronicky na e-mail: redakce@nzm.cz

KRITÉRIA VĚDECKÉHO VÝZKUMU

1. Jasně definované a vymezené téma. Předmětem výzkumu je poznatelný či identifikovatelný předmět, jenž musí být označován a definován tak, aby byl poznatelným a identifikovatelným rovněž pro ostatní. Pojmenovat předmět znamená určit podmínky, za nichž o něm můžeme mluvit, a to na základě pravidel, která stanovíme nebo která stanovili jiní, již dříve. Určíme-li pravidla, máme k dispozici nástroje, které činí náš předmět poznatelným a identifikovatelným.
2. Výzkum se musí dopracovat k tomu, aby o předmětu našeho zájmu sdělil věci, které ještě řečeny nebyly, anebo aby se podíval novým pohledem na věci, které již řečeny byly. I kompilační dílo může mít určitý vědecký smysl, pokud ještě nic podobného v daném oboru neexistuje. Kompilátor shromažďuje a organicky spojuje názory, které byly vysloveny různými badateli na dané téma. Kompilace ovšem bývá (ve většině případů opodstatněně) jako vědecký produkt často zpochybňována.
3. Výzkum musí být užitečný a prospěšný pro ostatní.
4. Výzkum musí poskytnout předpoklady pro potvrzení nebo vyvrácení předpokladů, z nichž vychází. Nesmí znemožnit to, aby kdokoliv jiný mohl v uvedeném bádání pokračovat.
5. Vědecké dílo musí dodržovat terminologické standardy příslušného oboru. Jazyk díla by měl být živý, pestrý. Vyjadřovací styl však musí být věcný, seriózní, neurážející dobrý vkus.
6. Autor by měl dodržovat etiku vědecké práce, tj. soustavu mravních zásad. Cílem etiky ve výzkumu je zajistit, aby nikomu nebylo ublíženo a nikdo netrpěl důsledky našeho výzkumu.

PŮVODNÍ ČLÁNEK V ODBORNÉM PERIODIKU (ČASOPISE)

Článkem se rozumí odborná studie zveřejněná v odborném periodiku bez ohledu na stát vydavatele. Prezentuje původní výsledky výzkumu, který byl uskutečněn autorem nebo týmem, jehož byl autor členem. Jedná se o celé texty prací s členěním podle požadavků vydavatelů periodika na strukturu vědecké práce (nejčastěji souhrn, úvod, přehled literatury, pramenný materiál a metody, výsledky, diskuze, závěr) s v časopise obvyklým (zpravidla předepsaným) způsobem citování zdrojů, nejčastěji v poznámkovém aparátu.

Odborným periodikem je vědecký časopis, který je recenzován, je vydáván jako periodická publikace v tištěné nebo elektronické podobě a má přidělen ISSN kód (mezinárodní standardní číslo seriálové publikace). Odborným periodikem není denní tisk ani populárně naučný časopis.

Články v odborném periodiku (časopise) se člení na:

J_{imp} – původní/přehledový článek v recenzovaném odborném periodiku, který je obsažen v databázi Web of Science (dále „WoS“) s příznakem „Article“, „Review“, nebo „Letter“;

J_{SC} – původní/přehledový článek v recenzovaném odborném periodiku, který je obsažen v databázi SCOPUS5 s příznakem „Article“, „Review“, nebo „Letter“;

J_{ost} – původní / přehledový článek v recenzovaném odborném periodiku, které nespadá do žádné z výše uvedených skupin. Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik se nepoužije. Rozhodující je, zda recenzovaný odborný článek splňuje obecné požadavky na tento druh výsledku a prošel řádně procesem recenzního řízení.

Článkem v odborném periodiku nejsou:

- reprinty, abstrakta apod., byť publikovaná v odborném periodiku, články informativního nebo popularizačního charakteru o výsledcích výzkumu;
- ediční materiály, opravy, recenze, rešerše a souhrny;
- článek typu „preprint“, tj. verze článku uveřejněná před recenzním řízením;
- pro J_{ost} články s nižším rozsahem než jsou 2 strany textu, přičemž platí, že do rozsahu stran se nezapočítávají fotografie, grafy, mapové přílohy, obrázky, tabulky a reklamy.

U volby časopisu pro zveřejnění studie je třeba dát pozor, zda se nejedná o **podvodného vydavatele**. V poslední době se objevuje praxe:

- uvádění **falešného impakt faktoru**,
- vytvoření **falešných internetových stránek** impaktovaného časopisu, který ve skutečnosti vlastní stránky vůbec nemusí mít (tzv. hijacking). Často se jedná o úzce zaměřené časopisy původně publikující v jiném než anglickém jazyce, které se „nově staly“ multidisciplinárně zaměřenými a publikují v angličtině,
- na trhu fungují tzv. **předátorské časopisy**, které lákají k uveřejňování textů nezkušené vědce, či akademiky, kteří chtějí snadno a rychle vykázat publikační aktivitu. V tom jim vydavatelé rádi vycházejí vstříc, neboť za publikaci od nich inkasují poplatky a vydělávají. Kvalita vydávaných „odborných“ textů je to poslední, co je zajímá.

Jazyk, frekvenci vydávání, ISSN a skutečný vědecký obor časopisu můžete zkontrolovat podle Journal Citation Reports na stránkách *Web of Science*.

Doporučená struktura odborného článku:²

Název

Název článku by měl vyjadřovat obsah celé práce. Jedna ze základních rešeršních metod totiž je založena na vyhledávání klíčových slov v titulku.

Autoři

V práci se uvádí všichni autoři, kteří se rozhodujícím způsobem podíleli na daném výzkumném úkolu a sepsání článku. Uvádí se pracoviště autorů a kontaktní informace, vč. e-mailové adresy. Nedílnou součástí článku je uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afiliace.

Abstrakt

Srov. samostatná příloha „Pokynů pro autory“. Abstrakt je vůbec nejdůležitější část publikace. Je to jakási miniatura celého článku. V abstraktu nesmí být obsaženo to, co není ve vlastním textu článku. Abstrakt by měl obsahovat všechna důležitá klíčová slova – usnadní se tak nalezení článku při jeho budoucím fulltextovém vyhledávání. Abstrakt se uvádí jak v českém, tak v anglickém jazyce.

Klíčová slova

Klíčová slova se uvádějí samostatně, jako obligatorní a nedílná součást abstraktu, a to v českém a anglickém jazyce.

Úvod

Uvést, na co se v článku navazuje, vymezit předmět výzkumu, proč je nutné jej řešit, co je cílem výzkumu, uvést stanovené hypotézy, z nichž se při výzkumu vycházelo.

Stav výzkumu a pramenů, použité metody

Analýza literatury by měla představovat kritickou rešerši; analýza pramenů částečně stanoví metody výzkumu. U metod obecně známých stačí zmínka, u méně běžných je nutný odkaz na odbornou literaturu a zvláště je popsát, rovněž tak jako metody vzácné nebo námi modifikované.

Výsledky

Přehledně zpracované rezultáty všech analýz, pokusů a pozorování. Nedílnou součástí by měly být prostředky vizuální komunikace (tabulky, grafy, statistiky). Třebaže je to nesmírně těžké, uvádí se i výsledky, které nepodporují naši hypotézu. Jednak je to mravné, jednak to paradoxně přispěje evaluaci validity naší práce ze strany kolegů odborníků.

Diskuze

Diskuze slouží ke konfrontaci námi dosažených výsledků s tím, co uvádí dosavadní vědecká teorie a praxe. Máme zde možnost vysvětlit i případné výše uvedené „záporné“ výsledky. Diskuze by měla končit potvrzením (úplným, částečným, podmíněným) nebo naopak nepotvrzením původní hypotézy.

Seznam pramenů a literatury

Jedná se o citování informačních zdrojů. Na seznam primárních pramenů navazuje seznam literatury. Uvádíme české i zahraniční autory, kteří mají nějaký významný vztah k probíranému problému a z jejichž prací jsme čerpali nebo přímo citovali. Ze seznamu by mělo být na první pohled patrné, jakou pozornost jsme věnovali přípravě řešení – jak jsme obeznámeni s dosavadním stavem v daném oboru, jaký prostor věnujeme i opozičním názorům, atd. Formální úprava citací vychází z požadavků redakce.

Dalšími částmi klasického článku může být **obrazová příloha, seznam použitých zkratk** aj.

² Navrhnutá struktura umožňuje další variace v souladu s tématem a požadavky redakce.

ABSTRAKT

Abstrakt spolu s názvem vědecké práce a seznamem klíčových slov slouží k prvotní informaci o vědecké práci, odborném článku či studii. Sděluje, jaký je stanoven cíl, jaký byl zvolen způsob jeho dosažení a jaký je přínos práce k řešenému tématu (tj. co z dané problematiky předkládaná práce pokrývá, co nikoli a co je v ní původní). Autor může vyjádřit účel svého textu i v jedné nebo dvou větách o několika slovech. V tomto případě platí, čím stručněji, tím lépe. Nutné je vyhnout se vágním formulacím. Koncipování abstraktu autorovi pomůže ujasnit si podstatné momenty v textu a smysl své vědecké práce.

Doporučená struktura abstraktu:

Abstrakt vědecké práce se zpravidla skládá ze čtyř částí, přičemž každá část má jednu až tři věty a třetí část se obvykle prolíná se čtvrtou částí. Tyto čtyři části nabízejí stručné odpovědi na následující čtyři otázky: 1. **Jaký problém se řeší?** 2. **Jaké řešení práce nabízí?** 3. **Jaké jsou přesně výsledky?** 4. **Jaký je význam práce?**

Na začátek abstraktu je možné vložit stručné uvedení do kontextu, ve kterém se problematika odehrává. Není to však nutností:

Práce/článek/studie je řešena v kontextu...

Práce/článek/studie staví na ... výsledcích... (odkaz na aktuální historiografii)

I. část – Jaký se řeší problém? Jaké je téma? Jaký je cíl?

Tato práce/článek/studie řeší...

Cílem této práce/článku/studie je...

Práce/článek/studie se zaměřuje na...

II. část – Jak je problém řešen? Jak je dosaženo cíle?

Zvolený problém je řešen za pomoci ... / aplikací...

V řešení bylo použito ... metody /... postupu /... analýzy...

Při zpracování dat bylo použito ... nástrojů...

Provedeno bylo ... vyhodnocení...

(možno charakterizovat použité prameny)

III. část – Jaké jsou konkrétní výsledky? Jak dobře je problém vyřešen?

Během výzkumu byl vytvořen systém, který...

Nabízené řešení poskytuje ... možnosti...

Provedeným výzkumem bylo zjištěno...

IV. část – Čím jsou výsledky práce užitečné.

Přínosem této práce/článku/studie je...

Hlavním zjištěním je...

Hlavním výsledkem je...

Na základě zjištěných údajů je možné...

Výsledky této práce/článku/studie/analýzy umožňují...

REDAKČNÍ RADA

PhDr. JITKA BALCAROVÁ, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
jitka.balcarova@nzm.cz

prof. Ing. IVANA BOHÁČKOVÁ, CSc.
Česká zemědělská univerzita Praha
Kamýcká 129
165 21 Praha 6 – Suchdol
bohackiv@pef.czu.cz

prof. PhDr. JANA BUREŠOVÁ, CSc.
Katedra historie FF UP
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
jana.buresova@upol.cz

PhDr. PAVEL DOUŠA, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
zámek Kačina
Svatý Mikuláš 51
284 01 Kutná Hora
pavel.dousa@nzm.cz

PhDr. MILOŠ HOŘEJŠ, Ph.D.
Národní technické muzeum
Kostelní 42
170 00 Praha 7
milos.horejs@ntm.cz

prof. PhDr. IRENA KORBELÁŘOVÁ, Dr.
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. LUCIE KUBÁSKOVÁ
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
lucie.kubaskova@nzm.cz

prof. PhDr. EDUARD KUBŮ, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
eduard.kubu@ff.cuni.cz

Ing. MICHAL PLAČEK, Ph.D., CSc.
Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo
Studijní středisko Znojmo
Loucká 656/21
669 02 Znojmo
placek@svse.cz

doc. PhDr. JIŘÍ ŠOUŠA, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
doc.sousa@seznam.cz

doc. PhDr. MIROSLAV VÁLKA, Ph.D.
Ústav evropské etnologie
FF Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1/1
602 00 Brno
valka@phil.muni.cz

AUTOŘI TEXTŮ

Ing. JAKUB MÁLEK

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
malek-jakub@seznam.cz

Ing. MIROSLAV ČENĚK

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Ohrada – muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství
miroslav.cenek@nzm.cz

Mgr. PATRIK VEDRAL

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
patrikvedral@seznam.cz

Mgr. ADAM HANUS

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Adys.Ha@seznam.cz

Mgr. JANA ZÁŠKODOVÁ

Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště v Telči
zaskodova.jana@npu.cz

prameny & studie 62

Redakce:

Vedoucí redaktor: prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Miloš Hořejš, Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D., prof. Ing. Ivana Boháčková, CSc., prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.,

PhDr. Pavel Douša, Ph.D., PhDr. Miloš Hořejš, prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.,

Mgr. Lucie Kubásková, prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Ing. Michal Plaček, Ph.D., M.Sc.,

doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 78 Praha 7

E-mail: redakce@nzm.cz

Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzovali:

Ing. Karel Matějka, CSc.

Ing. Petr Kjučukov

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D.

prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.

Mgr. Petr Tesař

Mgr. Petr Mandažiev, Ph.D.

Ing. Bohuslav Kloubec, Ph.D.

Jazykové korektury: PhDr. Lucie Zikmundová

Návrh obálky: Martin Feikus

Sazba a grafická úprava: Kateřina Řezáčová, akad. malířka

Překlady: Anna Pilátová, Ph.D.

ISSN 0862-8483

Vydalo: Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Tisk: Calamarus, s. r. o., Praha 9 – Hrdlořezy

Prameny a studie č. 62

2018

OBSAH

SEKCE PŘÍRODOVĚDNÁ

- Mrtvé dřevo, živý tok aneb proč ho nevnímat pouze jako odpad

Jakub Málek

Materiálová studie

- Ornitologická sbírka muzea Ohrada v Hluboké nad Vltavou v katalogu z roku 1849

Miroslav Čeněk

SEKCE SPOLEČENSKO-VĚDNÍ

- Západočeské konzumní družstvo (ZKD) a jeho meziválečný vývoj

Patrik Vedral

- Solo, Československé sirkařské a lučební továrny v Praze (1921–1938)

Adam Hanus

- Jezuitský dispenzář se zahradou v Telči. Historie a obraz v dějinách města

Jana Zášková

www.nzm.cz

ISSN 0862-8483

